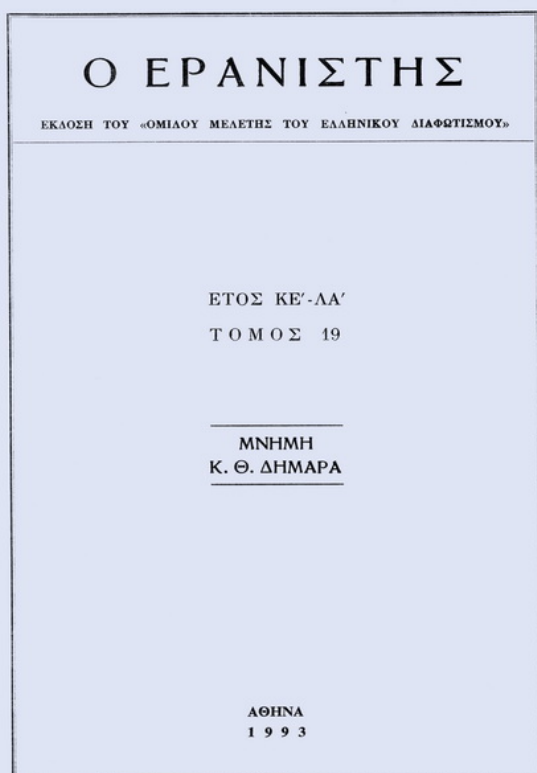

The Gleaner

Vol 19 (1993)

In Memoriam of C. Th. Dimaras

Όψεις της εξωτερικής και εσωτερικής πολιτικής
του Αλή πασά

Ελένη Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη

doi: [10.12681/er.263](https://doi.org/10.12681/er.263)

To cite this article:

Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη Ε. (1993). Όψεις της εξωτερικής και εσωτερικής πολιτικής του Αλή πασά. *The Gleaner*, 19, 136-187. <https://doi.org/10.12681/er.263>

ΟΥΕΙΣ ΤΗΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ

Η ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ ἔχει γίνει ἐπανελημμένα ἀντικείμενο ἔρευνας καὶ ἀρκετὰ βιβλία ἀφιερώνουν μεγάλο μέρος τους στὸ θέμα αὐτό. Συχνὰ ἐπίσης ἔχουν ἐξεταστεῖ καὶ οἱ ἐπαφές τοῦ Ἀλῆ με τοὺς σύγχρονους του ξένους περιηγητές. Ἐντούτοις ἡ ἰδιαίτερη αὐτὴ σχέση ποὺ ἀνέπτυξε, ὁ Ἀλῆ Πασάς, καὶ σὲ μικρότερο βαθμὸ ὁ γιός του Βελλή Πασάς, με τοὺς ξένους ποὺ τοὺς ἐπισκέπτονταν, σὲ ἀντίθεση με τοὺς ἄλλους ὑψηλὰ ἱστάμενους ἀξιωματούχους τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, δὲν τονίζεται πάντοτε ἐπαρκῶς, οὔτε ἄλλωστε διερευνᾶται βαθύτερα.

Στὴν πραγματικότητα ἡ στάση του αὐτὴ ἀποτελοῦσε μιὰ μορφὴ ἄσκησης τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς του. Καὶ τοῦτο εἶτε γιατί οἱ ξένοι αὐτοὶ περιηγητές εἶχαν τὴ διπλὴ ιδιότητα τοῦ ταξιδιώτη καὶ τοῦ ἐπίσημου ἀντιπροσώπου ἐνὸς κράτους, κατὰ κύριο λόγο τῆς Γαλλίας ἢ τῆς Βρετανίας, με συγκεκριμένη ἀποστολὴ στὴν ἐπικράτειά του, εἶτε διότι οἱ περιηγητές αὐτοὶ ἦταν, ἢ ὁ Ἀλῆς πίστευε ὅτι ἦταν, πρόσωπα σημαντικὰ στὴν πατρίδα τους, ποὺ θὰ μπορούσαν ἐνδεχομένως νὰ ἐξυπηρετήσουν τὰ σχέδιά του καὶ νὰ διαδώσουν τὴ φήμη του. Σὲ κάθε περίπτωση ὁ Ἀλῆς προσπαθοῦσε, συχνὰ με μεγάλη ἐπιτυχία, νὰ δημιουργήσῃ εὐνοϊκὴ εἰκόνα γιὰ τὸ ἄτομό του δίνοντας τὴν ἐντύπωση τοῦ ἄξεστου ἴσως, ἀλλὰ ἱκανοῦ, φιλοπρόοδου καὶ φωτισμένου ἡγέτη ποὺ με ἐπιτυχία κυβερνοῦσε ὡς ἀπόλυτος μονάρχης τὴν ἐπικράτειά του καὶ εἰσήγαγε νέο πνεῦμα καὶ μεθόδους ἄγνωστες στὴν ὑπόλοιπὴ Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία.

Ἡ ἐντυπωσιακὴ προσωπικότητά τοῦ Ἀλῆ, οἱ ἔξυπνοι χειρισμοὶ του καὶ ἡ πονηριὰ με τὴν ὁποία κολάκευε τὴ ματαιοδοξία τῶν ξένων εἶχαν τὶς περισσότερες φορές τὸ ἐπιθυμητὸ ἀποτέλεσμα. Ἐτσι οἱ περισσότεροι ἐπισκέπτες ἔφευγαν ἀπὸ τὰ Γιάννινα γοητευμένοι καὶ ἐπαινώντας τὸ ἔργο του, ἔχοντας δώσει μικρὴ ἢ καθόλου σημασία στὴν τυραννικὴ του διακυβέρνηση, στὸν συμφεροντολογικὸ χαρακτήρα τῶν ἐνεργειῶν του καὶ στὶς ἀρνητικὲς συνέπειες ποὺ εἶχε ἡ ἐπέκταση τῆς ἐξουσίας του στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο. Δὲν ἦταν πολλοὶ ἐκεῖνοι ποὺ πρόσεξαν μὲν τὰ νεωτεριστικὰ στοιχεῖα

πού είχε εισαγάγει, αντιλήφθηκαν όμως παράλληλα και τα μελανά σημεία της διακυβέρνησής του και τις όδυνηρές επιπτώσεις που είχε για τους Έλληνες, χωρίς να παρασυρθούν από το προσωπείο που παρουσίαζε για να έντυπωσιάσει τους περιηγητές.¹

Πιο κάτω θα εξετάσουμε όρισμένες επιστολές του Άλχη Πασά προς τρία πρόσωπα —τά δύο απ' αυτά, ο Γεώργιος Φορέστης και ο William Martin Leake, είχαν άμεση σχέση με τη διαμόρφωση της έξωτερικής πολιτικής του. Ο γνωστός περιηγητής William Martin Leake, που βρισκόταν σέ ειδική αποστολή στην Ελλάδα από το 1804 σταλμένος από το Foreign Office, εκπροσωπούσε επίσημως τη Βρετανία στην αύλή του Άλχη Πασά από το 1809. Μετά την άναχώρησή του στη θέση αυτή τον διαδέχτηκε ο Γεώργιος Φορέστης το 1810. Το τρίτο πρόσωπο με το όποιο επίσης άλληλογραφούσε ο Άλχη Πασάς ήταν ο φιλέλληνας Frederick North, ο μετέπειτα λόρδος Guilford, τον όποιο ο Βεζύρης είχε γνωρίσει ως άπλο περιηγητή. Άπό τα γράμματα αυτά μπορούμε να δούμε διάφορες πτυχές και πρακτικές της πολιτικής του Άλχη σέ σχέση με τη Μεγάλη Βρετανία, καθώς οί άντρες στους όποιους άπευθύνονταν ήταν οί μόν δύο Βρετανοί και ο τρίτος Έλληνας άλλά και αυτός στην ύπηρεσία της Βρετανίας. Ταυτόχρονα μπορούμε να παρακολουθήσουμε μέχρι κάποιο σημείο τη νοοτροπία του Άλχη, διάφορα θέματα που σχετίζονται με γεγονότα στο έσωτερικό της επικράτειάς του άλλά και τον αντίχτυπο τών διεθνών πολιτικών εξελίξεων στις πράξεις και τη διαμόρφωση της πολιτικής του.

Η πρώτη, και χρονικά παλαιότερη, επιστολή του Άλχη, γραμμένη από τα Γιάννινα στις 2/14 Δεκεμβρίου 1808, άπευθύνεται στον Γεώργιο Φορέστη. Ο Γ. Φορέστης ήταν γιός του Σπυρίδωνα Φορέστη από τη Ζάκυνθο· ο πατέρας του ήταν άρχικά γενικός πρόξενος της Βρετανίας στην Κέρκυρα, και με την έδρωση της Έπτανήσου Πολιτείας διορίστηκε, στις 29 Ιουνίου 1803, από τον Γεώργιο Γ' της Μ. Βρετανίας «έπιτετραμμένος λειτουργός» (Resident Minister) στο ίδιο νησί. Οί Βρετανοί του προσέ-

1. Για μιá συνθετική παρουσίαση τών πληροφοριών και τών έντυπώσεων, θετικών και άρνητικών, τών ξένων περιηγητών σχετικά με την προσωπικότητα και το έργο του Άλχη Πασά βλ. Helen Angelomatis-Tsougarakis, *The Eve of the Greek Revival. British Travellers' Perceptions of Early Nineteenth Century Greece*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη 1990, σ. 18, 32, 34, 45, 46, 49, 51, 55, 60-62, 64, 66, 68, 69, 70, 71, 73, 75, 80, 86, 101, 106, 109, 150, 151, 156, 159, 162, 158, 169, 201, 203, 208. Κ. Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα*, τ. Γ', 1 και 2, Άθήνα 1975, σποραδικά και ιδιαίτερα Γ', 2, σ. 563-571.

φεραν για τις υπηρεσίες του τίτλο ευγενείας.² Ο Γεώργιος Φορέστης είχε σταλεί να σπουδάσει στην Αγγλία, αλλά η συμπεριφορά του νέου εκεί δεν προδικάζει την καλή εξέλιξη που θα είχε αργότερα —τό είχε ρίξει στη χαρτοπαιξία και αναγκάστηκε να γυρίσει μάλλον άδοξα στην πατρίδα του.³ Μετά την επιστροφή του άρχισε να εργάζεται κι αυτός για τους Άγγλους, δεν γνωρίζουμε όμως πότε και πώς άρχισε τη σταδιοδρομία του. Την εποχή που του γράφει ο Άλη Πασάς ο Γεώργιος Φορέστης δεν είχε, από όσο ξέρουμε, κάποιο επίσημο αξίωμα στην υπηρεσία της Βρετανίας, το γράμμα όμως κάνει φανερό ότι είχε δραστήρια ανάμειξη στην πολιτική της στην περιοχή. Όπως ήδη αναφέρθηκε, ο Γ. Φορέστης όριστηκε πρόξενος στα Γιάννινα τους πρώτους μήνες του 1810 και από τότε ή δράση του

2. Ο Σπυρίδων Φορέστης, μέλος της γνωστής ζακυνθιάς οικογένειας, έπαιξε σημαντικό ρόλο στα πολιτικά πράγματα της Επτανήσου στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα. Μολονότι αναφέρεται συχνά από τις πηγές, ή προσωπικότητα και το έργο του δεν έχουν εξεταστεί ιδιαίτερα και συστηματικά, και αυτό αφήνει κενά και ασάφειες· π.χ. πριν διοριστεί Resident Minister στην Κέρκυρα, αναφέρεται ως πρόξενος της Βρετανίας άλλοτε στην Κέρκυρα, άλλοτε στη Ζάκυνθο και άλλοτε στην Ήπειρο, στην τελευταία περίπτωση ίσως γιατί συγγέεται με το γιό του Γεώργιο. Ήταν ένθερμος υποστηρικτής των βρετανικών συμφερόντων στην περιοχή και ή κατάληψη της Ζακύνθου από τους Βρετανούς οφείλεται σε μεγάλο μέρος στις ενέργειές του. Βλ. Π. Χιώτης, *Σειρά Ιστορικών Απομνημονευμάτων, Ιστορία της Επτανήσου και ιδίως της Ζακύνθου από Βενετοκρατίας μέχρι της ελεύσεως των Άγγλων 1500-1816*, τ. 3, Κέρκυρα 1863, σ. 790, 825-6, 884, 900-2, 929. Γ. Ε. Μαυρογιάννης, *Ιστορία των Ιονίων Νήσων αφορμένη τῷ 1797 και λήγουσα τῷ 1815 μετά προεισαγωγῆς ἐν ἧ ἐκτίθενται αἱ προηγουμέναι τύχαι αὐτῶν*, Ἀθήνα 1889, τ. 1, σ. 300-1, 361-3, 408-411· τ. 2, σ. 60, 62, 63, 180, 220, 224. John Baggally, *Ali Pasha and Great Britain*, Ὁξφόρδη 1938, σ. 9, 83. Norman E. Saul, *Russia and the Mediterranean 1797-1807*, Σικάγο και Λονδίνο 1970, σ. 88, 90, 166, 169. John Galt, *Voyages and Travels in the Years 1809, 1810, and 1811*, Λονδίνο 1812, σ. 39, 52-53. Έξυπνέτησε πλήθος Βρετανῶν περιηγητῶν που πέρασαν από τὰ Ἐπτάνησα καὶ συνῆψε φιλίες με ἀρκετοὺς ἀπὸ αὐτοὺς. Ὁ Σ. Φορέστης διατήρησε ιδιαίτερες σχέσεις με τὸν περιηγητὴ τοῦ 18ου αἰ. John Hawkins, στὸ προσωπικὸ ἀρχεῖο τοῦ ὁποῖου ποὺ βρίσκεται στὸ Chichester, West Sussex County Record Office, σώζονται πληθὺς ἐπιστολὲς τοῦ ἴδιου καὶ τῆς γυναίκας του Ἀντζόλας Φορέστη πρὸς τὸν περιηγητὴ, ἀλλὰ καὶ γράμματα πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν προσωπικοτήτων τῆς Βρετανίας πρὸς αὐτόν, καθὼς καὶ ἄλλο ἐνδιαφέρον βιογραφικὸ υἱικό. Βλ Francis W. Steer, *The Hawkins Papers; a Catalogue edited by Francis W. Steer, Chichester issued by the West Sussex County Council*, 1962. Ἀρκετὲς ἐπιστολὲς τοῦ Σ. Φορέστη βρίσκονται ἐπίσης ἀνάμεσα στὰ χαρτιὰ τοῦ Guilford στὰ τοπικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Kent στὸ Maidstone.

3. Τὸ πληροφοροῦμαστε ἀπὸ τ' ἀπελπισμένα γράμματα τῆς μητέρας του πρὸς τὸν John Hawkins, West Sussex County Record Office.

κοντά στον Άλη και οι ενέργειές του αναφέρονται συχνά τόσο στα επίσημα έγγραφα της εποχής όσο και από τους περιηγητές που επισκέπτονταν τὰ Γιάννινα.⁴ Δυστυχώς δὲν ὑπάρχει κάποια συγκεκριμένη ἐργασία γιὰ τὴν προσωπικότητα καὶ τὴ δράση οὔτε τοῦ Σπυρίδωνα οὔτε τοῦ Γεωργίου Φορέστη, μολονότι ἀποτελοῦν σημαντικές προσωπικότητες γιὰ τὴν ἐποχή τους καὶ ἔπαιζαν σημαντικότατο ρόλο στὰ Ἑπτάνησα κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Ἀγγλοκρατίας ἀλλὰ καὶ πρὶν ἀπὸ αὐτὴν, καὶ ἀναφέρονται πολὺ συχνὰ ἀπὸ τοὺς περιηγητές τῆς ἐποχῆς.

Ἡ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Γ. Φορέστη εἶναι ἀντίγραφο καὶ βρίσκεται ἀνάμεσα στὶς ἀναφορὲς ποὺ ἔστειλε ὁ William Martin Leake πρὸς τὸ Foreign Office⁵ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς παραμονῆς του στὴν Ἑλλάδα στὰ πλαίσια

4. Βλ. Π. Χιώτης, ὁ.π., τ. 3, σ. 924· τ. 6, σ. 247. John Baggally, ὁ.π., σ. 43, 44, 46, 51-55. Gabriel Remérand, *Ali de Tébélín Pacha de Janina (1744-1822)*, Παρίσι 1928, 143, 144, 214. William Plomer, *The Diamond of Jannina. Ali Pasha 1741-1822*, Λονδίνο 1970, 155-8, 190, 196, 200, 214. Thomas Smart Hughes, *Travels in Sicily, Greece and Albania*, Λονδίνο 1820, τ. 1, 438, 441, 443, 446, 448, 449, 450, 464, 465-9· τ. 2, 87, 189. F. C. H. L. Pouqueville, *Histoire de la Régénération de la Grèce, comprenant le précis des événements depuis 1740 jusqu'en 1824...*, Παρίσι 1825, τ. 1, σ. 452, 461, 468, 471. Ἀνάμεσα στὰ ἄλλα χαρτιά τοῦ John Hawkins, West Sussex County Record Office, Bundle 20/5, σώζονται ὀρισμένα κείμενα τοῦ Γ. Φορέστη. Τὸ ἓνα ἀφορᾷ τὰ Ἴονια Νησιά καὶ γράφτηκε τὸ 1815 κατὰ παράκληση τοῦ Λόρδου Castlereagh, ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Μ. Βρετανίας, προφανῶς γιὰ νὰ τοῦ χρησιμεύσει στὸ Συνέδριο τῆς Βιέννης: «Account of the Seven Ionian Islands, drawn up by Mr George Foresti at the desire of Lord Castlereagh. Vienna January 3rd 1815». Ἐνὰ ἄλλο φέρει τὸν τίτλο «Project for the cession of the Seven Islands to Austria and Observations, by George Foresti, 9 April 1815», καὶ εἶναι φανερό ὅτι θὰ χρησίμευε πάλι στὶς διαπραγματεύσεις τοῦ Συνεδρίου τῆς Βιέννης. Τέλος ὑπάρχει καὶ μία ἐκθεση σχετικὰ μετὰ τὴν Κεφαλονιά τὸ 1814 (πληθυσμός, παραγωγή, ἐμπόριο κτλ.) ποὺ δὲν ἀποδίδεται ρητὰ σ' αὐτόν, ἀλλὰ καθὼς συμπεριλαμβάνεται μαζὶ μετὰ τίς ἄλλες δύο ἐκθέσεις θὰ πρέπει μᾶλλον νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ὀφείλεται στὸν ἴδιο. Ἡ οὐσιαστικὴ βοήθεια τοῦ Γεωργίου Φορέστη στὴν κατάληψη τῆς Ἀγίας Μάρας μνημονεύεται μετὰ ἰδιαιτέρα θερμὰ λόγια ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς Ἀγγλοὺς. *The Annual Register, or a View of the History, Politics, and Literature, for the Year MDCCCX*, Λονδίνο 1810, τ. 52, σ. 440. R. Adair, *The Negotiations for the Peace of the Dardanelles in 1808-09 with despatches and official documents*, Λονδίνο 1845, τ. 2, σ. 322-3, 325.

5. Public Record Office (στὸ ἐξῆς PRO), FO 78/65, φ. 76. Ἡ ἐπιστολὴ ἐκδίδεται πῶς κατω, σ. 179-180 μετὰ τὴν ἄδεια τοῦ PRO. Γιὰ τὴν εἰδικὴ ἀποστολὴ καὶ τίς ἀναφορὲς τοῦ Leake πρὸς τὸ βρετανικὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν καθὼς ἐπίσης καὶ τὴ σημασία τῶν ἐγγράφων αὐτῶν βλ. Ἑλένη Ἀγγελομάτη-Τσουγκράκη, «Ἡ Μάνη στὶς ἀναφορὲς τοῦ Leake πρὸς τὸ Foreign Office καὶ τὸ ἔργο του *Travels in the Morea*», *Θησαύρισμα. Ἀριστεῖον Πνευματικὸν εἰς τὸν Δικαῖον Β. Βαγιαδάκον, Αα-*

τῆς εἰδικῆς ἀποστολῆς του ἀπὸ τὸ βρετανικὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν. Τὸ ἀντίγραφο τῆς ἐπιστολῆς καὶ ἡ ἀγγλική του μετάφραση ἦταν ἐσωκλειστα στὴν ἀναφορὰ ὑπ' ἀρ. 12 γραμμένη ἀπὸ τὸν Leake στὰ Γιάννινα στίς 31 Μαΐου 1809. Οἱ λόγοι ποὺ ὑπαγόρευσαν τὴν ἀποστολὴ τῆς θὰ ἐκτεθοῦν πιὸ κάτω. Τὴν ἐποχὴ ποὺ γράφτηκε ἡ ἐπιστολὴ ὁ Γ. Φορέστης βρισκόταν στὴ Μάλτα, ὅπως φανερώνει σημεῖωση στὴν ἀγγλική της μετάφραση· στὸ ἐλληνικὸ κείμενο δὲν ὑπάρχει ἔνδειξη γιὰ τὸν τόπο προορισμοῦ τῆς. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἀλῆ πρὸς τὸν Γ. Φορέστη δὲν ἦταν οὔτε ἡ πρώτη οὔτε ἡ μοναδική, ὅπως γνωρίζουμε ἀπὸ διάφορες μνεῖες, εἶναι ὅμως ἡ μόνη ποὺ ἔχει μέχρι στιγμῆς βρεθεῖ. Μολονότι, ὅπως ἀναφέρθηκε, ὁ Γ. Φορέστης δὲν φαίνεται νὰ εἶχε κάποια γνωστὴ σ' ἐμαῶς ἐπίσημη ιδιότητα στὴν ὑπηρεσία τῆς Βρετανίας τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, τὸ γράμμα ποὺ ἀπευθύνεται σ' αὐτὸν τοῦ ζητοῦσε στὴν οὐσία νὰ διαβιβάσει τὰ αἰτήματα τοῦ Πασᾶ στὴ βρετανικὴ ναυτικὴ διοίκηση τῆς Μεσογείου.

Στὴν ἀρχὴ τῆς ἐπιστολῆς του ὁ Ἀλῆς ἀναφέρει ὅτι εἶχε στείλει πρὶν λίγες μέρες καὶ ἄλλο γράμμα στὸν Φορέστη μὲ ραγιάδες του ποὺ ταξίδευαν γιὰ ἐκεῖ, δηλαδὴ γιὰ τὴ Μάλτα, στὸ ὁποῖο ἐξέθετε «εἰς πλάτος τὰ δέοντα» καὶ περίμενε ἀπάντησιν. Ἄλλη ἔνδειξη γιὰ τὸ περιεχόμενο ἐκείνου τοῦ γράμματός δὲν δίνεται. Κατόπιν τὸν ἐνημερώνει γιὰ τὶς εἰδήσεις ποὺ ἔλαβε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη σχετικὰ μὲ τὴν ἐξέλιξη τῶν διαπραγματεύσεων στὰ Δαρδανέλλια ἀνάμεσα στὸν ἐκπρόσωπο τῆς Ὑψηλῆς Πύλης Σαχήτη Ἐφέντη καὶ τὸν Robert Adair, πληρεξούσιο πρεσβευτὴ τῆς Μ. Βρετανίας γιὰ τὴ σύναψη εἰρήνης μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν. Κατὰ τὶς πληροφορίες τοῦ Ἀλῆ, οἱ διαπραγματεύσεις προχωροῦσαν ικανοποιητικὰ καί, κατὰ τὴ γνώμη του, πρέπει νὰ εἶχαν πιὰ ὀλοκληρωθεῖ καὶ ὁ βρετανὸς πρεσβευτὴς νὰ εἶχε εἰσέλθει στὴν Κωνσταντινούπολη· τὴν ἐπιβεβαίωση τοῦ γεγονότος τὴν περίμενε ἐντὸς τῶν ἡμερῶν. Αὐτὸ δὲν ἦταν ἀπολύτως ἀκριβές, διότι ἡ ἐπιστολὴ γράφτηκε εἴκοσι περίπου μέρες πρὶν ἀπὸ τὴν ὑπογραφὴ τῆς συνθήκης εἰρήνης ποὺ ἔγινε στίς 5 Ἰανουαρίου 1809.

Εἶναι πολὺ πιθανὸ ἐν γνώσει του ὁ Ἀλῆς νὰ ἔγραψε μὲ διπλωματικὸ τρόπο αὐτὴ τὴν, τυπικὴ ἴσως, ἀνακρίβεια ὥστε νὰ παρουσιάσει πιὸ ἐπείγοντα ὅσα ζητοῦσε ἀμέσως πιὸ κάτω ἀπὸ τὴ βρετανικὴ κυβέρνησιν. Ἡ εἰκασία αὐτὴ βασίζεται στὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Ἀλῆ Πασᾶς εἶχε παίξει σημαντικὸτατο ρόλο στὴν ἐπίτευξιν τῆς εἰρήνης αὐτῆς, ὅπως δηλώνει ὁ Leake: «... his having assisted us in effecting the peace concluded between His Majesty and the Porte. That his assistance upon this

κωνικαὶ Σπονδαί, 10 (1990), 339-342. Helen Angelomatis-Tsougarakis, ὁ.π., σποραδικά. J. B. Baggally, ὁ.π., σ. 29 κ.ε, 48, 56, 57.

important occasion was of the greatest utility has been acknowledged by Mr Adair and imputed to him by our enemies, and I lately received a convincing proof of it in the communication which his Highness made to me of a letter written to him by the Ottoman Ministry a short time before the arrival of the Grand Vezir Youssef Pasha at Constantinople.»⁶ Θά πρέπει λοιπόν να ήταν απόλυτα ἐνημερωμένος για όλες τις εξελίξεις μέσα σὲ διάστημα πέντε ἢ ἑξι ἡμερῶν, ὅσο δηλαδή ἔκαναν οἱ τατάρηδές του τὴν ἀπόσταση Κωνσταντινούπολη-Γιάννινα, ὥστε ἡ δήλωση τῆς ἀποψῆς του ὅτι οἱ διαπραγματεύσεις πρέπει νὰ εἶχαν ὀλοκληρωθεῖ καὶ ὁ πρεσβευτὴς νὰ εἶχε ἐγκατασταθεῖ στὴν Πόλη τρεῖς ἐβδομάδες πρὶν ἀπὸ τὸ γεγονὸς φαίνεται περίεργη. Ὁ Ἀλῆ Πασὰς εἶχε ἴσως τὴν καλύτερη καὶ ταχύτερη ἐνημέρωση ἀπὸ ὅλους μέσα στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία χάρις στοὺς πράκτορές του καὶ τὴν ὀργάνωση τοῦ δικτύου τῶν τατάρηδών του, τοῦ ταχυδρομείου του. Συχνὰ ἦταν ἐκεῖνος ποὺ ἐνημέρωνε πρῶτος τοὺς βρετανοὺς πράκτορες γιὰ τὶς ἐσωτερικὲς καὶ ἐξωτερικὲς ἐξελίξεις, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ ὑπ' ἀρ. 5 πρὸς τὸν Leake ποὺ δημοσιεύεται καὶ σχολιάζεται πρὶν κάτω, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὶς ἀναφορὲς τοῦ ἴδιου τοῦ βρετανοῦ περιηγητῆ καὶ ἀπὸ ἄλλες πηγές.⁷ Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἡ ἀνακριβὴς πληροφορία τοῦ Ἀλῆ γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῶν διαπραγματεύσεων γιὰ τὴν εἰρήνη προκάλεσε προβλήματα στοὺς Βρετανούς, καὶ γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ὁ R. Adair τὸ ἀναφέρει σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Πασὰ καὶ μὲ διπλωματικὸ τρόπο τὸν παρακαλεῖ νὰ εἶναι πρὶν προσεκτικὸς στὴ μετάδοση πληροφοριῶν.⁸

Στὴ συνέχεια ὁ Ἀλῆς δήλωνε ὅτι περίμενε τὶς ἀναγκαῖες ὁδηγίες καὶ ἀμέσως κατόπιν ἐξέθετε τὶς ἀπαιτήσεις του ἀπὸ τὴ Βρετανία. Ζητοῦσε λοιπόν νὰ δοθεῖ ἐντολὴ ἀπὸ τὸ ναύαρχο Collingwood ὥστε ὁ βρετανικὸς στόλος ποὺ βρισκόταν στὴν περιοχὴ νὰ τεθεῖ ὑπὸ τὶς διαταγές του καὶ νὰ παραμείνει πάντοτε κοντά του. Κι αὐτὸ γιατί εἶχε τὴν πρόθεση, ἀμέσως μόλις ἐρχόταν ἡ εἰδηση ὅτι ὁ πρεσβευτὴς R. Adair μπῆκε στὴν Πόλη, νὰ κινηθεῖ μὲ ὅλες του τὶς δυνάμεις κατὰ τῶν ἐχθρῶν τους, δηλαδή τῶν Γάλλων, καὶ χρειάζοταν τὴ συνδρομὴ τῶν βρετανικῶν πλοίων μὲ τὴν ἐλπίδα «νὰ κάμωμεν μεγάλην δουλίαν». Στὸ τελευταῖο μέρος τῆς ἐπιστολῆς ὁ Ἀλῆς ζητοῦσε ἀπὸ τὸν Φορέστη νὰ μεταβιβάσει στὸν βρετανὸ ναύαρχο τὰ

6. PRO, FO 78/65, φ. 748. Λεπτομέρειες γιὰ τὸ ἴδιο θέμα ἐπαναλαμβάνονται καὶ σὲ μιὰ πολὺ μεταγενέστερη ἀναφορὰ, FO 78/65, φ. 1278.

7. Βλ. πρὶν κάτω σ. 182-3. PRO, FO 78/65 passim. Κ. Γ. Σφήκας, «Τὸ ταχυδρομεῖο τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ», *Ἡπειρωτικὴ Ἑστία* 2 (1953), 1133-6. Βλ. καὶ ἐδῶ σ. 148-9.

8. Robert Adair, *δ.π.*, τ. 2, σ. 133.

παραπάνω και επαναλάμβανε με έμφαση την ανάγκη να χρησιμοποιηθεί ο αγγλικός στόλος εγκαίρως και να μη χαθεί ή ευκαιρία για την επίτευξη του κοινού σκοπού πριν προφτάσουν να δυναμώσουν οι έχθροί τους. Τέλος, έγραφε ότι θα περίμενε την απάντηση του Φορέστη στο αίτημά του.

Η ουσία της επιστολής του Άλϋ, τουλάχιστον όπως την εκτίμησαν οι Βρετανοί, ήταν πώς ο Πασάς ήταν απόλυτα πρόθυμος να συμμετάσχει σε επιχειρήσεις κατά των Γάλλων άμέσως μόλις υπογραφόταν ή ειρήνη ανάμεσα στη Μ. Βρετανία και την Τουρκία. Επίσης θεωρήθηκε ότι ο Άλϋ δεν ζητούσε ανταλλάγματα, ούτε έθετε όρους προκειμένου να κινηθεί έναντιον των Γάλλων. Αυτό τουλάχιστον δηλώνει ο Leake στο έγγραφο που ήδη αναφέραμε, στο οποίο επισυνάπτει και το γράμμα του Άλϋ με τη μετάφρασή του. Η αναφορά του Leake, γραμμένη δεκαεπτά σχεδόν μήνες μετά το γράμμα προς τον Γ. Φορέστη, σχετίζεται με τις ύπαναχωρήσεις της πολιτικής του Άλϋ στο θέμα αυτό και τις απαιτήσεις που ήγειρε προκειμένου να κινηθεί κατά των Γάλλων. Ο Leake είχε συναντήσει τον Άλϋ για να προσπαθήσει να του επισημάνει ότι ο άγώνας του κατά τού Ιμπραήμ Πασά του Μπερατίου ήταν πολιτικά λανθασμένος και ότι η διαίρεση θα ώφελοῦσε μόνο τους Γάλλους στην Κέρκυρα.

Ο Πασάς προσπάθησε να δικαιολογηθεί για τη στάση του όσο μπορούσε, χωρίς όμως να δείξει κάποια πρόθεση να αλλάξει την τακτική του. Επανελάβε πάντως την υπόσχεση να εγκαταλείψει τα σχέδιά του και να επιτεθεί κατά των Γάλλων όποτε του δοθεί ή έντολη από την Ύψηλη Πύλη, ή αν ελάμβανε οικονομική βοήθεια από τη Βρετανία. Ο Leake τότε αναγκάστηκε να του υπενθυμίσει την πρόταση που είχε κάνει στον βρετανό ναύαρχο, τον διοικητή του στόλου της Μεσογείου, λίγο πριν από την άφιξη τού ίδιου στην Πρέβεζα, και να του παρουσιάσει ένα αντίγραφο της επιστολής που είχε στείλει στον Φορέστη στις 2/14 Δεκεμβρίου 1808, γιατί και στις δύο περιπτώσεις έδινε την ίδια ξεκάθαρη διαβεβαίωση ότι ήταν πρόθυμος να συνεργαστεί άμεσα με τους Βρετανούς έναντιον των Γάλλων.

Ο Άλϋ προσπάθησε να εξηγήσει ότι και στις δύο εκείνες περιπτώσεις ή προσφορά του να δράσει κατά των Γάλλων χωρίς προηγουμένως να έχει κηρυχτεί πόλεμος μεταξύ της Τουρκίας και της Γαλλίας βασιζόταν πάντοτε στην προϋπόθεση ότι σε μια τέτοια περίπτωση ή Μ. Βρετανία θα του παρείχε όλα όσα είχε ζητήσει κατά τη συνάντησή που είχε με τον Leake το 1807 και για την εξασφάλιση των όποιων είχε στείλει στη Βρετανία τον Σεϊτ Άχμέτ Εφέντη.⁹ Σ' αυτά ο Leake απάντησε ότι ήταν κρίμα που ο

9. Βλ. PRO, FO 78/57, φ. 191-202α, 214-217, FO 78/61, φ. 36, 38-40, 52-

Ἀλῆς δὲν εἶχε ἐκφραστεῖ σαφέστερα στὸ γράμμα του πρὸς τὸν Φορέστη, καθὼς δὲν εἶχε προφανῶς πειστεῖ, μετὰ τὴν ἐπιστροφή τοῦ Σεῖτ Ἀχμέτ Ἐφέντη ἀπὸ τὴν Ἀγγλία, ὅτι δὲν ὑπῆρχαν παρὰ ἐλάχιστες ἐλπίδες γιὰ νὰ τοῦ δοθεῖ χρηματικὴ βοήθεια ἐκ μέρους τῆς Βρετανίας. Ὁ Leake ἀπέφυγε νὰ σχολιάσει περαιτέρω τὸ θέμα ἔχοντας πειστεῖ ὅτι ὁ Πασάς εἶχε ἤδη κατανοήσει τὴ δυσχερέσκεια ποὺ ἡ συμπεριφορὰ του προκαλοῦσε στὴ Βρετανία. Ἡ ἀποψη τοῦ ἦταν ἐπίσης ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ μεταχειρίζονται τὸν Ἀλῆ πάντοτε μὲ μεγάλο σεβασμὸ καὶ ὑπομονή ὅσο οἱ Γάλλοι κατεῖχαν τὴν Κέρκυρα καὶ λόγῳ τῆς μεγάλης καὶ σχεδὸν ἀνεξάρτητης δυνάμεως ποὺ εἶχε στὴν περιοχὴ, καὶ τέλος ἐξαιτίας τοῦ σπουδαίου ρόλου ποὺ ἔπαιξε, ὅπως ἀναφέρθηκε, στὴ σύναψη τῆς εἰρήνης μὲ τὴν Τουρκία.

Ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Ἀλῆ πρὸς τὸν Φορέστη καὶ τὴ σχετικὴ μὲ αὐτὴν ἀναφορὰ τοῦ Leake βλέπουμε λεπτομερέστερα ὁρισμένες πτυχές τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς του καὶ τοῦ τρόπου ποὺ χειριζόταν τὶς διπλωματικές ἐπαφές του μὲ τοὺς Βρετανούς, θέματα ἀρκετὰ ἴσως συζητημένα καὶ λίγο ὥς πολὺ γνωστὰ ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία του μὲ τὸν βρετανὸ ναύαρχο G. L. N. Collingwood¹⁰ τὸ 1808-9 καὶ ἄλλες πηγές ποὺ παρουσιάζουν ὅμως ἀκόμη πολλὰ κενά, τὰ ὁποῖα θὰ καλυφθοῦν ὅταν δημοσιευτοῦν οἱ ἀνέκδοτες ἀκόμη πηγές γιὰ τὸ θέμα αὐτό.

Οἱ τέσσερις ἐπιστολές τοῦ Ἀλῆ ποὺ ἀκολουθοῦν, οἱ ὑπ' ἀρ. 2-5, ἀπευθύνονται πρὸς τὸν William Martin Leake καὶ προέρχονται ἀπὸ τὸ προσωπικὸ ἀρχεῖο τοῦ περιηγητῆ ποὺ βρίσκεται στὸ Hertfordshire County Record Office.¹¹ Τὸ ἀρχεῖο αὐτὸ ἦταν προηγουμένως στὴν κατοχὴ ἀπογόνου τῆς οἰκογένειας τοῦ Leake ἀπὸ τὸν ὁποῖο εἶχε λάβει τὴν ἄδεια νὰ

55. John Baggally, ὁ.π., σ. 31-36. Βλ. ἐπίσης πρὸ κάτω σημ. 67. Στὴ συνάντηση ἐκείνη ὁ Ἀλῆς εἶχε ζητήσει τὴν παρουσία τοῦ βρετανικοῦ στόλου στὶς ἀκτές τῆς ἐπικρατείας του ὥστε νὰ μπορέσει νὰ ἀποφύγει τὸν ἀνεφοδιασμὸ τῶν Γάλλων στὰ Ἴονια μὲ τὶς ἀναγκαῖες προμήθειες· εἶχε ἐπίσης ζητήσει τὴν ἐνίσχυσή του μὲ πυροβολικά, πυρομαχικά καὶ χρήματα, ἂν βρισκόταν στὴν ἀνάγκη νὰ ἀποκρούσει γαλλικὴ εἰσβολὴ ἀπὸ τὴ Δαλματία. Τέλος, εἶχε ἀπαιτήσει οἱ Βρετανοὶ νὰ καταλάβουν γιὰ λογαριασμὸ του καὶ νὰ τοῦ παραδώσουν τὴν Ἀγία Μαύρα. Ἡ ἀπαίτησή του νὰ τοῦ δοθεῖ τὸ νησί δὲν ἔγινε δεκτὴ ἀπὸ τοὺς Βρετανούς. Ὁ ναύαρχος G. L. N. Collingwood σὲ γράμμα του πρὸς τὸν Ἀλῆ στὶς 9 Δεκεμβρίου 1807 εἶχε ἀρνηθεῖ νὰ χρησιμοποιήσει βρετανικὰ πλοῖα καὶ στρατεύματα γιὰ ἄλλο λόγο παρὰ γιὰ τὸν ἀποκλεισμὸ τῶν Ἰονίων, ὥστε νὰ μὴ λαβαίνουν ἐφόδια οἱ Γάλλοι, καὶ εἶχε δηλώσει ὅτι ἂν ὁ Πασάς τὸ ἐπιθυμοῦσε θὰ μπορούσε ὁ ἴδιος νὰ καταλάβει τὴν Κέρκυρα μὲ τοὺς Ἀρβανίτες του μέσα σὲ λίγες μέρες. Βλ. G. L. N. Collingwood, *A Selection from the Public and Private Correspondence of Vice-Admiral Lord Collingwood*, Λονδῖνο 1829, σ. 322-3.

10. Στὸ ἴδιο, σ. 322-3, 346, 370, 383, 425, 450.

11. Ἡ ἐκδοσὴ τῶν ἐπιστολῶν γίνεται μὲ τὴν ἄδεια τοῦ Ἀρχείου.

δημοσιεύσει τέσσερις ακόμη επιστολές του 'Αλή Πασᾶ ὁ F. H. Marshall.¹² "Όλες οἱ ἐπιστολές φυλάσσονται σήμερα στὸ τοπικὸ βρετανικὸ ἀρχεῖο ποὺ ἀναφέρθηκε. Οἱ ἐπιστολές ποὺ ἐκδόθηκαν τότε εἶχαν ἐπιλεγεῖ ἐπειδὴ, οἱ τρεῖς ἀπὸ αὐτὲς τουλάχιστον, ἦταν περισσότερο ἐνδιαφέρουσες. Ὁ χωρισμὸς ὅμως αὐτὸς τελικὰ ἐμπόδισε τὸν ὀλοκληρωμένο σχολιασμό τοῦ συνόλου τῶν ἐπιστολῶν, τὴν παρακολούθηση τῆς ἐξέλιξης τῆς προσωπικῆς σχέσης τῶν δύο προσώπων, τὶς πτυχές τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τοῦ 'Αλή κατὰ τὴ διάρκεια ἑνὸς σχεδὸν ἔτους, καὶ φυσικὰ τὴ δυνατότητα σύγκρισης τῶν στοιχείων ποὺ περιέχουν μὲ τὶς ἀναφορές τοῦ Leake πρὸς τὸ Foreign Office. Πιὸ κάτω θὰ προσπαθήσουμε, παράλληλα μὲ τὴν παρουσίαση τῶν ἀνέκδοτων ἐπιστολῶν, νὰ συσχετίσουμε, ὅσο εἶναι ἐφικτὸ στὰ πλαίσια τῆς ἐργασίας αὐτῆς, τὰ πιὸ πάνω στοιχεῖα ὥστε νὰ ἀποκτήσουμε σαφέστερη εἰκόνα.

Ἡ χρονικὰ παλαιότερη ἐπιστολὴ τοῦ 'Αλή, ἡ ὑπ' ἀρ. 2, γράφτηκε στὴν Πρέβεζα στίς 24 Μαρτίου, 5 Ἀπριλίου μὲ τὸ καινούριο ἡμερολόγιο, 1809.¹³ Ὁ Leake ποὺ εἶχε φτάσει ἀπὸ τὴν Ἀγγλία στὴν Πρέβεζα ὡς διαπιστευμένος ἐκπρόσωπος τῆς χώρας του στὴν αὐλὴ τοῦ Πασᾶ, συνοδεύοντας ταυτόχρονα τὰ κανόνια καὶ τὰ πυρομαχικὰ ποὺ ἔστειλαν οἱ Βρετανοὶ στὸν 'Αλή,¹⁴ εἶχε ἀποβιβαστεῖ στὴν Πρέβεζα τὴν 1η Μαρτίου 1809 καὶ εἶχε συναντήσῃ τὸν Πασᾶ.¹⁵ Στὴ συνάντηση ἐκείνη ὁ 'Αλῆς εἶχε ἐνημερώσει τὸν βρετανὸ ἀπεσταλμένο γιὰ τὶς δραστηριότητες τοῦ Robert Adair στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου εἶχε πλέον εἰσέλθει ὡς πρεσβευτῆς τῆς Μ. Βρετανίας, καὶ τὶς ὁδηγίες ποὺ εἶχε λάβει ἀπὸ αὐτόν. Τὸν εἶχε ἐπίσης ἐνημερώσει γιὰ τὶς ἔγγραφες διαμαρτυρίες τοῦ γάλλου διοικητῆ τῶν Ἰονίων Νήσων σχετικὰ μὲ τὴν ἀναμενόμενη ἐπίθεση κατὰ τῆς Πάργας· εἶχε ἐπίσης ἐκθέσει τὶς δικές του ἀπόψεις ὅσον ἀφορᾷ μιὰ ἐνδεχόμενη γαλλικὴ εἰσβολή, εἶχε ἐκθειάσει τὴν ἐτοιμότητα τῶν δικῶν του στρατευμάτων. Τέλος, συνέχιζε νὰ ἀπαιτεῖ τὴν κατάληψη τῆς Ἀγίας Μαύρας γιὰ λογαριασμό του καὶ εἶχε ἐκφράσει τὴν ἀπογοήτευσή του γιὰ τὸ γράμμα ποὺ τοῦ εἶχε στείλει ὁ βρετανὸς βασιλιάς. Μετὰ τὴ συνάντηση αὐτὴ ὁ Leake, ἀφοῦ παρέμεινε ἕνα διάστημα στὴν Πρέβεζα, ἀναχώρησε στίς 15 Μαρτίου γιὰ Βόνιτσα καὶ ἀπὸ ἐκεῖ προχώρησε γιὰ νὰ περιδεύσει τὴν Ἀκαρνανίαν καὶ τὴν

12. «Four letters of Ali Pasha to William Martin Leake», *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* 9 (1932), 158-168.

13. Hertfordshire County Record Office, Acc. 599, No 85621. Βλ. καὶ πιὸ κάτω σ. 180-1.

14. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. σχετικὲς πληροφορίες πιὸ κάτω σ. 176-8.

15. PRO, FO 78/65, φ. 17-20.

Αιτωλία. Στις 24 Μαρτίου / 6 Ἀπριλίου 1809, όταν τοῦ ἔγραψε τὸ γράμμα ὁ Πασάς, βρισκόταν στὸ χωριὸ Μπαμπίνι τοῦ Ξηρομέρου.¹⁶ Ὅπως θὰ δοῦμε, οἱ συνεχεῖς μετακινήσεις τοῦ περιηγητῆ καὶ ἡ ἀπόσπαση ἀπὸ τὴν Πρέβεζα δὲν παρουσίαζαν κανένα πρόβλημα καὶ τὸ γράμμα τοῦ Πασᾶ ἔφτασε ἀμέσως στὸν προορισμὸ του.

Στὸ σύντομο γράμμα του ὁ Ἀλῆς παραπονιόταν ἐπειδὴ, ὅσο διάστημα βρισκόταν στὴν Πρέβεζα, δὲν εἶχε δεῖ κανένα βρετανικὸ πλοῖο στὴν περιοχή. Καθὼς ἤδη σχολιάστηκε, ἡ παρουσία τοῦ βρετανικοῦ στόλου στίς ἀκτές του ἦταν μόνιμη ἀπαίτηση τοῦ Ἀλῆ. Στὴ συνέχεια ὁ Πασάς ζητοῦσε νὰ ἐπιστρέψει ὁ Leake τὸ δυνατόν γρηγορότερο στὴν Πρέβεζα, γιατί ἤθελε νὰ συζητήσουν ἐπείγοντως γιὰ μιὰ («πολλὰ ἀναγκαίαν ὑπόθεσιν»), σχετικὰ μὲ τὴν ὁποία δὲν μποροῦσε νὰ τοῦ γράψει.

Τὸ γράμμα πρέπει νὰ ἔφτασε στὰ χέρια τοῦ περιηγητῆ μέσα στίς προσεχεῖς δύο μέρες, καθὼς τὰ ξημερώματα τῆς 9ης Ἀπριλίου 1809, Κυριακὴ τοῦ Πάσχα, κατέπλευσε ἀπὸ τὴ Βόνιτσα στὴν Πρέβεζα.¹⁷ Ἡ συνάντησή μὲ τὸν Ἀλῆ, «μυστική», ὅπως χαρακτηρίζεται, πραγματοποιήθηκε τὴν ἴδια ἡμέρα, καὶ αὐθημερὸν πάλι ὁ Leake ἔγραψε ἀναφορὰ γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ πρὸς τὸν George Canning, ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν τῆς Βρετανίας, ἀπὸ ὅπου καὶ ἀντλοῦμε καὶ τίς σχετικὲς πληροφορίες.¹⁸

Ὁ Πασάς εἶχε πληροφορηθεῖ ἀπὸ τὸν πράκτορά του στὴν Πόλη ὅτι στίς 23 Μαρτίου (μᾶλλον σύμφωνα μὲ τὸ νέο ἡμερολόγιο, γιατί δὲν θὰ ἦταν δυνατόν νὰ εἶχε μάθει ὁ Ἀλῆς τὰ νέα σὲ μία μόνο μέρα, ἀφοῦ στίς 24 τοῦ ἴδιου μήνα κατὰ τὸ παλαιὸ ἔγραψε τὸ γράμμα πρὸς τὸν Leake) τρεῖς ἀξιωματικοί, ἓνας Γάλλος καὶ δύο Ρῶσοι, εἶχαν φέρεи ἐπιστολὴ τοῦ Τσάρου Ἀλεξάνδρου πρὸς τὴν Πύλη. Μὲ αὐτὴ τὴν πληροφοροῦσε ὅτι διέκοπτε τίς ρωσοτουρκικὲς διαπραγματεύσεις στὸ Ἰάσι ὕστερα ἀπὸ τὴν ὑπογραφή εἰρήνης ἀνάμεσα στὴν Τουρκία καὶ τὴ Μ. Βρετανία. Ἄν ἡ Τουρκία ἐπιθυμοῦσε τὴν ἐπανάληψή τῶν διαπραγματεύσεων, θὰ ἔπρεπε νὰ ἐκδιώξει τὸν βρετανὸ πρεσβευτὴ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη.¹⁹ Ἀπάντηση στὰ πινὸ πάνω ἀναμενόταν μέσα σὲ δεκαοκτὼ ὥρες. Τὸ Ντιβάνι προσπάθησε νὰ κερδίσει χρόνον πρὶν δώσει ἀπάντηση, ἀλλὰ καθὼς οἱ ἀπεσταλμένοι ἐπέμεναν ἐλήφθη ἡ ἀπόφαση νὰ τοὺς ἀπαντήσουν ἀρνητικὰ. Τὸ γεγονὸς τῆς διακο-

16. Βλ. William Martin Leake, *Travels in Northern Greece*, Λονδίνο 1835, τ. 3, σ. 492-578· τ. 4, σ. 8.

17. William Martin Leake, *ὁ.π.*, τ. 4, σ. 25.

18. PRO, FO 78/65, φ. 42-45.

19. Γιὰ τὸ ἴδιο θέμα ἔγραψε στὸν Leake καὶ ὁ βρετανὸς πρεσβευτὴς ἀπὸ τὴν Πόλη στίς 27 Μαρτίου 1908, βλ. Robert Adair, *ὁ.π.*, τ. 2, σ. 144-5.

πῆς τῶν ρωσοτουρκικῶν διαπραγματεύσεων κοινοποιήθηκε ἀμέσως στοὺς κυβερνήτες τῶν ἐπαρχιῶν τῆς αὐτοκρατορίας, διότι προοιωνίζε πόλεμο μετὰ τῇ Γαλλίᾳ. Ὁ Ἀλὴ Πασὰς ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς κυβερνήτες αὐτοὺς. Παράλληλα, ὁ πρῶτος ἀρχηγὸς τοῦ σπῆν Πόλη τὸν πληροφοροῦσε ὅτι, σὲ περίπτωσι πολεμίου, ἡ ὁθωμανικὴ κυβέρνησις ὁμολογοῦσε καθαρὰ ὅτι θὰ ἦταν ἀνίκανη νὰ τοῦ στείλῃ προμήθειαι, χρήματα ἢ στρατεύματα καὶ συνιστοῦσε νὰ βασιστεῖ ἀποκλειστικὰ στὶς δικάς του δυνάμεις.

Κατόπιν ὁ Πασὰς διαβεβαίωσε μετὰ ἔμφασι τὴν προσήλωσίν του στὴ Βρετανία ἀσχέτως μετὰ τὴν ὑπάρχουσα κρίσις καὶ τὴν ἀπόφασίν του νὰ ὑπερασπίζῃ μέχρις ἐσχάτων τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἀλβανία, καὶ πρότεινε νὰ ἀρχίσῃ ἐπιθετικὴ δράσις κατὰ τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ μετὰ τὴ βοήθειαν τῆς βρετανικῆς κυβέρνησις. Πιο συγκεκριμένως, πρότεινε μετὰ τὴ βοήθειαν τῶν βρετανικῶν πολεμικῶν, καὶ ὅσων ἐνδεχομένως ἔστειλεν ἡ Τουρκία, νὰ ἐκδιώξῃ τοὺς Γάλλους ἀπὸ τὰ Ἑπτάνησα καὶ, ἀφοῦ εἶχε ἔτσι ἐξασφαλιστεῖ ὁ ἴδιος ἀπὸ μιὰ πιθανὴ ἐπίθεσιν, νὰ ἀφῇ τοὺς γιούς του ὡς κυβερνήτες στὰ Γιάννινα καὶ νὰ ἐκστρατεύσῃ ὁ ἴδιος ἐπικεφαλῆς 30.000 ἀνδρῶν πρὸς τὴν Δαλματία ἢ τὸν Δούναβη. Γιὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴ συγκέντρωσιν αὐτοῦ τοῦ στρατεύματος, ὅμως, ζητοῦσε ἀπὸ τὴ Βρετανία μιὰ ἐξαμηνιαία ἐπιδότησις 250 χροσίων γιὰ καθὲν στρατιώτην, ποὺ μετὰ τὴν τρέχουσαν ἰσοτιμία τῆς λίρας ἰσοδυναμοῦσε πρὸς 450.000 στερλίνες γιὰ τὸ στράτευμα τῶν 30.000 ἀνδρῶν. Στὴν περίπτωσιν ἐπιθέσεως στὶς ἀκτὲς τῆς Ἀδριατικῆς, ζητοῦσε ἀγγλικὰ πλοῖα νὰ μεταφέρουν τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ στρατοῦ του, καθὼς τὰ δικά του δὲν μποροῦσαν νὰ μεταφέρουν παρὰ μόνον 3.000 ἄνδρες. Ὁ Ἀλὴς ἰσχυριζόταν ὅτι, ἂν δὲν ἐκδιώκονταν οἱ Γάλλοι ἀπὸ τὰ Ἑπτάνησα καὶ δὲν λάβαινε χρηματικὴ βοήθειαν γιὰ λόγους ἀσφαλείας τῶν δικῶν του περιοχῶν, δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἐκστρατεύσῃ πρὸς τὴ Β. Τουρκία. Ἦθελε ἐπίσης νὰ εἰδοποιηθεῖ ἡ βρετανικὴ κυβέρνησις ὅτι σὲ ἐνδεχόμενον πόλεμον μετὰ τῇ Γαλλίᾳ θὰ χρειαζόταν ἀπαραιτήτως, πέρα ἀπὸ ὅσα εἶχε ἤδη λάβει, 50.000 λίβρες μολύβι μετὰ ἀπαιτούμενα ὕλινά γιὰ τὴν κατασκευὴ σφαιρῶν καὶ 20 πυροβόλων τοῦ μεγαλύτερου διαμετρήματος γιὰ τὴν ἀσφάλειαν τῶν φρουρίων του. Χρειαζόταν ἐπίσης τὴ βοήθειαν πεπειραμένου ἀξιωματικοῦ τοῦ μηχανικοῦ μαζὶ μετὰ πέντε ἢ ἑξὶ τεχνίτας, κυρίως ὅμως εἶχε ἀνάγκη ἐνὸς ἀξιωματικοῦ τοῦ πυροβολικοῦ καὶ 150 πυροβολητῶν.

Ὁ Leake καθυσχράσθη τὸν Ἀλὴ ὅτι τὸ ἐνδεχόμενον ἄμεσος ἐπίθεσις τῶν Γάλλων εἴτε κατὰ τοῦ ἴδιου εἴτε κατὰ τῆς Τουρκίας ἦταν ἀπίθανον, ὅσο ὁ αὐτοκράτορας τῆς Αὐστρίας συνέχιζε νὰ τηρεῖ τὴν ἰδίαν πολιτικὴν καὶ ὅσο οἱ Γάλλοι ἦσαν ἀπασχολημένοι στὴν Ἰσπανία. Στὴν περίπτωσιν πάντως ποὺ οἱ Αὐστριακοὶ ἐπέτρεπαν τὴ διέλευσιν γαλλικῶν στρατευμάτων ἀπὸ τῇ

χώρα τους, ή Βρετανία τότε θα έπραττε όπως και στην περίοδο της ειρήνης του Τιλσίτ, όποτε και τόν είχε στείλει προσωπικά να προειδοποιήσει τόν 'Αλή, και θα τοῦ πρόσφερε τή βοήθεια τοῦ στόλου της για τή διατήρηση τῆς ανεξαρτησίας του. Σχετικά με τις άλλες απαιτήσεις του τὸ μόνο ποὺ μπορούσε νὰ κάνει ἦταν νὰ τις διαβιβάσει στην κυβέρνηση του. Καθώς δὲν ὑπῆρχε βρετανικὸ πολεμικὸ πλοῖο στην περιοχή καὶ καθὼς ὁ Πασάς εἶχε ἤδη αποφασίσει νὰ στείλει πλοῖο του στη Μάλτα με τὸ μήνυμα αὐτό, ὁ Leake περιοριζόταν σὲ ὅσα ἤδη ἀναφέρθηκαν, χωρίς νὰ ἐκφράσει τις ἀπόψεις του ἢ νὰ προσθέσει κάτι ἐπὶ πλέον.

Οὐσιαστικά οἱ προτάσεις καὶ οἱ ἀπαιτήσεις τοῦ 'Αλῆ στη συγκεκριμένη περίπτωση εἶναι μιὰ διευρυμένη ἐκδοχή, προσαρμοσμένη στις νέες ἐξελίξεις, τῶν ὧσαν εἶχε καὶ προηγουμένως προτείνει καὶ ζητήσει σὲ διαφορες περιστάσεις. Ἡ βρετανικὴ κυβέρνηση, ὅπως εἶδαμε, εἶχε ἐν μέρει ικανοποιήσει παλαιότερη αἴτηση τοῦ 'Αλῆ νὰ τοῦ σταλοῦν κανόνια,²⁰ παρέμενε ὅμως σταθερὰ κατηγορηματικὰ ἀντίθετη στὸ νὰ τοῦ δοθεῖ οἰκονομικὴ βοήθεια.

Ἡ ἐπόμενη ἐπιστολὴ τοῦ 'Αλῆ πρὸς τὸν Leake²¹ γράφτηκε στὸν «Μπα-χτζέ» στίς 5/17 Ἰουνίου 1809 (ἡ ἡμερομηνία ἐδῶ ἀναγράφεται καὶ μετὰ τὸ παλαιὸ καὶ μετὰ τὸ νέο ἡμερολόγιο). Ὁ βρετανὸς παραλήπτης της ἦταν τότε στὰ Γιάννινα. Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ βιβλίο του, πρέπει νὰ εἶχε ἐπιστρέψει λίγο πρὶν ἀπὸ μιὰ μᾶλλον σύντομη περιοδεία στην Ἡπειρο ποὺ πραγματοποίησε ἀνάμεσα στίς 4 καὶ στίς 11 Ἰουνίου.²² Ὅπως δὲποτε βρισκόταν στην πόλη αὐτὴ στίς 19 Ἰουνίου, καθὼς βλέπουμε ἀπὸ τὴν ἀναφορὰ του πρὸς τὸ ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν²³ στην ὁποία θὰ ἀναφερθοῦμε πιὸ κάτω.

Ὁ 'Αλῆ Πασάς στὸ γράμμα του πληροφοροῦσε τὸν Leake ὅτι τοῦ ἔστειλε τὴν ἀλληλογραφία του ποὺ μόλις εἶχε φτάσει ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Τοῦ ἔστειλε ἐπίσης καὶ ἓνα «μπουλετῖνον μετὰς εἰδήσεις ἀπὸ τὸ Παράδουναβο». Πρόσθετε καὶ λίγες πληροφορίες σχετικὰ μετὰ τὰ πιὸ πρόσφατα πολεμικὰ γεγονότα στην περιοχή γιατὰ ὅποια τοῦ εἶχαν γράψει. Μετὰ τὴ μάχη στην «Ἰμπραήλα» (Βραῖλα), στίς ἔχθες τοῦ Δούναβη, εἶχε γίνεи κι ἄλλη, ποὺ διήρκεσε ἀκατάπαυστα δύο μερόνυχτα. Δεκαπέντε χιλιάδες Ρῶσοι ποὺ ἐπιτέθηκαν στὸ κάστρο τῆς Βραῖλας «καταχαλάσθη-

20. Γιατὰ τις συνεχεῖς προσπάθειες τοῦ 'Αλῆ νὰ ἀποκτήσει πυροβολικὸ καὶ γιατὰ τις ἀποστολὲς πυροβόλων ἀπὸ τὴ Βρετανία βλ. πιὸ κάτω σ. 162, 165, 176-8.

21. Hertfordshire County Record Office, Acc. 599, 85620. Βλ. πιὸ κάτω.

22. W. Martin Leake, ὁ.π., τ. 4, σ. 87-127.

23. PRO, FO 78/65, φ. 94-95.

κανν», σώθηκαν μόνο δύο χιλιάδες, και τὰ τουρκικά στρατεύματα τούς ἀπώθησαν με πολλὰς ἀπώλειες μέχρι τὸν ποταμὸ Σερέτη.²⁴ Στὸ τέλος ὁ Πασὰς ζητοῦσε ἀπὸ τὸν Leake νὰ πᾶει νὰ τὸν δεῖ γιὰ νὰ συζητήσουν.

Τὸ περιεχόμενο τῆς ἐπιστολῆς καθαυτὸ δὲν φαίνεται νὰ παρουσιάζει ἰδιαιτέρο ἐνδιαφέρον, δίνει ὅμως τὴν εὐκαιρία γιὰ σχολιασμό δύο θεμάτων γιὰ τὰ ὁποῖα ἀντλοῦμε τίς πληροφορίες ἀπὸ ἄλλη πηγὴ. Ἀρχικὰ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἐξετάσουμε καὶ πάλι τὸ ζήτημα τοῦ ταχυδρομείου τοῦ Ἀλῆ, ποὺ συνεχῶς ἐπανερχεται καθὼς εἶχε μεγάλη σπουδαιότητα γιὰ τὴν ἄσκηση τῆς ἐξωτερικῆς του πολιτικῆς. Στὴν προκειμένη περίπτωσι βλέπουμε ὅτι ἡ ἀλληλογραφία τοῦ Leake μετὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ πρὸ συγκεκριμένα μετὰ τὸν Robert Adair γινόταν μέσω τῶν τατάρηδων τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Ὁ ἴδιος ὁ Leake εἶχε πληροφορήσει τὸν βρετανὸ πρεσβευτὴ γιὰ τὸν τρόπο αὐτὸ ἐπικοινωνίας τους καὶ γιὰ τίς ἐνδεχόμενες ἐναλλακτικὰς λύσεις. Σὲ ἐπιστολὴ του ἀπὸ τὴν Πρέβεζα στὶς 25 Ἀπριλίου 1809 τοῦ ἔγραφε ὅτι ὑπὸ τίς παρούσες περιστάσεις δὲν πίστευε πὼς ἡ ἀλληλογραφία τους κινδύνευε περνώντας ἀπὸ τὰ χέρια τῶν τατάρηδων τοῦ Ἀλῆ, πρότεινε ὅμως σὲ ὅλες τίς σπουδαῖες περιπτώσεις νὰ χρησιμοποιεῖται ἀπεσταλμένος τῆς πρεσβείας. Ὁ Leake εἶχε ἐπίσης συμφωνήσει μετὰ τὸν διοικητὴ τῶν βρετανικῶν πλοίων ποὺ βρισκόνταν στὶς δυτικὰς ἀκτὲς τῆς Ἑλλάδας νὰ μεταφέρεται ἀπὸ ἐκεῖ ἡ ἀλληλογραφία τῆς πρεσβείας τους στὴ Μάλτα, ὅποτε ἔκρινε ὁ πρεσβευτὴς ὅτι ἦταν ἀναγκαῖα ἡ ταχεία καὶ ἀσφαλὴς ἀποστολὴ τῆς. Διευκρίνιζε πάντως ὅτι ὁ ἴδιος θὰ ἦταν πάντοτε ἀναγκασμένος νὰ ἐμπιστεύεται τὴν ἀλληλογραφία ἀπὸ τὴ Μάλτα στὰ χέρια τῶν ταχυδρόμων τοῦ Πασᾶ, καθὼς δὲν ὑπῆρχαν ἄλλοι. Ὁ ἴδιος ὁ Ἀλῆς εἶχε ἐκφράσει τὴν προθυμία του νὰ ἐξυπηρετεῖ στὸ θέμα αὐτὸ τοὺς Βρετανούς.²⁵

Εἶναι γνωστὸ καὶ ἀπὸ ἄλλες πηγές ὅτι ὁ Ἀλῆ Πασὰς ἔλεγχε ἀπολύτως τὴν ταχυδρομικὴ διακίνηση κάθε εἶδους ἀλληλογραφίας στὴν ἐπικράτειά του, κατεξοχὴν δὲ παρακολουθοῦσε τὴν ἀλληλογραφία τῶν προξένων. Ἰδιαίτερα ἡ ἀλληλογραφία τοῦ γάλλου προξένου Rouqueville ἦταν ἀντικείμενο συνεχῶν ὑποκλοπῶν καὶ κατασκοπίας.²⁶ Τὸ γεγονός αὐτὸ φυσικὰ

24. Πρόκειται γιὰ τὸν ποταμὸ Σερὲτ (Sereth καὶ Seret) στὴ Ρουμανία, ἀριστέρου παραπόταμο τοῦ Δούναβη, ποὺ πηγάζει ἀπὸ τὰ Καρπάθια, διασχίζει τὴ Μολδαβία καὶ ἐκβάλλει κοντὰ στὸ Γαλάτσιο (Γαλάτσι).

25. Βλ. PRO, FO 78/57, φ. 53.

26. Βλ. Κλεάνθης Νικολαΐδης, «Ὁ ἀνταγωνισμὸς Γαλλίας καὶ Ἀγγλίας ἐν Ἡ-πεύρῳ καὶ Ἀλβανίᾳ πρὸ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Τὸ μέρος ὃ διεδραμάτισεν ἐν αὐτῷ ὁ Ἀλῆ Πασὰς Τεπελενλῆς. —Τὸ σχέδιον τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος περὶ ἀποβάσεως. —Ἡ ἀλληλογραφία του εἰς Ἑλλάδα μετὰ τοῦ Πουκεβίλλ. Ἐκ τοῦ ἀρχείου τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου», *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά* 1 (1926), 42-

τό γνώριζε ο Leake και τὸ μνημονεύει σὲ διάφορες περιπτώσεις καὶ μάλιστα σὲ μιὰ ἀναφορά του ἀπὸ 14 Ἰουνίου 1809 μὲ τὴν εὐκαιρίαν τῆς ἀναγγελίας τῆς ἀναχώρησης τοῦ Pouqueville ἀπὸ τὰ Γιάννινα γιὰ τὴν Κέρκυρα. «The Vezir had more than once intercepted the plans of invasion which the French agent transmitted to his Government as well as other parts of his correspondence indicating the designs for which he was sent to Greece.»²⁷ Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἄλλωστε ὁ Leake συμβούλευσε τὸν R. Adair τὰ σπουδαῖα ἔγγραφα νὰ ἀποστέλλονται ἀπὸ τὴν Πόλη στὰ Γιάννινα μὲ τὸν ἀγγελιαφόρο τῆς πρεσβείας. Γιὰ τὸν ἴδιο ἴσως λόγο οἱ ἀναφορές του εἶναι πάντοτε ἐξαιρετικὰ προσεκτικὰ καὶ διακριτικὰ διατυπωμένες, καὶ οἱ μνηεῖς στὸν Ἀλῆ Πασά γίνονται πάντοτε μὲ ἀπόλυτη τυπικότητα καὶ εὐγένεια, μὲ χρῆση τοῦ τίτλου του καὶ μὲ ὕφος κατὰ τὸ δυνατὸν οὐδέτερο, διαβιβάζονται ἀπλῶς σκέψεις, παραγγελίες καὶ πληροφορίες ἀνάμεσα σὲ δύο ἐνδιαφερόμενα μέρη. Τὸ ὅτι ὁ Leake θεωροῦσε προσωρινὰ ἀσφαλὴ τὴ μεταφορὰ τῆς βρετανικῆς ἀλληλογραφίας ἀπὸ τοὺς τατάρηδες τοῦ Ἀλῆ δὲν σημαίνει ὅτι τὸν ἐμπιστευόταν κιόλας. Προφανῶς ὅμως γνώριζε ὅτι ὁ ἔλεγχός της ἀπὸ αὐτὸν ἦταν οὕτως ἢ ἄλλως ἀναπόφευκτος καὶ ἴσως λιγότερο αὐστηρὸς, ὅσο ὁ Πασὰς αἰσθανόταν ἀσφαλῆς, ἐπειδὴ τὴ διακινεῖ ὁ ἴδιος, καὶ οἱ σχέσεις του μὲ τὴ Βρετανία ἦταν φιλικές. Ὑπῆρχε ἐπίσης τὸ πρόσθετο προτέρημα ὅτι ἡ μεταφορὰ της γινόταν μὲ τὸν ταχύτερο δυνατὸν καὶ ἀσφαλέστερο τρόπο, καὶ καθόλου εὐκαταφρόνητο ὑπὸ τίς ἐπικρατοῦσες συνθῆκες.

Τὸ δεύτερο σημεῖο τῆς ἐπιστολῆς γιὰ τὸ ὁποῖο μποροῦμε νὰ ἐπισημάσουμε ὀρισμένα πράγματα σχετίζεται μὲ τὴν πρόσκληση τοῦ Ἀλῆ πρὸς τὸν Leake νὰ τὸν ἐπισκεφθεῖ γιὰ νὰ συζητήσουν. Τὸ περιεχόμενο τῆς συζήτησης μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν γνωστοποιεῖται στὸ βρετανικὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν καὶ στὸν πρεσβευτὴ τους στὴν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τὸν Leake μὲ ἀναφορά του στίς 19 Ἰουνίου 1809.²⁸ Ὁ Πασὰς, φοβούμενος

43, 51-52. Τάκης Λάμπας, «Ἀθανάσιος Λιδωρίκης ὁ σφραγιδοφύλακας τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ», *Ἡπειρωτικὴ Ἑστία* 4 (1955), 881-2. Guillaume de Vaudoncourt, *Memoirs on the Ionian Islands, considered in a commercial and military point of view; in which their advantages of position are described, as well as their relations with the Greek continent; including the life and character of Ali Pacha, the present ruler of Greece; together with a comparative display of the ancient and modern geography of Epirus, Thessaly, Morea, part of Macedonia &c., &c.*, Λονδίνο 1816, σ. 275-6. Κ. Σιμόπουλος, *Ξένοι ταξιδιώτες στὴν Ἑλλάδα 1810-1821*, Ἀθήνα 1975, τ. Γ', 2, σ. 410-3.

27. PRO, FO 78/57, φ. 92β, 113β, 115α.

28. PRO, FO 78/65, φ. 94-95.

σύντομα ρήξη μεταξύ Τουρκίας και Γαλλίας και επίθεση τῶν Γάλλων, ζητοῦσε ὁ βρετανὸς πρεσβευτὴς νὰ ἀσκήσει τὴν ἐπιρροή του στὴν Ὑψηλὴ Πύλη γιὰ νὰ τοῦ σταλοῦν τέσσερα τουρκικὰ πολεμικὰ πλοῖα, γιατί πίστευε, καὶ ὁ Leake συμφωνοῦσε σ' αὐτό, ὅτι, ἂν μιὰ τέτοια δύναμη ἐνωνόταν μὲ τὴ βρετανικὴ, θὰ μπορούσε νὰ ἐπιτύχει τὴν παράδοση τῆς Κέρκυρας καὶ θὰ ἐξανάγκαζε τὶς πλησιόχωρες περιοχὲς ποὺ διέκειντο φιλικὰ πρὸς τοὺς Γάλλους νὰ ἀλλάξουν τὴν πολιτικὴ τους. Ὁ Ἀλῆς ἰσχυρίστηκε ἐπίσης ὅτι, ἀμέσως μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Βιέννης ἀπὸ τοὺς Γάλλους, τοῦ ἔστειλαν ἀπεσταλμένο ἀπὸ τὴν Κέρκυρα προτείνοντας τὴν παράδοση τῆς Πάργας καὶ τῆς Ἀγίας Μαύρας σ' αὐτὸν μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι θὰ συμμάχοῦσε μὲ τὸν Ναπολέοντα, καὶ ἀπειλώντας στὴν περίπτωσή ποὺ αὐτὸ δὲν γινόταν δεκτό. Οὕτε ἡ πρόταση οὔτε οἱ ἀπειλές, ἀναφέρεται, ἐπηρέασαν τὸν Πασά. Καθὼς δὲν ὑπάρχουν ἄλλες μαρτυρίες γιὰ τὸ θέμα αὐτό, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποστηριχθεῖ μὲ βεβαιότητα ὅτι πραγματικὰ ἔγινε στὸν Ἀλῆ μιὰ τέτοια πρόταση ἐπίσημως ἀπὸ τοὺς Γάλλους, θὰ μπορούσε ἐνδεχομένως τὸ ὅλο θέμα νὰ ἦταν μιὰ ἐπινόηση τοῦ Πασᾶ γιὰ νὰ παρουσιάζεται ἀρεστὸς στοὺς Βρετανούς ἢ γιὰ ἄλλους δικούς του λόγους. Σὲ ἄλλη περίπτωσι γράμμα τοῦ Bessières πρὸς τὸν Ἀλῆ, γραμμένο στὰ ἑλληνικά, εἶχε δοθεῖ στὸν Leake καὶ ἐκεῖνος μὲ τὴ σειρά του εἶχε στείλει τὸ ἀντίγραφο καὶ τὴ μετάφρασή του στὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν τῆς Βρετανίας.²⁹

Ἡ ἐπόμενη ἐπιστολὴ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ πρὸς τὸν Leake³⁰ γράφτηκε στὶς 30 Σεπτεμβρίου / 11 Ὀκτωβρίου 1809 ἀπὸ τὸ Σωπίκι.³¹ Λίγες μέρες νωρίτερα, στὶς 24 Σεπτεμβρίου / 5 Ὀκτωβρίου, τοῦ εἶχε γράψει καὶ ἄλλη ἐπιστολὴ ἀπὸ τὸ Δελβινάκι. Αὐτὴ περιλαμβάνεται στὶς τέσσερις ἐπιστολὲς τοῦ Ἀλῆ πρὸς τὸν Leake ποὺ δημοσίευσε ὁ F. H. Marshall.³² Μὲ τὸ γράμμα ἐκεῖνο ὁ Πασὰς τὸν εἰδοποιοῦσε ὅτι καθυστέρησε νὰ ἐπιστρέψει στὰ Γιάννινα ἐξαιτίας τῶν περιστάσεων καὶ ὅτι θὰ ἐπέστρεφε ἐκεῖ σὲ δύο ἢ τρεῖς ἡμέρες. Ἐξέφραζε ἐπίσης μὲ ἔμμεσο τρόπο τὴν ἀνησυχία του, ἢ καὶ

29. PRO, FO 78/65, φ. 36α-40α.

30. Hertfordshire County Record Office, Acc. 599, No 85627. Βλ. πρὸ κάτω σ. 181-2.

31. Ἡ Σωπική, ἢ τὸ Σωπίκι, εἶναι χωριὸ τῆς Πωγωνιανῆς, βλ. Κοσμᾶς ὁ Θεσπρωτὴς καὶ Ἀθανάσιος Ψαλίδας, *Γεωγραφία Ἀλβανίας καὶ Ἡπείρου ἐξ ἀνεκδότου χειρογράφου τοῦ Κοσμᾶ Θεσπρωτοῦ μὲ τοπογραφικὰ σχεδιογραφήματα καὶ γεωγραφικοὺς χάρτας τοῦ ἰδίου*, Προλεγόμενα καὶ σημειώσεις Ἀθαν. Χ. Παπαχαρίση, Ἰωάννινα 1964, σ. 11, 56, 60, 64.

32. «Four Letters of Ali Pasha to William Martin Leake», *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher* 9 (1932), 158-161.

τή δυσaréσκειά του, έπειδή, αν και είχαν φθάσει πια οι "Αγγλοι, προφανώς έννοούσε τó στόλο που κατέλαβε τά "Ιόνια Νησιά, δέν είχε καμιά εΐδηση από τόν Leake σχετικά με όσα είχαν συζητήσει, και ζητούσε νά είδοποιηθεί στην περίπτωση που ó Leake είχε λάβει κάποια απόκριση έκ μέρους τους. Τέλος του έγραφε διάφορες πληροφορίες για τις πολεμικές έξιελξεις. Στην έπιστολή αυτή φαίνεται ότι άπάντησε ó Leake ζητώντας, όπως θά δούμε άμέσως, τά άπαραίτητα πουγιορλδιά για νά ταξιδέψει και δικαιολογώντας, άγνωστο πώς, τήν έλλειψη ειδήσεων από τήν πλευρά τής Βρετανίας. Στο γράμμα του Πασά που άκολούθησε μερικές μέρες άργότερα και τó όποιο έξετάζουμε ó "Αλής έγραφε πώς έστειλε έσωκλειστα τά πουγιορλδιά που του είχε ζητήσει για (να περιέλθω τας έπαρχίας τής "Ελλάδος). Έξέφραζε όμως τήν έπιθυμία του νά συναντήσει τόν Leake πριν άναχωρήσει. Τόν πληροφορούσε και πάλι ότι έπρόκειτο νά έπιστρέψει στα Γιάννινα σύντομα, σέ 4-5 ήμέρες, άφου πρώτα είχε συνομιλίες με τούς «περατινούς άγάδες» που πήγαιναν νά τόν συναντήσουν. Σέ ύστερόγραφο τόν παρακαλούσε ξανά νά μήν ξεκινήσει για τó ταξίδι του πριν άνταμωθούν και ζητούσε, αν έρχόταν κάποιος άνθρωπος για τόν όποιο είχε μιλήσει στόν Πάνο Κομηνιώτη,³³ νά του τόν στείλουν.

Έκ πρώτης ύψεως και αυτή ή έπιστολή δέν φαίνεται νά μάς πληροφορεΐ πολλά πράγματα, έξετάζοντάς την όμως παράλληλα με τις άναφορές και τά βιβλία του Leake γίνεται άφορμή για νά άποκαλυφθεί μιá καμπή στις σχέσεις τών δύο άνδρών που έπηρεάζονταν άμεσα από τις πολιτικοστρατιωτικές έξιελξεις και τήν άπροθυμία τών ύπευθύνων του βρετανικού στόλου νά δώσουν κάποια άπτη άπόδειξη τών προθέσεων τής βρετανικής κυβέρνησης νά ύποστηρίξει πιο ένεργά τόν "Αλή Πασά.

Στό διάστημα που μεσολάβησε από τó καλοκαίρι μέχρι τó φθινόπωρο του 1809 ó "Αλής είχε προσωρινά διακόψει τις έπεκτατικές του κινήσεις έναντίον του "Ιμπραήμ Πασά του Μπερατίου, ίσως και μετά τήν προτροπή του Leake ή όποία ήδη άναφέρθηκε. Ό βρετανός όμως πράκτορας δέν είχε άυταπάτες και γνώριζε ότι σύντομα ó Πασάς θά έπαναλάμβανε τή δράση του.³⁴ Έτσι τó φθινόπωρο, έπιεφαλής δυνάμεως "Αλβανών, ó "Αλής άρχισε νά κινείται πάλι κατá του "Ιμπραήμ Πασά.³⁵ Για τó λόγο αυτόν βρισκόταν στη Σωπική και περίμενε νά συναντήσει τούς άγάδες του Μπερατίου, που προφανώς προσπαθούσε νά προσεταιριστεί. Θά περνούσαν μερι-

33. Τó πρόσωπο αυτό δέν μπορέσαμε νά τó ταυτίσουμε· θά πρέπει, αν κρίνουμε από τó έπώνυμο, νά κατέγχετο από τó χωριό Κομηνιό τής Παράμυθιας.

34. PRO, FO 78/65, φ. 104β-105α, 115β, 117α.

35. PRO, FO 78/65, φ. 117-118.

κοί μῆνες ακόμη μέχρι νὰ εἰσέλθει ὁ ἴδιος θριαμβευτικὰ στὸ Μπεράτι, στὶς 8 Ἰανουαρίου 1810, μὲ τὸ νέο ἡμερολόγιο. Οἱ κινήσεις του κατὰ τοῦ Ἰμπραήμ ὅμως δὲν τὸν ἀπασχολοῦσαν ἀποκλειστικὰ καὶ εἶναι φανερό ἀπὸ τὴν ἐπιμονή του στὸ γράμμα του ὅτι ἐνδιαφερόταν ἐντονα νὰ συναντήσῃ τὸν Leake. Ἀπὸ ὅσο μποροῦμε νὰ κρίνουμε ἀπὸ τὶς ἀναφορὲς τοῦ τελευταίου πρὸς τὸ βρετανικὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν καὶ τὸν βρετανὸ πρεσβευτὴ στὴν Πόλη ἢ συνάντηση αὐτὴ μᾶλλον δὲν πραγματοποιήθηκε, καθὼς καμιά μνηεὶα τῆς δὲν ἀπαντᾷ, σὲ ἀντίθεση μὲ ὅ,τι συνέβαινε σὲ ἄλλες περιπτώσεις. Τουναντίον, φαίνεται ὅτι πιθανότατα ὁ Leake ἀναχώρησε γιὰ τὴν περιοδεία του στὴν Ἡπειρο, Θεσσαλία καὶ Στερεὰ χωρὶς νὰ περιμένει νὰ συναντήσῃ τὸν Πασά. Ἡ περιοδεία αὐτὴ διήρκεσε σχεδὸν ἓνα τρίμηνο, ἄρχισε πρὶν ἀπὸ τὶς 25 Ὀκτωβρίου 1809 καὶ τελείωσε στὶς 16 Ἰανουαρίου 1810 μὲ τὴν ἐπιστροφή του στὰ Γιάννινα.³⁶ Ἀπὸ ὅσο εἶναι γνωστὸ, στὸ ἐνδιάμεσο διάστημα ὁ Leake ἐπέστρεψε μόνο μία φορὰ στὰ Γιάννινα ἀνάμεσα στὶς 10 καὶ 19 Νοεμβρίου.³⁷ Οὔτε καὶ τότε πάντως ὑπάρχει κάποια ἐνδειξὴ ὅτι συναντήθηκε μὲ τὸν Πασά. Τὸ γεγονὸς εἶναι περίεργο καὶ ὁπωσδήποτε ὄχι τυχαῖο, γιατί ὁ Leake μετὰ τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὴν Βρετανία, ὡς ἐκπρόσωπός της πιά στὴν αὐλὴ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, δὲν ἀπομακρυνόταν γιὰ μακρὸ διάστημα ἀπὸ τὸν Πασά καὶ πάντοτε ἀνταποκρινόταν στὶς προσκλήσεις του, ὅπως τοῦ ὑπαγόρευε ἢ ἀποστολὴ του. Ἡ αἰφνίδια αὐτὴ μεταβολὴ τῆς στάσης του ἐρμηνεύεται ὅμως ἀπὸ ὅσα γράφει ὁ ἴδιος στὶς ἀναφορὲς του.

Στὶς 4 καὶ 5 Σεπτεμβρίου, ὅπως μαθαίνουμε ἀπὸ ἐπιστολὴ τοῦ βρετανοῦ πρεσβευτῆ, ὁ Leake τοῦ εἶχε γράψῃ γιὰ μιὰ συνάντηση ποὺ εἶχε μὲ τὸν Ἀλῆ Πασά. Τὸ ἴδιο τὸ γράμμα δὲν ἔχει σωθεῖ ἀλλὰ γιὰ τὴ συνάντηση καὶ τὸ τί ἐλέγχθη σ' αὐτὴ μᾶς πληροφορεῖ παράλληλα καὶ μεταγενέστερη ἀναφορὰ καὶ ἐπιστολὴ τοῦ Leake. Ὁ Leake ἀποκάλυπτε σὲ αὐτὲς ὅτι σὲ συνάντηση ποὺ εἶχε μὲ τὸν Ἀλῆ Πασά στὶς 4 Σεπτεμβρίου ὁ τελευταῖος ἀπειλώντας τὸν εἶχε φανερώσει τὴν πρόθεσή του νὰ τὸν περιορίσει στὰ Γιάννινα σὲ περίπτωση κάποιας ἰδιαίτερης κρίσης. Τὸ γεγονὸς, φυσικὰ, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἀνησυχοῦσε τὸν Leake, ὁ ὁποῖος εἶχε ἤδη στὸ παρελθὸν κρατηθεῖ μία φορὰ αἰχμάλωτος στὴ Θεσσαλονίκη, ἀπὸ τὸν Φεβρουάριο μέχρι τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1807, ὕστερα ἀπὸ τὴν κήρυξη τοῦ πολέμου ἀνάμεσα στὴ Βρετανία καὶ τὴν Τουρκία. Στὸ ἀρχικὸ του γράμμα πρὸς τὸν R. Adair ὁ Leake εἶχε ζητήσῃ νὰ σταλεῖ ἀπὸ τὸν πρεσβευτὴ ἐπίσημο

36. William Martin Leake, *ὁ.π.*, τ. 4, σ. 228-547.

37. William Martin Leake, *ὁ.π.*, τ. 4, σ. 256-8. PRO, FO 78/65, φ. 142-7.

γράμμα πρὸς τὸν Ἀλή μὲ τὸ ὅποιο νὰ ζητεῖται ἢ μετὰβασή του στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ ταχύτερο δυνατόν, μὲ τὸ πρόσχημα ὅτι χρειάζεται νὰ τοῦ δοθοῦν μυστικές ὁδηγίες. Πραγματικά, ὁ πρεσβευτὴς ἔστειλε τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ πρὸς τὸν Πασά, γραμμένη στὰ ἀγγλικά καὶ στὰ ἑλληνικά, καθὼς καὶ ἓνα ἀντίγραφό της μαζί μὲ τὸ γράμμα του πρὸς τὸν Leake, ἀφήνοντας στὴ διάκριση τοῦ τελευταίου τὸ ἐὰν καὶ πότε θὰ ἔκανε χρῆση τῆς παραδίνοντάς την στὸν Ἀλή. Ὁ Adair ἐξέφραζε φυσικὰ τὴ δυσφορία του γιὰ τὶς ἀπειλές, ἀλλὰ ἦταν ἀπρόθυμος νὰ διατάξει τὴ διακοπὴ τῆς ἀποστολῆς τοῦ Leake, καὶ δήλωνε ὅτι πίστευε πὼς θὰ τοῦ ἔστελναν σύντομα ὁδηγίες ἀπὸ τὸ Λονδίνο γιὰ τὸ τί πρέπει νὰ πράξει κάτω ἀπὸ τὶς συνθῆκες αὐτές.³⁸

Εἶναι λίγο περίεργο τὸ ὅτι ὁ Leake δὲν ἐνημέρωσε ἀμέσως γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ καὶ τὸ ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν τῆς Βρετανίας. Γιὰ πρώτη φορὰ ἓνα μῆνα ἀργότερα, στίς 5 Ὀκτωβρίου 1809, ὁ Leake ἀνακοινώνει σὲ ἀναφορὰ του τὴν ἀπόφασή του νὰ ἐγκαταλείψει τὰ Γιάννινα γιὰ μερικὲς ἐβδομάδες, ὥστὸ ὁ Ἀλῆς ἦταν ἀπασχολημένος μὲ τὶς ἐπιχειρήσεις του κατὰ τοῦ Ἱμπραήμ. Ὡς σκοπὸ τοῦ ταξιδιοῦ του ἀνέφερε τὴν ἀνάγκη τῆς συνέχισης τῶν παρατηρήσεών του γύρω ἀπὸ τὴν κατάσταση τῆς σύγχρονης Ἑλλάδας γιὰ νὰ δεῖ τὶς τυχρὸν ἀλλαγές στίς πολιτικὲς διαθέσεις τῶν Ἑλλήνων μετὰ τὴν αὔξηση τῆς δυνάμεις τῆς οἰκογένειας τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Ἀναφέρει ἐπίσης ὡς πρόσθετο λόγο τὴν ἀποψη στὴν ὁποία εἶχε καταλήξει ὅτι ἦταν προτιμότερο νὰ συναντᾷ περιοδικὰ μόνον τὸν Πασά, λόγῳ τῆς φύσης τῶν σχέσεών τους καὶ τοῦ περιέργου χαρακτῆρα τοῦ Ἀλῆ. Πουθενὰ ὅμως δὲν ἀναφέρει τὶς ἀπειλές του.³⁹ Σ' αὐτὲς ἀναφέρεται σὲ δύο ἐπόμενα ἐγγράφα του, τὸ πρῶτο ἀπὸ 30 Ὀκτωβρίου καὶ τὸ δεύτερο ἀπὸ 1 Νοεμβρίου 1809, καὶ τὰ δύο γραμμένα ἀπὸ τὴν Πρέβεζα. Τὸ πρῶτο ἀπευθυνόταν στὸν βρετανὸ πρεσβευτὴ στὴν Πόλη, τὸν Robert Adair, καὶ τὸ δεύτερο πρὸς τὸν ὑπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν George Canning.⁴⁰

Στὰ ἐγγράφα αὐτὰ ἀποκάλυπτε τὶς ἀπειλές τοῦ Ἀλῆ ἐναντίον του κατὰ τὴ συνάντησή που εἶχαν στίς 4 Σεπτεμβρίου. Ὑποθέτουμε ὅτι μέχρι τότε χωρὶς ἰδιαίτερη βιασύνη ἢ σπασμωδικότητα ὁ Leake προετοίμαζε τὴν ἀναχώρησή του ὥστε νὰ μὴν αἰφνιδιαστεῖ ἀπὸ κάποια ἐνέργεια τοῦ Ἀλῆ, ἂν μεταβάλλονταν οἱ πολιτικοστρατιωτικὲς καταστάσεις. Ἐκεῖνο ποῦ εἶχε

38. R. Adair, *ὁ.π.*, τ. 2, σ. 217, 219.

39. PRO, FO 78/65, φ. 119. Στὸ ἴδιο θέμα ἀναφέρεται συνοπτικὰ ὁ Γ. Α. Σιορόκας, «Ἡ ἀγνοημένη υπόθεσις Ι. Δεσδρινού (1809) καὶ οἱ πολιτικὲς καὶ κοινωνικὲς προεκτάσεις της», *Δωδώνη* 19 (1990), 78-79.

40. PRO, FO 78/65, φ. 123^α-125^α, 126^α-128^β.

διαβλέπει ο Leake, και στο όποιο δικαιώθηκε πολύ σύντομα, ήταν η κατάληψη των Ιονίων Νήσων από τους Βρετανούς. Μ' αυτήν άλλαζε ουσιαστικά το πολιτικό και στρατιωτικό σκηνικό στην περιοχή, έτσι η πολιτική της Βρετανίας έναντι του 'Αλῆ ήταν ενδεχόμενο να αναθεωρηθεί. 'Ο ίδιος άλλωστε πίστευε ότι, αφού θα είχε πια εκλείψει και ο κύριος λόγος της παραμονής του κοντά στον Πασά, που δὲν ήταν ἄλλος ἀπὸ τὸ νὰ τὸν παρσύρει σὲ ἀνοιχτὴ σύγκρουση με τοὺς Γάλλους, δὲν θὰ ὑπῆρχε πια ἀνάγκη νὰ ἐκπροσωπεῖται ἡ χώρα του ἀπὸ ἕναν στρατιωτικό, καὶ μάλιστα χαμηλόβαθμο, ἀλλὰ ἕνα πολιτικό πρόσωπο θὰ ἦταν πὺρ ἐνδεδειγμένο γιὰ νὰ κατέχει τὴ θέση αὐτή.⁴¹ Τὸ γεγονός τῆς κατάληψης τῆς Ζακύνθου, τῆς Κεφαλονιάς, τῆς 'Ιθάκης καὶ τῶν Κυθήρων ἀπὸ τοὺς 'Αγγλοὺς ἀνάμεσα στὶς 4 καὶ 12 'Οκτωβρίου 1809 ἀναμφισβήτητα πρέπει νὰ ἔπαισε τὸν Leake ὅτι εἶχε ἔρθει ἡ ὥρα νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ἀναχώρησή του πρὸς τοὺς Γάλλους, ἀφοῦ μάλιστα δὲν εἶχε συγκεκριμένες ἐντολὲς γιὰ τὸ τί ἔπρεπε νὰ πράξει σὲ μιὰ τέτοια περίπτωσι. 'Ετσι ἔφυγε ἀπὸ τὰ Γιάννινα πρὶν ἀπὸ τὶς 25 'Οκτωβρίου, ὁπότε ξέρουμε ἀπὸ τὸ βιβλίο του ὅτι βρισκόταν στὸ χωριὸ Πέτα καὶ εἶχε ἤδη ἐπισκεφτεῖ τὴν 'Αρτα, χωρὶς νὰ ἀποστείλῃ προηγουμένως νέες ἀναφορὲς πρὸς τοὺς ἀνωτέρους του, εἴτε γιὰτὶ περίμενε ὅτι θὰ λάμβανε σύντομα ὁδηγίες, ὅπως τοῦ εἶχε γράψῃ ὁ πρεσβευτὴς του, εἴτε γιὰτὶ δὲν εἶχε ἐξασφαλίσῃ τὸν τρόπο μεταφορᾶς τους. Αὐτὸ τὸ ἔκανε λίγες μέρες ἀργότερα, ἴσως γιὰτὶ φοβόταν ὅτι δὲν εἶχε ἄλλα χρονικὰ περιθώρια. 'Ετσι στὶς ἀναφορὲς ἐκεῖνες ἔκανε πια λόγο γιὰ τὶς ἀπειλὲς τοῦ 'Αλῆ, ὥστε νὰ καταστήσῃ φανερὸ τὸ ἀναγκαῖο τῆς ἐπείγουσας ἀναχώρησής του, καὶ ζητοῦσε ὁδηγίες γιὰ τὴ μελλοντικὴ του δράση. "Ὅσο γιὰ τὸν Πασά, στὶς 30 Σεπτεμβρίου / 11 'Οκτωβρίου 1809 ποὺ ἔγραφε τὸ γράμμα, θὰ πρέπει ἤδη νὰ εἶχε πληροφορηθεῖ τὴν κατάληψη τουλάχιστον τῆς Ζακύνθου καὶ γι' αὐτὸ ἐπιθυμοῦσε τόσο ἔντονα νὰ συναντήσῃ τὸν Leake.

Πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπόμενη ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ μεσολάβησαν δύο ἀκόμη γράμματα τοῦ 'Αλῆ Πασᾶ πρὸς τὸν Leake ποὺ ἔχουν ἐκδοθεῖ. Τὸ πρῶτο φέρει χρονολογία 27 Νοεμβρίου / 8 Δεκεμβρίου 1809.⁴² Τὶς μέρες ἐκεῖνες ὁ Leake περιόδευε τὴ Θεσσαλία καὶ τὴ Φθιώτιδα.⁴³ 'Απὸ τὸ γράμμα τοῦ Πασᾶ πληροφοροῦμαστε ὅτι ὁ Leake τοῦ εἶχε στείλῃ ἐπιστολὴ μὲ ἐσωκλειστο γράμμα τοῦ βρετανοῦ πρεσβευτῆ Robert Adair. 'Ο 'Αλῆς στὴν ἀπάντησή του πρὸς τὸν Leake, ἀναφερόμενος στὸ δεύτερο αὐτὸ γράμμα, ζητοῦσε νὰ μεταβιβάστῃ τὸν πρεσβευτὴ ἢ προθυμία του νὰ ὑπηρετήσῃ τὰ

41. PRO, FO 78/65, φ. 1121^a-122.

42. F. H. Marshall, «Four letters...», ὁ.π., σ. 162-4.

43. Βλ. William Martin Leake, ὁ.π., τ. 4, σ. 326-371.

βρετανικά συμφέροντα. Υποθέτουμε ότι η επιστολή στην οποία αναφέρεται ο Πασάς δεν πρέπει να είναι εκείνη που έστειλε ο πρεσβευτής από 11 Οκτωβρίου 1809 προς τον Leake για να μεταβιβάσει στον Άλη. Ο Leake είχε κρίνει τότε, όπως μαθαίνουμε από την αλληλογραφία του με τον Adair,⁴⁴ ότι η επιστολή αυτή δεν ήταν σκόπιμο να δοθεί άμεσα στον Πασά. Είναι άγνωστο αν το γράμμα εκείνο παραδόθηκε ποτέ. Πρόκειται μάλλον για άλλη επιστολή, που είχε σκοπό να καθησυχάσει τις ανησυχίες του Πασά για διάφορα θέματα: για τις σχέσεις της Βρετανίας με την Πύλη, για τις εθνικές προθέσεις του ίδιου προς το πρόσωπο του Άλη, καθώς και για τη βεβαιότητα συνδρομής του βρετανικού στόλου στην περίπτωση επιθέσεως εναντίον του.⁴⁵ Μετά την παρέλευση ενός περίπου μήνα, είναι πιθανό να τη μεταβίβασε θεωρώντας πως οι περιστάσεις ήταν πλέον κατάλληλες.

Από την επιστολή του Άλη που ήδη αναφέρθηκε βλέπουμε ότι, μετά την κατάκτηση των Ιονίων από τους Άγγλους, ο Άλης ήγειρε και νέα άπαιτηση. Τη φορά αυτή ζητούσε από τον Leake να μεσολαβήσει στη βρετανική διοίκηση ώστε να κρατηθούν οι οικογένειες των κλεφτών που είχαν καταφύγει στα Ιόνια, ιδιαίτερα του Καραϊσκού και του Άλη Φαρμάκη, και να παραδοθούν σ' αυτόν και στο γιό του Βελή Πασά. Την άπαιτησή του τη στήριζε στο γεγονός ότι οι κλέφτες συνέπρατταν με τους Γάλλους εναντίον του και η κράτηση των οικογενειών τους από αυτόν θα εμπόδιζε τη δράση τους εναντίον του. Η ενέργεια αυτή θα ήταν παράλληλα συμφέρουσα και για τους Άγγλους, καθώς ο ίδιος θα έμενε πιά απερίσπαστος από τις ενοχλήσεις των κλεφτών για να αφοσιωθεί στα κοινά τους σχέδια. Το γράμμα του Άλη φαίνεται ότι το συνόδεψε και ένας ξεχωριστός κατάλογος με τις οικογένειες των κλεφτών που βρίσκονταν στην Ίθακη και στην Κεφαλονιά.⁴⁶

Το άλλο εκδεδωμένο γράμμα του Πασά προς τον βρετανό αντιπρόσωπο, που βρισκόταν τότε στην Πρέβεζα, χρονολογείται από 16 / 28 Φεβρουαρίου 1810. Σ' αυτό ο Πασάς ζητούσε έσπευσμένα ένα βρετανικό πολεμικό πλοίο για να συνοδεύσει δικά του καράβια που θα μετέφεραν σιτηρά από τη συγκέντρωση του Μπερατίου, που είχε καταληφθεί πριν από ένα μήνα περίπου, στην Πρέβεζα. Το αίτημά του ήταν επείγον, διότι υπήρχε σιτοδεία στις περιοχές Ναυπάκτου, Μεσολογγίου, Άρτας και Πρέβεζας και οι ραγιάδες

44. PRO, FO 78/65, φ. 126.

45. PRO, FO 78/65, φ. 133, 136-8. Πβ. Robert Adair, *ό.π.*, τ. II, σ. 220-2.

46. F. H. Marshall, «Four letters...», *ό.π.* 9 (1932), 162-4. Πβ. και John Baggally, *ό.π.*, σ. 41-42.

έστελναν στον Πασά συνεχεῖς ἀναφορὲς γιὰ τὸ θέμα αὐτό. Τῆς συγκεκριμένης αὐτῆς σιτοδείας, ἐμεῖς τουλάχιστον, δὲν γνωρίζουμε μνεῖα ἀπὸ ἄλλες πηγές. Δὲν ἦταν ὅμως καὶ ἡ μόνη περίπτωση κατὰ τὴν ὁποία ὁ Ἄλῃς εἶχε ἐξαναγκαστεῖ νὰ φροντίσει γιὰ τὴν ἐξασφάλιση σιτηρῶν γιὰ τὸ λαό, ἀνοίγοντας τὶς ἀποθῆκες του καὶ πουλώνοντας σὲ χαμηλὴ τιμὴ, ὕστερα ἀπὸ τὸ ξέσπασμα λαϊκῆς ὀργῆς. Κάτι παρόμοιο συνέβη δύο χρόνια ἀργότερα, τὸ 1812, ὁπότε ὁ λαὸς ἐξεγέρθηκε ἐξαιτίας τῆς ἔλλειψης σιτηρῶν. Ἡ ἔλλειψη εἶχε προκληθεῖ ἀπὸ τὸ συνδυασμὸ τῆς κακῆς ἐσοδείας καὶ τῆς ἀπαγόρευσης τῶν εἰσαγωγῶν ἀπὸ τὴ Θεσσαλία. Ἡ ἀπαγόρευση τῶν εἰσαγωγῶν εἶχε γίνεи γιὰ κερδοσκοπικοὺς λόγους, γιὰ νὰ αὐξηθοῦν δηλαδὴ τεχνητὰ οἱ τιμὲς τῶν δημητριακῶν πού ὁ Πασάς εἶχε τὸ μονοπώλιό τους στὴν ἐπικράτειά του παρὰ τὶς ἀπαγορεύσεις τῆς Ὑψηλῆς Πύλης.⁴⁷ Δὲν εἶναι γνωστὸ ἂν ὑπῆρξε κάτι ἀνάλογο καὶ στὴ συγκεκριμένη περίπτωση.

Ἡ ἐπόμενη ἀνέκδοτη ἐπιστολὴ τοῦ Ἄλῃ Πασᾶ πρὸς τὸν Leake⁴⁸ δὲν φέρει οὔτε προσφώνηση οὔτε χρονολογία, με βεβαιότητα ὅμως ἀπευθύνεται σ' αὐτόν. Ἀπὸ τὰ γεγονότα τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται σ' αὐτὴν εἶναι εὐκολο νὰ τοποθετηθεῖ χρονικὰ τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1810, λίγο μετὰ τὰ μέσα τοῦ μηνὸς κατὰ τὸ παλαιὸ ἡμερολόγιο, τέλος ἢ ἀρχὲς Μαρτίου κατὰ τὸ νέο. Εἶναι δηλαδὴ σύγχρονη ἢ λίγο μεταγενέστερη ἀπὸ τὴν ἀμέσως προηγούμενη ἐπιστολὴ τοῦ Ἄλῃ. Αὐτὸ συνάγεται ἀπὸ τὸ ὅτι μνημονεύονται γεγονότα πού συνέβησαν στὴ Σαζονία στὶς 13 Φεβρουαρίου, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸ ὅτι τελείωσε τὸ συνοικέσιο τοῦ Ναπολέοντα μετὰ τὴ Μαρία-Λουίζα, κόρη τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Αὐστρίας. (Τὸ συμβόλαιο τοῦ γάμου αὐτοῦ εἶχε ὑπογραφεῖ στὶς 7 Φεβρουαρίου, μετὰ τὸ νέο ἡμερολόγιο, οἱ ὑπόλοιπες ὅμως διαδικασίες ἦταν σὲ ἐξέλιξη καὶ ὁ θρησκευτικὸς γάμος ἔγινε τὴν 1η Ἀπριλίου 1810.)

Ἐπειδὴ τὸ ἔγγραφο δὲν φέρει οὔτε προσφώνηση οὔτε ὑπογραφή, καὶ ἀκόμη ἐπειδὴ ἀπὸ τὸ περιεχόμενό του μοιάζει περισσότερο μετὰ πληροφορικὸ σημεῖωμα πού περιέχει ἀπλὴ ἀπαρίθμηση εἰδήσεων παρὰ μετὰ ἐπιστολή, καὶ τέλος ἐπειδὴ δὲν γίνεται καμία μνεῖα ὑποθέσεων τοῦ Ἄλῃ, εἰκάζουμε ὅτι πρέπει νὰ συνόδευε ἢ κάποια ἐπιστολὴ πού δὲν σώθηκε ἢ τὴν ἐπιστολὴ του ἀπὸ 16 / 28 Φεβρουαρίου 1810. Ἡ δεύτερη περίπτωση εἶναι δυνατὴ μόνο μετὰ τὴν προϋπόθεση ὅτι ἡ ἡμερομηνία 13 Φεβρουαρίου πού ἀναφέρεται στὸ γράμμα εἶναι μετὰ τὸ νέο καὶ ὄχι μετὰ τὸ παλαιὸ ἡμερολόγιο. Αὐτὸ

47. Βλ. Thomas Smart Hughes, *Travels in Sicily, Greece and Albania*, Λονδίνο 1820, τ. 2, σ. 79-80. Helen Angelomatis-Tsougarakis, *δ.π.*, σ. 191.

48. Hertfordshire County Record Office, Acc. 599, No 85619. Βλ. πρὸ κάτω σ. 182-3.

θά ήταν εξάλλου λογικό αφού πρόκειται για ειδήσεις που είχαν γραφτεί από τη Σαζονία. "Αν όμως για κάποιο λόγο ή άρχικη ήμερομηνία είχε μετατραπεί κατά το παλαιό ήμερολόγιο, τότε θα ήταν σχεδόν αδύνατο τα νέα να είχαν φτάσει κιόλας στην αλλη του Πασά στις 16 του ίδιου μήνα ώστε να διαβιβαστούν στον Leake κύθημερόν.

Στο σημείωμα αυτό, η γράμμα, αναφέρεται με συνοπτικό τρόπο πληθθος στρατιωτικών και πολιτικών γεγονότων από διάφορες χώρες της Ευρώπης. "Εκτός από την ειδηση για το γάμο του Βοναπάρτη αναφέρεται ή άφιξη γαλλικών στρατευμάτων στην "Ιταλία με προορισμό την Κέρκυρα και πιδ συγκεκριμένα ότι 300 άνδρες είχαν άφικθεϊ στο νησί την προηγούμενη Κυριακή. "Ένα άλλο στράτευμα από 40.000 Γάλλους είχε περάσει στη Δαλματία με κατεύθυνση, κατά πληροφορίες του "Αλή, τη Σκόδρα με σκοπό να βοηθήσει την Κέρκυρα και τα "Επτάνησα.

"Άλλες ειδήσεις, όπως αναφέρεται, είχαν προέλευση τις έφημερίδες της Νεαπόλεως. Σύμφωνα με αυτές ο στρατηγός Sebastiani, πρώην πρεσβευτής της Γαλλίας στην Κωνσταντινούπολη, είχε καταλάβει τη Σεβίλλη, τη Μάλαγα και άλλες ισπανικές πόλεις και όλα έδειχναν πως νικούσαν οι Γάλλοι στην "Ισπανία, όχι όμως ακόμη στην Πορτογαλία. "Άλλη ειδηση άφορούσε την τοποθέτηση του προγονού του Ναπολέοντα, του Εύγενίου Beauharnais, που ήταν πρίγκιπας στην "Ιταλία, ως μεγάλου δούκα της Φραγκφούρτης, που είχε την προεδρία των βασιλέων της ένωσης του Ρήνου. "Αξιοσημείωτο θεωρούσε ο "Αλής και ένα νέο που γράφτηκε στη Σαζονία στις 13 Φεβρουαρίου, όπως είδαμε. Σύμφωνα με αυτό, στα σύνορα της Ρωσίας με το δουκάτο της Βαρσοβίας οι Ρώσοι άνοιγαν και έλεγχαν όλα τα γράμματα από τη Σαζονία προς τη Ρωσία. Παράλληλα, ένα μεγάλο σώμα Ρώσων είχε φθάσει στα σύνορα με τη Βαρσοβία παρά τις συνθήκες: είχε επίσης κατασχεθεϊ ή περιουσία ενός γερμανού μεγιστάνα στις γερμανικές περιοχές της Ρωσίας. Οι Σάξονες είχαν προσπαθήσει να διαψεύσουν τα γεγονότα αυτά ως ειδηση προερχόμενη από κάποια έφημερίδα της Φλάνδρας.

"Από άλλη πηγή, την "Εφημερίδα της Βιέννης, προερχόταν ή πληροφορία ότι ή "Υψηλή Πύλη στην Κωνσταντινούπολη είχε διατάξει να φρουρούνται καλά τα Δαρδανέλλια και ότι γινόταν προσπάθεια να συμφωνηθεϊ ειρήνη με τους Ρώσους με τη μεσολάβηση του γάλλου πρεσβευτή. Τέλος, αναφερόταν ότι βρετανικός στόλος που μετέφερε στρατεύματα έτοιμαζόταν να αποπλεύσει από τη Σικελία με προορισμό τον Μοριά ή την Κέρκυρα.

"Η έκταση και ή ποικιλία των παρεχομένων πληροφοριών από τόσες

διαφορετικές πηγές είναι πραγματικά κάτι το έντυπωσιακό για τὰ μέτρα τῆς ἐποχῆς. Τὸ δίκτυο ποὺ πρέπει νὰ εἶχε ὁ Πασᾶς γιὰ τὴ συλλογὴ πληροφοριῶν καὶ τὴ γρήγορη μετάδοσή τους ἀπὸ τὶς πόλεις τῆς Εὐρώπης, γιὰ τὸ ὁποῖο σημειωτέον δὲν ἔχουμε παρὰ μόνο πολὺ γενικὲς γνώσεις, φαίνεται ὅτι λειτουργοῦσε ἄψογα καὶ ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τῆς ἐπάρκειάς του.

Ἡ τελευταία σωζόμενη ἐπιστολὴ τοῦ Ἀλῆ πρὸς τὸν Leake, ποὺ ἔχει ἐκδοθεῖ ἀπὸ τὸν F. H. Marshall,⁴⁹ γράφτηκε στὶς 27 Μαρτίου 1810, ὅταν πιά ὁ βρετανὸς ἀξιωματικὸς εἶχε ἴσως ἀναχωρήσει ἀπὸ τὴν ἐπικράτεια τοῦ Πασᾶ. Ὁ Ἀλῆς φαίνεται νὰ γνώριζε ποῦ βρισκόταν ὁ Leake καὶ δείχνει πῶς θεωροῦσε τὴν ἀπουσία του ὡς προσωρινή καὶ σὰν νὰ εἶχε, ἐνδεχομένως, σχέση μετὰ τὴ λήψη κάποιων ὁδηγιῶν ἀπὸ τὴ βρετανικὴ διοίκηση. Ὑποθέσεις γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ μποροῦν νὰ γίνουν διάφορες. Ἰσως μάλιστα ὁ Leake νὰ εἶχε κάνει χρῆση τῆς παλαιᾶς ἐπιστολῆς τοῦ Adair καὶ ὁ Πασᾶς νόμιζε ὅτι πρόκειται νὰ πάει στὴν Πόλη γιὰ νὰ συναντήσῃ τὸν βρετανὸ πρεσβευτὴ, ὅπως εἶδαμε ὅτι τοῦ εἶχε ζητηθεῖ μερικὸς μῆνες πρὶν. Ὁ Πασᾶς τὸν παρακαλοῦσε μετὰ ἔμφαση νὰ γυρίσῃ γρήγορα «μετὰ ὅλαις ταῖς ἀναγκαίαις προβλέψεις κατὰ τὴν συμφωνίαν μας καὶ ὑπόσχεσίν σου, καὶ μετὰ τὴν βεβαίωσιν τούτων τῶν δύο ἀποκτημάτων τῆς Ἀγίας Μαύρας καὶ Πάργας εἰς τὴν ἐξουσίαν μου διὰ ἀσφάλειαν καὶ τοῦ ἑαυτοῦ μου καὶ ὅλων τῶν λοιπῶν τόπων μου ἀπὸ κάθε ὑποψίαν». Δὲν μποροῦμε νὰ γνωρίζουμε ἂν αὐτὸ ἦταν ἓνα αὐθαίρετος ἰσχυρισμὸς τοῦ Ἀλῆ ἢ ὁ Leake τὸν εἶχε κατὰ κάποιον τρόπο παραπλανήσει σχετικὰ μετὰ τὸ θέμα αὐτό. Ὁ Leake ἦταν πάντοτε πολὺ προσεκτικὸς στὶς ὑποσχέσεις του πρὸς τὸν Ἀλῆ, γι' αὐτὸ καὶ μιὰ ἀλλαγὴ στὴν τακτικὴ του χωρὶς ἐπίσημη ἐξουσιοδότηση, ἢ ὅποια βεβαίως δὲν ὑπῆρχε, φαίνεται πολὺ περίεργη. Θὰ μποροῦσε ἴσως ὅμως νὰ ἐρμηνευτεῖ ἂν εἶχε προβληθεῖ ὡς κάποιος, ἢ καὶ τὸ μοναδικό, πρόσχημα γιὰ τὸ ταξίδι του ὥστε νὰ φύγῃ χωρὶς πρόβλημα. Ὑπάρχει βεβαίως καὶ τὸ ἐνδεχόμενο πραγματικὰ νὰ ἔφυγε ὁ Leake γιὰ νὰ συναντήσῃ, στὰ Ἰόνια ἢ στὴ Μάλτα, ὑπευθύνους τῆς βρετανικῆς διοίκησης στὴν περιοχὴ γιὰ νὰ ζητήσῃ ὁδηγίες καὶ νὰ μεταβιβάσῃ τὰ αἰτήματα τοῦ Πασᾶ. Τὴν ἀποψὲς αὐτὴ ὅμως φαίνεται μᾶλλον νὰ τὴν ἀντικρούει τὸ γεγονός ὅτι ὁ βρετανὸς πρεσβευτὴς δὲν εἶχε ἐνημερωθεῖ γιὰ τὸ θέμα, καὶ τὴν ἀναχώρηση τοῦ Leake τὴν πληροφορήθηκε πιά ἀφοῦ ἐκεῖνος εἶχε ἤδη φθάσει στὴ Μάλτα, ἂν βεβαίως ὁ ἰσχυρισμὸς του αὐτὸς σὲ ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν Πασᾶ ἦταν ἀληθινός.⁵⁰ Εἶναι γε-

49. «Four letters...», ὁ.π. 9 (1932), 165-8. Πβ. ἐπίσης John Baggally, ὁ.π., σ. 44-46.

50. Βλ. John Baggally, ὁ.π., σ. 43-44. Robert Adair, ὁ.π., τ. 2, σ. 323.

γονός πάντως ότι το γράμμα κατά κάποιο τρόπο έφτασε στον προορισμό του, αφού βρέθηκε μέσα στα χαρτιά του Leake, κι αυτό συνηγορεί με τη σκέψη πώς ο Πασάς μπορεί να άγνοούσε τις προθέσεις του Leake όχι όμως και το πού ταξίδευε.

Η έπιστολή αυτή, που επιγράφεται άπλως «οί στοχασμοί μου», είναι μακροσκελής και αίσθητά διαφορετική σε ύφος και διατύπωση από τις προηγούμενες, μολοντί δεν κάνει άλλο παρά να συνοψίζει τα γνωστά παραπона και τις άπαιτήσεις του 'Αλή από τους Βρετανούς. 'Ο Πασάς παραπονιόταν για την έλλειψη βοήθειας και τη μη πραγματοποίηση των υποσχέσεων των 'Αγγλων, άπειλούσε ότι θα άναγκαστεί να έγκυαταλείψει τους 'Αγγλους και να συμμαχήσει με τους Γάλλους παρά την προσωπική του προτίμηση προς τους πρώτους, και κατέληγε, όπως είδαμε, ζητώντας να του δοθούν, σύμφωνα με προηγούμενες υποσχέσεις, ή 'Αγία Μαύρα και ή Πάργα. Σκέψεις είχαν γίνει και υποσχέσεις, άλλοτε έμμεσες και άλλοτε σαφέστερες, είχαν δοθεί πραγματικά προηγουμένως στον 'Αλή για την παραχώρηση τουλάχιστον τής Πάργας έν μέρους των Βρετανών. Παράλληλα όμως είχαν υπάρξει και συνεχείς διπλωματικές ύπαναχωρήσεις που συνεχίστηκαν μέχρι πολύ άργότερα· έτσι ή παραχώρηση τής Πάργας πραγματοποιήθηκε τελικά το 1819.⁵¹ Είναι έξάλλου σαφές από τις άναφορές του Leake ότι ο ίδιος έβλεπε πώς ήταν πολύ δύσκολο να συνεχίσουν οι Βρετανοί να χρησιμοποιούν τις ύπηρεσίες του Πασά, χωρίς να του παρέχουν έστω και κάτι από εκείνα που ζητούσε, αφού ουσιαστικά από την έποχή που του έφερε τα πυροβόλα και τα πυρομαχικά και μέχρι την άναχώρησή του κανένα άλλο αίτημα του 'Αλή δεν είχε ικανοποιηθεί.

Οι έπόμενες έπιστολές, οι ύπ' άρ. 6 έως 9,⁵² προέρχονται από το Kent Archives Office και τη Βιβλιοθήκη τής 'Αναγνωστικής 'Εταιρείας Κερ-

51. Βλ. John Baggally, *δ.π.*, σ. 36-40, 47-63. PRO, FO 78/65, φ. 14β, 55α, 87β, 88α, 90α, 91β.

52. Βλ. πιο κάτω σ. 183-7. Οι τρεις από αυτές, οι ύπ' άρ. 6, 8 και 9 στην έκδοσή μας, προέρχονται από το Kent Archives Office στο Maidstone, άριθμός καταλόγου U471 C114/30/1, U471 C115/44, U471 C124, με την άδεια του όποιου και δημοσιεύονται. Τη δεύτερη στη σειρά έπιστολή, δηλαδή την ύπ' άρ. 9, συνοδεύει και αντίγραφο άγγλικής έπιστολής με τον ίδιο παραλήπτη και περιεχόμενο σχετικό με αυτή. 'Αντίγραφο τής ίδιας αυτής έπιστολής του 'Αλή Πασά σώζεται στο 'Αρχείο Guilford τής 'Αναγνωστικής 'Εταιρείας Κερκύρας, από όπου προέρχεται και ή ύπ' άρ. 7 έπιστολή που φέρει τον άριθμό Φ. II.6, βλ. Δάφνη I. Δ. Κυριάκη, «Κερκυραϊκό 'Αρχείο Guilford», *Έκτακτο Δελτίο 'Αναγνωστικής 'Εταιρείας Κερκύρας* 1984, σ. 30, 41.

κύρας όπου και βρίσκονται διαφορετικά τμήματα του αρχείου του λόρδου Guilford. Οι επιστολές απευθύνονται στον Frederick North πριν αυτός κληρονομήσει τον τίτλο του κόμητα του Guilford μετά το θάνατο του αδελφού του. Τις τέσσερις αυτές επιστολές συμπληρώνουν άλλες τέσσερις που έχουν την ίδια προέλευση· αυτές απλώς θα σχολιαστούν. Η μία από αυτές είναι γραμμένη από κάποιον Frederick Griggs,⁵³ ένα πρόσωπο για το οποίο γνωρίζουμε από τις επιστολές του βρετανού φιλέλληνα προς διάφορα συγγενικά του πρόσωπα ότι δρούσε ως πράκτορας ή υπάλληλός του στο Λονδίνο κατά τη διάρκεια των μακρών απουσιών του· η ακριβής ιδιότητα του Griggs δεν μάς είναι γνωστή. Οι άλλες τρεις επιστολές είναι του ίδιου του Frederick North προς τον Άλη.⁵⁴

Τα γράμματα αυτά του Άλη Πασά εντάσσονται στη γενικότερη πολιτική του να καλλιεργεί καλές σχέσεις με τους ξένους περιηγητές, κυρίως τους Βρετανούς, ιδίως μετά το 1805 μέσα στο πλαίσιο της φιλοβρετανικής πολιτικής του. Επί πλέον όμως οι δύο από τις επιστολές αυτές παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, διότι αναφέρονται σε μια άγνωστη ενέργεια του Άλη, σημαντική καθ' εαυτή, που αποκτά επίσης ευρύτερες διαστάσεις καθώς φαίνεται να επιβεβαιώνει θέματα για τα οποία οι γνώσεις μας δεν είναι επαρκείς ή είναι αμφισβητούμενες.

Ο Frederick North είχε συναντηθεί μία μόνο φορά με τον Άλη Πασά κατά τη διάρκεια της σύντομης επίσκεψής του στα Γιάννινα, όπου είχε παραμείνει για τρεις μόνο ημέρες, από 30 Απριλίου ή 1 Μαΐου μέχρι 3 Μαΐου 1811 κατά το νέο ημερολόγιο. Την πληροφορία τη δίνει ο ίδιος στο λόρδο Sheffield,⁵⁵ σύζυγο της αδελφής του Anne, σε ένα από τα πολλά γράμματα που του είχε στείλει κατά τη διάρκεια των περιηγήσεών του στην Ελλάδα και την υπόλοιπη Ανατολική Μεσόγειο.⁵⁶ Η συνάντηση περιγράφεται από τον περιηγητή ως εξής: «The Pasha received us with

53. Kent Archives Office, U471 C115/44.

54. Προέρχονται και αυτές από το Κερκυραϊκό Αρχείο Guilford, Φ II. 9, 18, 47.

55. Ο John Baker Holroyd, first Earl of Sheffield (1735-1821), ήταν στρατιωτικός και πολιτικός. Κατά τη διάρκεια της μακρής σταδιοδρομίας του κατέλαβε διάφορα δημόσια αξιώματα. Έθεωρείτο αυθεντία σε θέματα σχετικά με το εμπόριο και τη γεωργία. Με την αδελφή του φιλέλληνα Frederick North, και κόρη του Frederick North, second Earl of Guilford, την Anna North (1764-1832), είχε νυμφευτεί σε τρίτο γάμο το 1798.

56. Βλ. 'Ελένη-Νίκη Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη, «Οι περιηγήσεις του λόρδου Guilford στην Ελλάδα», *Πρακτικά του Ε' Διεθνούς Παιονίου Συνεδρίου (Αργοστόλι-Αηξούρι, 17-21 Μαΐου 1986)*, Αργοστόλι 1990, τ. 2, 'Ιστορία από το 1809 μέχρι και τον 20όν αιώνα, σ. 71-82.

particular kindness, and made us remain at Yannina three days to dine with him, which is an honour he had never done to any European. He gave us the dinner in a kiosk of his own invention built by one of the best architects of Constantinople... We talked a good deal about the events of Europe, and particularly about Lucien Bonaparte's stay in England, and seemed to think it odd that he should be allowed to converse with the gentlemen of the country, but I persuaded him that there was no danger of our electing him king or any of his family, whose he declared to be a διαβολισμένον σπῆτι or devilish House... We left Yannina on the third of May...»⁵⁷

Ἡ γνώμη τοῦ F. North γιὰ τὸν Ἀλή, ὅπως τὴ διατύπωνε στὸ ἴδιο γράμμα,⁵⁸ δὲν διέφερε οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὶς ἀπόψεις ποὺ ἐξέφραζε ἡ πλειονότητα τῶν βρετανῶν περιηγητῶν τὴν ἴδια ἐποχὴ.⁵⁹ Θεωροῦσε τὴ διοίκηση τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ γενικὰ εὐεργετικὴ γιὰ τὶς ἐκτεταμένες περιοχὲς ποὺ βρίσκονταν ὑπὸ τὴν ἐξουσία του, ἐπειδὴ εἶχε ἐπιτύχει νὰ ἐπιβάλει κάποια τάξη καὶ ἀσφάλεια στὴν ἐπικράτειά του καὶ νὰ συγκρατήσῃ στὰ Γιάννινα τοὺς πλούσιους ἐμπόρους τῆς πόλης ποὺ εἶχαν ἐμπορικοὺς δεσμοὺς μὲ τὴ Βιέννη.

Ἀπὸ τὶς τέσσερις συνολικὰ ἐπιστολὲς ποὺ γνωρίζουμε ὅτι ἀπηύθυνε ὁ Ἀλῆ Πασὰς πρὸς τὸν Frederick North οἱ δύο πρῶτες στάλθηκαν τὸ 1813, λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναχώρησή του ἀπὸ τὴ Ζάκυνθο γιὰ τὴ Βρετανία, ἡ τρίτη ἕνα χρόνο ἀργότερα καὶ ἡ τελευταία τὸ 1815. Ἡ πρώτη ἐπιστολὴ ἀπὸ 27 Μαρτίου 1813⁶⁰ ἀπὸ τὰ Γιάννινα εἶναι γραμμένη στὰ λατινικὰ καὶ πρέπει νὰ εἶχε συνταχθεῖ ἀπὸ τὸν Ἀθανάσιο Ψαλῖδα, μολοντὶ δὲν φαίνεται νὰ εἶναι γραμμένη ἀπὸ τὸ χέρι του, ὅπως φανερώνει ὁ γραφικὸς χαρακτήρας. Ἡ ταυτότητα τοῦ συντάκτη τῆς ἐπιστολῆς ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ μία ἐπιστολὴ τοῦ F. North πρὸς τὸν Ψαλῖδα ποὺ σώζεται στὸ Ἀρχεῖο Ψαλῖδα.⁶¹ Τὸ γράμμα τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ εἶναι καθαρὰ φιλοφρονητικὸ. Ὅπως

57. British Library, Add. Ms 61982, φ. 41^α-42^α.

58. British Library, Add. Ms 61982, φ. 39^α-40^β.

59. Πβ. Helen Angelomatis-Tsougarakis, *ὁ.π.*, σ. 46, 49, 51, 75, ὅπου παρουσιάζονται συνοπτικὰ οἱ ἀπόψεις αὐτές.

60. Kent Archives Office, U471 C124. Βλ. πὺρ κάτω τὴν ἐπιστολὴ ὑπ' ἀρ. 6, σ. 183-4.

61. Ἡ ἐπιστολὴ δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Κ. Α. Διαμάντη, «Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλῖδας καὶ τὸ Ἀρχεῖο του», *Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος* 16 (1962), 332. Τὸ σχέδιο τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς σώζεται στὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἀναγνωστικῆς Ἑταιρείας Κερκύρας, βλ. Δάφνη Κυριάκη, «Κερκυραϊκὸ Ἀρχεῖο Guilford», *Ἑκτακτο Δελτίο Ἀναγνωστικῆς Ἑταιρείας Κερκύρας* 1984, σ. 31.

δείχνει ή έπιστολή, ό Πασάς είχε πληροφορηθεΐ άμέσως τόσο την άφιξη του North στη Ζάκυνθο όσο και την πρόθεσή του νά έπιστρέψει στη Βρετανία, και εξέφραζε τή λύπη του έπειδή δέν θά είχε τήν εύχαρίστηση νά τόν συναντήσει έκ νέου και παρακαλούσε νά μήν τόν λησμονήσει. Στην έπιστολή άναφέρεται ότι κομιστής της ήταν ό Henry Holland, γιά τόν όποιο ό 'Αλής εξέφραζε τήν εύαρέσκειά του.

Σώζεται έπίσης τό σχέδιο τής άπαντητικής έπιστολής του F. North γραμμένο στα έλληνικά στις 7 / 19 'Απριλίου 1813 στη Ζάκυνθο. Σ' αυτό εύχαριστοΰσε τόν 'Αλή γιά τή φιλοξενία πού πρόσφερε στόν Holland όταν ήταν στα Γιάννινα και άνέφερε τήν άπώλεια τών χειρογράφων του τελευταίου.⁶² Κατόπιν εξέθετε τις δυσκολίες πού ύπήρχαν και πού δέν του επέτρεπαν μιá νέα συνάντηση με τόν Πασά.⁶³

Πιθανότατα, πριν λάβει τήν πιό πάνω άπάντηση του North, ό 'Αλή Πασάς του έστειλε, στις 9 'Απριλίου του ίδιου χρόνου, και δεύτερο γράμμα, στα έλληνικά αυτή τή φορά.⁶⁴ Σ' αυτό τόν προσκαλούσε και πάλι νά τόν έπισκεφτεί, άν του ήταν δυνατόν, και σέ περίπτωση πού αυτό ήταν άδύνατο εξαιτίας τής αναχώρησής του του εύχόταν «καλόν κατευόδιον», προτρέποντάς τον ταυτόχρονα νά του γράφει. Στην ουσία δηλαδή μέχρις ένα σημείο ή δεύτερη έπιστολή έπαναλαμβάνει όσα άναφέρονται στην πρώτη. Άμέσως πιό κάτω όμως γίνεται φανερό ό πραγματικός σκοπός του γράμματος. 'Ο Πασάς του έγραφε ότι ύπάρχουν δύο εύφυεις νέοι πού θέλει νά τούς βάλει σέ κάποια σχολή «διά νά σπουδάξουν τήν τέχνην τής μηχανικής εις κατασκευήν κανονίων και άλλων σιδηρικών όργάνων» και παρακαλούσε γιά τήν άμεση άπάντηση του βρετανού φιλέλληνα. Δέν του ζητού-

Θά πρέπει νά προστεθεΐ ότι ό νέος πού άναφέρεται στο πιό πάνω γράμμα ότι είχε προβλήματα και τόν όποιο δέν μπόρεσε νά ταυτίσει ή Δ. Κυριάκη —τόν εξέλαβε ως νεαρό σπουδαστή— είναι ό γνωστός ταξιιδιώτης γιατρός Henry Holland και τό θέμα πού του είχε προκαλέσει τόση στενοχώρια ήταν ή άπώλεια τών χειρογράφων του κατά τή διάρκεια τών ταξιδιών του. Στο ίδιο θέμα άναφέρεται ό αποστολέας τής έπιστολής και σέ γράμμα του πρós τόν 'Αλή γιά τό όποιο θά μιλήσουμε πιό κάτω.

62. 'Ο ίδιος ό βρετανός περιηγητής μιλάει γιά τήν άπώλεια αυτή στο βιβλίο του, βλ. Henry Holland, *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia etc., during the Years 1812 and 1813*, Λονδίνο 1815, σ. V, 505, 506.

63. Βλ. Δάφνη Κυριάκη, *ό.π.*, σ. 31. Έσφαλμένα ή Δ. Κυριάκη θεωρεί ότι τό γράμμα αυτό αποτελεί άπάντηση στην άπό 9 'Απριλίου 1813 έπιστολή του 'Αλή πρós τόν F. North, ή όποια δημοσιεύεται πιό κάτω άπό τό Κερκυραϊκό 'Αρχείο. Τό σχέδιο τής έπιστολής άναφέρεται στο ύπό εξέταση γράμμα τής 27 Μαΐου 1813, όπως γίνεται άμέσως φανερό άπό τις ήμερομηνίες και τό περιεχόμενο.

64. Κερκυραϊκό 'Αρχείο Guilford, Φ. II. 6. Βλ. και πιό κάτω τήν έπιστολή ύπ' άρ. 7, σ. 184.

σε συγκεκριμένα να αναλάβει εκείνος τη φροντίδα για το θέμα αυτό, όμως ο ύπαινιγμος ήταν σαφής.

Και σ' αυτό το γράμμα σώζεται το σχέδιο της απάντησης του Guilford στο Κερκυραϊκό 'Αρχείο.⁶⁵ Μολονότι δεν φέρει ένδειξη τόπου ή χρόνου, είναι φανερό ότι ή επιστολή γράφτηκε στη Ζάκυνθο το 1813, όπωσδήποτε μετά τη 19η 'Απριλίου, όπότε είχε γραφτεί το λατινικό γράμμα προς τον 'Αθανάσιο Ψαλίδα στο όποιο αναφερθήκαμε, όχι όμως και πολύ αργότερα από αυτό καθώς δείχνει το περιεχόμενό της. 'Ο άποστολέας αναγγέλλει ότι αναχωρεί την επομένη με πλοίο του βασιλικού βρετανικού ναυτικού για την πατρίδα του και φυσικά δεν μπορούσε να τον συναντήσει. Δηλώνει επίσης ότι λόγω της άμεσης αναχώρησής του αδυνατεί να πάρει μαζί του τους δύο νέους για τους όποιους ενδιαφερόταν ο Πασάς να σπουδάσουν στο έξωτερικό, υπόσχεται όμως να μεριμνήσει για το θέμα αυτό αργότερα στη Βρετανία.

Ένα χρόνο και μερικούς μήνες αργότερα, στις 11 / 23 Σεπτεμβρίου του 1814, ο 'Αλή Πασάς έστειλε τρίτη επιστολή στον F. North στο Λονδίνο, αυτή τη φορά γραμμένη ιταλικά.⁶⁶ Μετά τις συνηθισμένες φιλοφρονήσεις, ο 'Αλής παραπονιόταν ότι δεν είχε πάρει γράμμα του North για να μάθει και την κατάσταση της υγείας του και να βεβαιωθεί για τη συνέχιση της φιλίας τους που τόσο την υπολόγιζε. Δήλωνε πώς θα ήθελε να πιστεύει ότι ή σιωπή του δεν έχει άλλη αίτία παρά τις ασχολίες του και είχε την έλπίδα ότι ή φιλία τους παρέμενε βέβαιη και σταθερή και θα εκδηλωνόταν με την υποστήριξή του προς αυτόν στις παρούσες πολιτικές καταστάσεις, γεγονός για το όποιο θα του χρεωστούσε αιώνια ευγνωμοσύνη.

'Ο 'Αλής δεν διευκρίνιζε ποιές ήταν αυτές οι πολιτικές καταστάσεις για τις όποιες ζητούσε την υποστήριξη του Guilford, όμως σχεδόν με βεβαιότητα θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι πρόκειται για το γνωστό θέμα της παραχώρησης της Πάργας που από χρόνια προωθούσε ο Πασάς και που είχε ανάξωπυρωθεί έντονα ιδίως μετά την κατάληψη της πόλης από τους Βρετανούς στις 22 Μαρτίου 1814. 'Ο 'Αλή Πασάς προφανώς υπερεκτιμούσε τη δυνατότητα παρέμβασης και την έκταση της πολιτικής επιρροής του βρετανού φιλέλληνα, αν πίστευε ότι θα μπορούσε να επιδράσει ουσιαστικά στη διαμόρφωση της έξωτερικής πολιτικής της Βρετανίας. 'Ο Frederick North, παρά τη σημαντική κοινωνική θέση της οικογένειάς του και τις δια-

65. Βλ. Δάφνη Κυριάκη, *ό.π.*, σ. 34.

66. Kent Archives Office, U471 C114/30/1. Βλ. και πιο κάτω επιστολή ύπ' άρ. 8, σ. 185.

συνδέσεις του, συγγενικές και κοινωνικές, με τὰ υψηλότερα κλιμάκια τῆς βρετανικῆς ἀριστοκρατίας καὶ πολιτικοστρατιωτικῆς διοίκησης, δὲν ἦταν τὸ κατάλληλο πρόσωπο γιὰ νὰ παίξει ἕναν τέτοιο ρόλο καὶ αὐτό, ὅπως θὰ δοῦμε ἀμέσως πῶς κάτω, τοῦ τὸ ἔγραψε καὶ ὁ ἴδιος σὲ ἓνα γράμμα.

Μερικοὺς μῆνες ἀργότερα, στίς 14/26 Ἀπριλίου 1815, ὁ Ἀλῆ Πασὰς ἀπὸ τὴν Πρέβεζα ξανάγραψε στὸν North στὸ Λονδίνο. Στὸ γράμμα σημειώνεται ὅτι ὁ Πασὰς εἶχε λάβει ἀπάντηση σὲ προηγούμενη ἐπιστολὴ τοῦ F. North «τὸν προπαρελθόντα Ἰανουάριον» στὴν ὁποία ἐξέφραζε τὶς φιλικές του διαθέσεις, ἀλλὰ ταυτόχρονα τοῦ δήλωνε ὅτι παρέμενε «μακρὰν ἀπὸ τὰς πολιτικὰς ὑποθέσεις», κάτι ποὺ ὁ Ἀλῆς τὸ ἄκουσε μὲ «δυσασρέσκειαν». Μετὰ τὴν πληροφορία αὐτὴ ὁ Πασὰς δήλωνε ὅτι εἶχε τὴν ἐλπίδα πὼς σύντομα θὰ μάθαινε μὲ μεγάλη του εὐχαρίστηση ὅτι ὁ North θὰ ἀναλάμβανε «ὕπουργήματα καὶ βαθμοὺς» ἀντάξια τοῦ χαρακτῆρα καὶ τῆς ἀξίας του ὥστε νὰ ὑπηρετήσῃ πιστὰ καὶ ἄξια τῇ βρετανικῇ κυβέρνησῃ, ἀλλὰ καὶ νὰ «ἔχει τὴν εὐκαιρίαν διὰ νὰ συντρέχει καὶ εἰς τὰς χρείας καὶ ἐπιθυμίας τῶν φίλων τῆς».

Θὰ ἦταν εὐλόγο νὰ σκεφεῖ κανεὶς ὅτι τὸ γράμμα ποὺ ἀναφέρεται ὅτι εἶχε λάβει ὁ Πασὰς εἶναι ἡ ἀπάντηση στὴν ἀπὸ 11 / 23 Σεπτεμβρίου 1814 ἐπιστολὴ του, στὸ ὁποῖο δηλώνονταν ἡ ἀδυναμία τοῦ F. North νὰ τὸν ὑποστηρίξει στίς πολιτικές του ὑποθέσεις. Δημιουργεῖ ὅμως δυσκολία ἡ χρονικὴ τοποθέτηση τῆς ἐπιστολῆς τοῦ βρετανοῦ φιλέλληνα «τὸν προπαρελθόντα Ἰανουάριον», δηλαδὴ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1813. Ἐπομένως, ἂν δὲν πρόκειται γιὰ φραστικὴ παραδρομὴ καὶ ἀναφέρεται στὴν πραγματικότητά «εἰς τὸν προπαρελθόντα Ἰανουάριον», θὰ πρέπει ἴσως νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Πασὰς εἶχε στείλει καὶ κάποιον ἄλλο γράμμα ποὺ δὲν σώθηκε ἢ λανθάνει, ὅπου καὶ πάλι ζητοῦσε κάποια ἐξυπηρέτηση, καὶ σ' αὐτὸ ἀποτελεῖ ἀπάντηση τὸ μνημονεύμενο γράμμα.

Στὴ συνέχεια τῆς ἐπιστολῆς του ἀπὸ 14 / 26 Ἀπριλίου 1815 ὁ Πασὰς γράφει πὼς χρειάστηκε νὰ στείλῃ τὸν Σεῖτ Ἀχμέτ Ἐφένδη⁶⁷ στὸ Λονδίνο

67. Ὁ Σεῖτ Ἀχμέτ Ἐφένδης, μαροκινὸς τυχοδιώκτης καὶ ἐμπιστος τοῦ Ἀλῆ, εἶχε ξαναπαίει στὸ Λονδίνο τὸ 1808 μεταφέροντας γράμμα τοῦ Βεζύρη πρὸς τὸν βρετανὸ βασιλιά, FO 78/61, φ. 36, 38-40, 52-55, βλ. καὶ John W. Baggally, *ὁ.π.*, σ. 37. A. Boppe, *L'Albanie et Napoléon (1797-1814)*, Παρίσι 1914, σ. 152-3. Ὁ Pouqueville, *Histoire de la Régénération de la Grèce ...*, τ. 1, σ. 306, γράφει πὼς ἦταν Τούρκος ἀπὸ τὰ Σάλωνα καὶ ὅτι μετὰ τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὴ Βρετανία ὁ Ἀλῆς τοῦ πῆρε ὅλα τὰ δῶρα ποὺ τοῦ εἶχαν δώσει στὸ ταξίδι του. Τὸ δεύτερο ταξίδι τοῦ Σεῖτ Ἀχμέτ ἀναφέρεται ὅτι πραγματοποιήθηκε τὸ 1816, βλ. Gabriel Remérand, *ὁ.π.*, σ. 215, εἶναι ὅμως φανερό ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ ποὺ ἐξετάζουμε ὅτι εἶχε φθάσει στὸ Λονδίνο στὸ τέλος τοῦ 1815.

μέ μήνυμα πρὸς «τὴν Βρεταννικὴν Διοίκησιν»⁶⁸ καὶ μετὰ τὴν εὐκαιρίαν αὐτὴ ἐπιθυμοῦσε νὰ τὸν συστήσῃ πρὸς τὸν North, ποὺ ἀπουσίαζε βέβαια ἀπὸ τὴ βρεταννικὴ πρωτεύουσα, ἀλλὰ ὁ Ἀλῆς εἶχε τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ ἐπέστρεφε στὸ μεταξὺ, ὥστε νὰ τοῦ προσφέρει τὴ φιλικὴ συνδρομὴ τοῦ σὲ κάθε του ἀνάγκη.

Ἡ ἀποστολὴ τοῦ Σεῖτ Ἀχμέτ Ἐφένδης ἀποτελοῦσε τμῆμα μόνον τῆς ἐν-
τονος διπλωματικῆς δραστηριότητος ποὺ ἀνέπτυξε ὁ Ἀλῆς, κατὰ τὴ διάρ-
κειαν τοῦ 1815, στὴν προσπάθειά του νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν παραχώρηση τῆς
Πάργας ἀπὸ τὴ Βρετανία, ποὺ στὸ μεταξὺ καθυστέρουσε νὰ τοῦ δώσει
ἀπάντηση περιμένοντας τὶς τελικὲς ἀποφάσεις τοῦ Συνεδρίου τῆς Βιέν-
νης.⁶⁹ Στὸ περιθώριον ὅμως αὐτοῦ τοῦ ἐξαιρετικὰ ζωτικοῦ γιὰ τὸν Πασά
θέματος ἡ ἀποστολὴ τοῦ Σεῖτ εἶχε καὶ ἕναν ἄλλο σκοπὸ, καθὼς βλέπουμε
ἀπὸ τὴ συνέχεια τῆς ἐπιστολῆς του.

Μετὰ τὴ συνομιλίαν ποὺ εἶχε στὰ Γιάννινα, ὅπως γράφει, στὴν ὁποία
τοῦ εἶχε ἀναφέρει τὴν ἐπιθυμία του νὰ στείλῃ «εἰς Λόνδρον» δύο νέους γιὰ
νὰ μάθουν μιὰ τέχνη ποὺ τοῦ ἦταν πολὺ ἀναγκαία, καὶ τῆς μεταγενέστερης
ἐπιστολῆς τοῦ Guilford πάλιν στὸ ἴδιον θέμα ποὺ ἀντιμετώπιζε θετικὰ τὴν
ἐπιθυμίαν αὐτὴν, τοῦ ἔστειλε στὴν Ἀγγλίαν, μετὰ συνοδείαν τὸν Σεῖτ, δύο νέους,
τὸν Παναγιώτη Διαμάντη Τζουκαῶ καὶ τὸν Γεώργιον Τζουῦρο. Τὸν πα-
ρακαλοῦσε νὰ τοὺς δεχθεῖ «φιλοφρόνως καὶ νὰ φροντίσῃ τὴν γύμνασιν των
εἰς τέχνας κατασκευῆς δουφεκίων, κανονίων, βομβάρδων, βάλων, σιδηρο-
εργαλείων τῆς ἀληθινῆς καὶ σχεδὸν κάθε εἵδους ὀργάνων πολεμικῶν».
Προσέθετε ὅτι ἀνὰ λόγῳ τῆς εὐφυΐας τοὺςμποροῦσαν νὰ ἐκπαιδευτοῦν καὶ σὲ
κάποια ἄλλη τέχνη, αὐτὸ θὰ ἦταν «ἐξωριστὸν τοὺς προτέρηματα», ὁ κύριος
στόχος τοὺς ὅμως θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι οἱ τέχνες ποὺ ἀναφέρθηκαν. Ἡ ἐπι-
στολὴ τελειώνει μετὰ φιλοφρονήσεις καὶ τὴν ἐκφράση τῆς ὑποχρέωσης, τὴν
ὁποία δηλώνει πῶς αἰσθάνεται ὁ Πασάς, καὶ τῆς ἐλπίδας ὅτι θὰμποροῦσε
νὰ τοῦ φανεῖ καὶ ὁ ἴδιος χρήσιμος στὸ μέλλον. Βλέπουμε ὅτι ὁ Ἀλῆ Πασάς
δύο χρόνια μετὰ τὴν πρώτη του ἀπόπειραν νὰ στείλῃ στὸ Λονδίνο τοὺς
δύο νέους μετὰ τὴ βοήθειαν τοῦ βρετανοῦ περιηγητῆ τοῦ ἐπέτυχεν κάπως πρα-
ξικοπηματικά, γιατί ἡ ἀφιξὴ τους ἦταν ἀπρόσμενη καὶ οἱ νέοι εἶχαν στα-

68. Ἡ ἀποστολὴ τοῦ σχετιζόταν φυσικὰ μετὰ τὴ συνεχῆ προσπάθειά του νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν παραχώρηση τῆς Πάργας ἀπὸ τοὺς Βρετανούς. Στὴν περίπτωσιν αὐτὴ παρουσιάστηκε ἔγγραφο ὑπογεγραμμένον ἀπὸ δῆθεν Παργινούς ποὺ ζητοῦσαν νὰ τεθεῖ ἡ Πάργα ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ πρότασιν τοῦ Ἀλῆ πρὸς τὸν Thomas Maitland νὰ ἀγοράσῃ ὁ ἴδιος ὁ Πασάς τὴν Πάργαν, Gabriel Rémérand, ὁ.π., σ. 215.

69. Βλ. John W. Baggally, ὁ.π., σ. 64-65.

λεῖ χωρὶς κάποια προηγούμενη, πρόσφατη τουλάχιστον, ἐνημέρωση τοῦ F. North, πὺν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη δὲν βρισκόταν στὴν Ἀγγλία, ἀν καὶ πιθανότατα δὲν εἶχε λησμονήσει αὐτὴ τὴν ἱστορία, ὅπως θὰ δοῦμε ἀμέσως πῶς κάτω.

Ὁ Ἀλῆς ἀναφέρει στὸ γράμμα του ὅτι εἶχαν συζητήσει τὸ θέμα αὐτὸ σὲ κάποια συνάντησή τους στὸ παρελθόν. Ἀπὸ ὅσο εἶναι ὅμως γνωστό, οἱ δύο ἄνδρες εἶχαν συναντηθεῖ μέχρι τότε μία μόνο φορά, στὶς ἀρχὲς Μαΐου 1811, καί, ὅπως εἶδαμε, ὁ ἴδιος ὁ περιηγητὴς πὺν περιγράφει τὴ συνάντησή καὶ ἀφηγεῖται τὸ περιεχόμενο τῆς συνομιλίας τους δὲν μνημονεύει κάτι τέτοιο. Ἐπίσης, ἀπὸ τὸ πρῶτο γράμμα τοῦ Ἀλῆ στὶς 9 Ἀπριλίου 1813 δὲν συνάγεται μιὰ προσυνεννόηση γιὰ τὸ θέμα αὐτό, ἀντίθετα φαίνεται καθαρὰ ὅτι τὸ αἴτημα τοῦ Πασᾶ διατυπώθηκε ξαφνικὰ καὶ γιὰ πρώτη φορά. Ἡ πιθανότητα νὰ ὑπῆρξε μιὰ πολὺ μεταγενέστερη συνάντηση μεταξὺ τους στὸ διάστημα ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1814 μέχρι τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1815 θὰ πρέπει τὰ ἀποκλειστεί σχεδὸν μὲ ἀπόλυτη βεβαιότητα. Ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τοῦ North⁷⁰ μὲ πρόσωπα τοῦ οἰκογενειακοῦ καὶ φιλικοῦ του περιβάλλοντος ἀπὸ τὴν ὁποία μπορεῖ νὰ παρακολουθήσει κανεὶς λεπτομερεῖα καὶ τίς μετακινήσεις του στὴν Εὐρώπη δὲν προκύπτει ταξίδι σὲ κανένα μέρος τῆς Ἑλλάδας στὸ σχετικὸ χρονικὸ διάστημα οὕτε συνάντησή του μὲ τὸν Ἀλῆ.⁷¹

Τί συνέβη στὴν Ἀγγλία ὅταν ἔφθασαν ξαφνικὰ οἱ δύο νέοι ἀπὸ τὰ Γιάννινα τὸ μαθαίνουμε ἀπὸ τὸ ἀντίγραφο μιᾶς ἐπιστολῆς πὺν συνοδεύει τὸ γράμμα τὸ ὁποῖο ἐξετάζουμε καὶ βρίσκεται στὰ Ἀρχεῖα τοῦ Kent. Αὐτὴ στάλθηκε ἀπὸ τὸν Frederick Griggs στὶς 28 Νοεμβρίου 1815 πρὸς τὸν Guilford πὺν βρισκόταν τότε στὴ Νεάπολη, ἡ τουλάχιστον εἶχε λάβει τὸ ταχυδρομεῖο του. Στὸ γράμμα ἀναφέρεται ἡ αἰφνίδια ἄφιξη τοῦ Σεῖτ Ἀχμέτ Ἐφένδη καὶ τῶν δύο νέων πὺν στάλθηκαν ἀπὸ τὸν Ἀλῆ κα-

70. British Library, Ms Add. 61981, 61982, 61983. Bodleian Library, The North Papers. West Kent Archives Office, Centre for Kentish Studies, The Papers of Frederick, the fifth Earl of Guilford.

71. Πολὺ ἀργότερα, στὶς 25 Μαρτίου 1820, ὁ Guilford ἔγραψε ἓνα σχέδιο ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Ἀλῆ Πασᾶ, πὺν εἰκάζουμε ὅτι θὰ πρέπει καὶ νὰ στάλθηκε, στὸ ὁποῖο τοῦ πρότεινε νὰ συναντηθοῦν στὴν Πρέβεζα καὶ δήλωνε ὅτι γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ εἶχε ἐπισπεύσει καὶ τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὴ Βρετανία. Στὸ γράμμα δὲν ἀναφέρεται πούδς ἦταν αὐτὸς ὁ σημαντικὸς λόγος πὺν ὑπαγόρευε τὴν ταχεία ἐπάνοδό του καὶ τὴ συνάντησή τους, σὲ μιὰ ἐποχὴ μάλιστα πὺν ἡ πανώλη μάστιζε τὴ χώρα καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ ληφθοῦν ἰδιαίτερα μέτρα προστασίας τους ἀπὸ τὴν ἐπιδημία, βλ. Δάφνη Κυριάκη, ὁ.π., σ. 59. Δὲν ὑπάρχουν στοιχεῖα γιὰ τὸ ἀν αὐτὴ ἡ συνάντηση πραγματοποιήθηκε ποτέ.

τόπιν κάποιας προγενέστερης, υποτίθεται, συμφωνίας του με τὸν Guilford. Καθὼς φαίνεται, ἡ πρώτη ἀντίδραση τοῦ ἄγγλου ὑπαλλήλου ἦταν νὰ προσπαθήσει νὰ στείλει πίσω τοὺς ἀπρόσμενους ἐπισκέπτες ποὺ δὲν ἤξερε τί νὰ τοὺς κάνει. Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Σεῖτ, ποὺ ἰσχυρίστηκε ὅτι δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ γίνεи κάτι τέτοιο χωρὶς τὴ ρητὴ ἐντολὴ τοῦ Guilford, τὸ θέμα ἀναφέρθηκε στοὺς κυρίους Milne καὶ Boyd, προφανῶς τοὺς δικηγόρους του, μήπως γνώριζαν τίποτε γι' αὐτό, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖνοι δὲν μπόρεσαν νὰ δώσουν λύση. Τότε ὁ Σεῖτ ἀναγκάστηκε νὰ ἀνοίξει τὸ γράμμα τοῦ Ἀλῆ καὶ νὰ δώσει ἓνα ἀντίγραφό του στὸν F. Griggs, ὁ ὁποῖος καὶ τὸ ἔστειλε μαζί με τὸ δικό του γράμμα πρὸς τὸν F. North στὴ Νεάπολη. Πρόκειται, καθὼς φαίνεται, γιὰ τὸ ἀντίγραφο τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἀλῆ ποὺ σώζεται σήμερα στὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἀναγνωστικῆς Ἐταιρείας Κερκύρας, τὸ ὁποῖο ἤδη ἀναφέραμε.

Μετὰ τὴν ἀνάγνωση τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς οἱ νέοι, ποὺ ὁ Σεῖτ τοὺς εἶχε φέρεи ντυμένους «alla Franca», παρέμειναν στὸ Λονδίνο στὴ φροντίδα τοῦ πράκτορα τοῦ North, στὸν ὁποῖο ὁ Σεῖτ ἄφησε καὶ πενήντα λίρες γιὰ τὰ ἔξοδά τους, μέχρις ὅτου λάβει τὴν ἀπάντηση τοῦ ἐργοδότη του. Ὁ πράκτορας δήλωνε στὸ γράμμα του ὅτι σκόπευε νὰ βάλει τοὺς νέους σὲ ἓνα σχολεῖο καὶ κατόπιν ζητοῦσε ὁδηγίες σχετικὰ με τὸ ἂν θὰ ἔπρεπε νὰ τοὺς στείλει πίσω στὰ Ἰωάννινα ἢ νὰ τοὺς κρατήσῃ ἐκεῖ μέχρι τὴν ἐπιστροφή τοῦ ἐργοδότη του. Τέλος, ὡς ἐπὶ πλεόν λόγο τῆς ἀνάμειξής του στὴν ὑπόθεση, πρόσθετε ὅτι ὁ Γεώργιος Φορέστης εἶχε συναγάγει ἀπὸ κάποιας συζητήσεως με τὸν ἴδιο τὸν North ὅτι ἀνέμενε αὐτοὺς τοὺς Ἕλληνες, καὶ ἐξέφραζε τὴν ἐλπίδα ὅτι ἔπραξε τὸ σωστὸ δεχόμενος νὰ τοὺς κρατήσῃ.

Σὲ ὑστερόγραφο τοῦ ἴδιου γράμματος ἔχει προστεθεῖ ὅτι ἔφτασε τὸ πλοῖο με τὰ βιβλία ἀπὸ τὴ Βενετία καὶ ὅτι ὁ Βοναπάρτης ἔφτασε στὴν Ἀγία Ἐλένη στὶς 15 Ὀκτωβρίου.

Τὴ συνέχεια τῆς ἱστορίας αὐτῆς με κάποια ἐνδιάμεσα κενὰ τὴν παρακολουθοῦμε ἀπὸ τὸ σχέδιο ἐπιστολῆς τοῦ Frederick North πρὸς τὸν Ἀλῆ Πασά ποὺ σώζεται στὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἀναγνωστικῆς Ἐταιρείας.⁷² Ἡ ἐπιστολὴ, ποὺ εἶναι γραμμένη στὰ ἑλληνικά, διατηρεῖται σὲ μέτρια κατάσταση, ἡ γραφὴ εἶναι ἐξίτηλη, καὶ δὲν φέρει ἐνδειξὴ χρόνου ἢ τόπου. Ἡ Δάφνη Κυριάκη⁷³ ἐσφαλμένα τὴ χρονολογεῖ στὸ 1815, με βάση τὸ ἀντίγραφο τῆς προηγούμενης ἐπιστολῆς ποὺ μόλις ἐξετάσαμε, στὴν ὁποία θεω-

72. Κερκυραϊκὸ Ἀρχεῖο Guilford, Φ. II. 47, βλ. καὶ Δάφνη Κυριάκη, *ὁ.π.*, σ. 42-43.

73. Στὸ ἴδιο, σ. 42.

ρεϊ ότι αποτελεί απάντηση. Στην πραγματικότητα το περιεχόμενο του γράμματος φανερώνει ότι αυτό γράφτηκε στην Κέρκυρα, όπου μόλις την προηγούμενη ημέρα είχε φτάσει ο συντάκτης του, και αποτελεί απάντηση σε κάποιο άλλο γράμμα του 'Αλφρ. προς τον North και όχι σε αυτό του 'Απριλίου του 1815. 'Επομένως η έπιστολή είναι πολύ μεταγενέστερη του 1815.

Για τη χρονολόγηση της έπιστολής πρέπει να ληφθούν υπόψη τα ακόλουθα. Μέχρι τις 5 Δεκεμβρίου 1815 δεν είχε φύγει από την 'Αγγλία το αντίγραφο της έπιστολής του 'Αλφρ με το συνοδευτικό γράμμα προς τον Guilford στη Νεάπολη. 'Από την αλληλογραφία του North⁷⁴ είναι φανερό ότι πέρασε όλο σχεδόν το 1815 στην 'Ιταλία με μία από τις αδελφές του, την Cathrine Anne, και τον γαμπρό του Sylvester Douglas, Baron Glenbervie. Τα δύο επόμενα χρόνια, 1816 και 1817, συνέχισε τα ταξίδια του σε διάφορες πόλεις της 'Ιταλίας, στο Τυρόλο, στη Στουτγάρδη, στο Παρίσι και τέλος στο Λονδίνο. 'Εκεi, στις 29 Μαΐου 1817, έπρόκειτο να καταλάβει τη θέση του στη Βουλή των Λόρδων, αφού είχε κληρονομήσει τον τίτλο του Earl of Guilford μετά το θάνατο του αδελφού του Francis που είχε πεθάνει στις 11 'Ιανουαρίου 1817 χωρίς απογόνους. Το 1818 σκόπευε να έπισκεφθεί την Κέρκυρα κατόπιν πiέσεων του Sir Thomas Maitland, πιθανότατα για να συζητήσουν θέματα σχετιζόμενα με την ίδρυση της 'Ιονίου 'Ακαδημίας. Μολονότι σε γράμμα του από 10 Φεβρουαρίου 1818 από τη Ρώμη προς τον ανιψιό του και γνωστό περιηγητή Frederick Sylvester North Douglas⁷⁵ περιέγραψε τα σχέδιά του για την πραγματοποίηση αυτού του ταξιδιού, που δεν το έβλεπε και με μεγάλο ένθουσιασμό έπειδή θα έπρεπε να περάσει ένα μήνα στην καραντίνα, το ταξίδι αυτό στην Κέρκυρα τελικά δεν έγινε για άγνωστο λόγο. 'Αντίθετα, τον 'Ιούνιο του 1818 βρέθηκε να ταξιδεύει στη Μόσχα και μετά στην Πετρούπολη, όπως φανερώνει η αλληλογραφία του. Πάντως η πρόθεσή του να ταξιδέψει στα 'Επτάνησα είχε κοινολογηθεί, γιατί αναφέρεται από τον *'Ελληνικό Τηλέγραφο*.⁷⁶

'Η μόνη βέβαιη πληροφορία για ένα πραγματικά ταξίδι άστραπή του Guilford στην Κέρκυρα προέρχεται από γράμμα του ίδιου από 19 Μαΐου 1819 από το πλοίο του 'Αγγλικού Βασιλικού Ναυτικού «Scout» ύστερα από την αναχώρησή του από το νησί.⁷⁷ Το ταξίδι είχε γίνει για να πραγμα-

74. British Library, Ms Add. 61982, 61983.

75. British Library, Ms Add. 61983, φ. 24 κ.έ.

76. Τεύχος 16, 6 Φεβρουαρίου 1818.

77. British Library, Ms Add. 61983, φ. 60.

τοποιοηθεῖ ἡ συνάντησή με τὸν Sir Thomas Maitland καὶ νὰ συζητηθοῦν τὰ σχετικά μετὰ τὴν ἱδρύση τοῦ Πανεπιστημίου. Ὁ Guilford, μὴ θέλοντας νὰ ὑποστῇ τὴν καραντίνα πρῶτα στὴν Κέρκυρα καὶ μετὰ στὴν Ἰταλία, δὲν ἀποβιβάστηκε στὴν οὐσία στὸ νησί, ἀλλὰ συνάντησε τὸν Maitland γιὰ ἓνα τέταρτο τῆς ὥρας στὴν τάφρο τοῦ Κάστρου. Θὰ μπορούσε λοιπὸν ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ νὰ γράφτηκε κατὰ τὴ διάρκεια αὐτοῦ τοῦ ταξιδιοῦ ἢ ἀκόμη, πράγμα ποὺ φαίνεται πιθανότερο, τὴν ἀνοιξή τοῦ ἐπόμενου χρόνου, Μάρτιο-Ἀπρίλιο 1820, ὁπότε ὁ Guilford ξαναγύρισε στὰ Ἰόνια Νησιά γιὰ περισσότερο ἀπὸ τρεῖς ἐβδομάδες, καὶ ἓνα διάστημα τὸ πέρασε στὴν Κέρκυρα, γιὰ νὰ ἀσχοληθεῖ μετὰ τὴν ὀργάνωση τοῦ Πανεπιστημίου.⁷⁸

Συνοψίζοντας βλέπουμε ὅτι ὁ Guilford ἔλαβε μίαν ἀκόμη ἐπιστολὴ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ στὸ Λονδίνο ἀρκετὰ ἀργότερα, στὴν ὁποία ἀπάντησε ἀπὸ τὴν Κέρκυρα, ὅπου μόλις εἶχε φτάσει, τὸ 1819 ἢ ἀκόμη πιθανότερο τὸ 1820. Στὸ γράμμα του ὁ Πασᾶς ἐξέφραζε τὴν ἐπιθυμία νὰ μάθει γιὰ τὴν πρόοδο τῶν δύο νέων ποὺ εἶχε στείλει στὸ Λονδίνο γιὰ νὰ σπουδάσουν. Σὲ ἀπάντησιν λοιπὸν ὁ βρετανὸς φιλέλληνας τοῦ ἔγραψε ὅτι ἐξ ἀρχῆς κατέβαλε κάθε προσπάθεια γιὰ νὰ τοὺς βοηθήσει καὶ ὅτι τὸ καλοκαίρι ποὺ εἶχε ἐπιστρέψει στὸ Λονδίνο φρόντισε προσωπικὰ νὰ πληροφορηθεῖ γιὰ τὴν πρόδοόν τους. Σύμφωνα μετὰ ὅσα ἔμαθε, ὁ Τζουκαῆς «ὁ ὁποῖος δείχνει πολλὴν ἱκανότητά εἰς αὐτὸ τὸ ἔργον εὐδοκιμεῖ πολλὰ καλὰ, ὅθεν ἤφησε τὸ ἀρχαίον σχολεῖον καὶ εἶναι ἓνας χρόνος ἀφ' οὗ καὶ τὸν ἔβαλε εἰς τὴν φροντίδα ἐνὸς πολλὰ ἐμπειροῦ Ἰνγνιέρου μετ' ὀλίγον ἔταν δυναμωθῆ καὶ ὁ Τζούρος θέλει καὶ μετὰ αὐτὸν ἀκολουθήσω τὸν ἴδιον τρόπον διὰ νὰ χρησιμεύουν καὶ οἱ δύο [...] πρὸς δούλευσιν τῆς ὑψηλότητος, ὡς τόσον τοὺς χρειάζεται ἀκόμη γυμνασις ἀρκετὴ διὰ νὰ γίνουν ἄξιοι καὶ κατὰ τὴν θέλησίν σας, καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ τοὺς δώσωμεν τὸν ἀρμόδιον καιρόν». Κατόπιν δήλωνε ὅτι ὁ ἴδιος θὰ συνέχιζε τίς φροντίδες του γιὰ τοὺς δύο νέους καὶ στὸ μέλλον. Κλείνοντας τὸ γράμμα ἐξέφραζε τὴν ἐπιθυμία του νὰ ἐπισκεφθεῖ τὸν Ἀλῆ, ἀλλὰ, καθὼς τὰ χρονικὰ περιθώρια γιὰ τὴν ἐπιστροφή του στὸ Λονδίνο ἦταν μικρά καὶ ὑπῆρχε καὶ καραντίνα στὴν ἐπικοινωνία μεταξὺ τῶν δύο μερῶν, δὲν θὰ εἶχε τὸν ἀπαιτούμενον χρόνο νὰ τὸ κάνει καὶ ἐπιφυλασσόταν γιὰ μιὰ ἄλλη εὐκαιρία.

Οἱ πληροφορίες ποὺ παρέχονται γιὰ τίς σπουδὲς τοῦ Τζουκαῆ καὶ τοῦ Τζούρου εἶναι ἀρκετὰ σαφεῖς, μολονότι δὲν διευκρινίζεται τὸ εἶδος τοῦ σχολεῖου τὸ ὁποῖο παρακολουθῆσαν σὲ πρώτη φάση. Θὰ ἦταν εὐλόγο νὰ ὑποθεθεῖ ὅτι πρόκειται γιὰ σχολεῖο στὸ ὁποῖο θὰ μάθαιναν Ἀγγλικά, ὥστε

78. British Library, Ms Add. 61983, φ. 73.

να μπορούν κατόπιν να μαθητεύσουν κοντά σε κάποιον μηχανικό. Το πόσο διάστημα χρειάστηκε να μείνει στο σχολείο αυτό ο ικανότερος από τους δύο νέους, ο Παναγιώτης Διαμάντης Τζουκαλᾶς, δεν διευκρινίζεται, και πάλι όμως θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι θα απαιτείτο σημαντικό χρονικό διάστημα. Σε όλη τη σχετική αλληλογραφία δεν γίνεται μνεία για το ποιός έφερε τα έξοδα των σπουδών των νεαρών Ήπειρωτών. Γνωρίζουμε μόνον ότι ο Σεΐτ ἄφησε ἄρχικα το ποσό των πενήντα λιρών για τα έξοδά τους. Θα ήταν πολύ εύκολο να υποθέσει κανείς ότι τα ἀναλάμβανε τελικά ο Guilford, αφού τόσοι Έλληνες ούτως ή ἄλλως σπούδασαν κατά καιρούς στην Εὐρώπη με τὴν ἐνίσχυσή του. Ὑπάρχουν ὅμως μνείες, πού θα δοῦμε πὺ ἀκτω, ὅτι καὶ ὁ Ἀλῆ Πασᾶς ἔστειλε νέους νὰ σπουδάσουν με ἑξοδὰ του στὸ ἐξωτερικό. Τί ἀπέγιναν οἱ δύο αὐτοὶ νέοι, ἂν τελείωσαν τίς σπουδές τους, δὲν τὸ γνωρίζουμε, διότι ἐδῶ διακόπτεται ἡ σχετικὴ ἀλληλογραφία.

Ὑπάρχουν ὅμως ὁρισμένα σημεῖα πού σχετίζονται με τὸ θέμα καὶ τὰ ὁποῖα θὰ πρέπει νὰ διερευνηθοῦν. Τὸ ἓνα ἀπὸ αὐτά, τὸ στενότερο, ἀφορᾷ τὴν ταυτότητα τῶν δύο νέων πού στάλθηκαν στὴν Ἀγγλία. Ὑπάρχουν ἐπίσης καὶ δύο γενικότερα ἐρωτήματα: α) ἡ πρωτοβουλία τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ νὰ στείλει νέους νὰ σπουδάσουν στὸ ἐξωτερικὸ ἀποτελοῦσε μεμονωμένη ἐνέργεια πού ὑπαγορεύτηκε ἀπὸ τίς στρατιωτικὲς του ἀνάγκες, πού δὲν μπορούσε νὰ ικανοποιήσει διαφορετικὰ, ἢ ἀποτελοῦσε ἔκφανση μιᾶς γενικότερης πολιτικῆς; β) Εἶχαν ὑπάρξει ἄλλες, καὶ ποιές, ἐνέργειες ἐκ μερῶν του προκειμένου νὰ ἐξασφαλίσει τὸν ἐξοπλισμὸ πού χρειαζόταν γιὰ νὰ σκεδιά του με ἄλλους τρόπους;

Ὡς πρὸς τὸ πρῶτο θέμα, δηλαδὴ τὴν ταυτότητα τῶν δύο νέων, ἡ ἔρευνα ἀπέδωσε πολὺ λίγα πράγματα γιὰ τὸν ἓνα μόνον ἀπὸ αὐτοὺς, τὸν Παναγιώτη Διαμάντη Τζουκαλᾶ, ἐνῶ γιὰ τὸν δεύτερο, τὸν Γεώργιο Τζοῦρο, δὲν βρέθηκε τίποτε σχετικὸ. Ὅπως φαίνεται, ὁ Παναγιώτης Διαμάντης Τζουκαλᾶς πρέπει νὰ ἦταν ἀδελφὸς τοῦ Κωνσταντίνου Διαμάντου Τζουκαλᾶ, τοῦ συγγραφέα τῆς ἑμμετρῆς «Ἱστορίας τοῦ Βεζύρ Ἀλῆ Πασᾶ Τεπελενλή...». ⁷⁹ Σαφὲς μαρτυρία γι' αὐτὸ δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ ἡ σύμπτωση τοῦ ἐπιθέτου καὶ πατρωνύμου, πού δὲν εἶναι καὶ τόσο συνηθισμένο, φαίνεται ἀρκετὰ πειστικὴ. Ἐξάλλου οἱ συγγενικοὶ δεσμοὶ τῆς οἰκογενείας Τζουκαλᾶ με τοὺς Ζωσιμάδες — ὁ συγγραφέας ἦταν γιὸς τῆς πρώτης ἐξαδέλφης τους

79. Βλ. Φ. Σαγκούνης, «Ἱστορία τοῦ Βεζύρ Ἀλῆ Πασᾶ Τεπελενλή ἡγεμόνος τῆς Ἡπείρου συντεθεῖσα παρὰ τοῦ λογιωτάτου Κωνσταντίνου Διαμάντου Τζουκαλᾶ Ἰωαννίνου 1823», *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά* 9 (1934), 3-80.

Λαμπρινής ή Λάμπρος Τζουκαλᾶ⁸⁰— θά δικαιολογοῦσαν εύκολα τὸ γεγονός τῆς γνωριμίας καὶ τῆς ἐπιλογῆς αὐτοῦ τοῦ συγκεκριμένου νέου ἀπὸ τὸν Ἀλή.

Σχετικὰ μὲ τὸ μεμονωμένο ἢ ὄχι τῆς ἐνέργειας τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ νὰ στείλει στὸ ἐξωτερικὸ τὸν Τζουκαλᾶ καὶ τὸν Τζοῦρο θά πρέπει νὰ παρατηρήσουμε τὰ ἀκόλουθα. Ὑπάρχουν ἀρκετὲς μαρτυρίες ποὺ ἀποδίδουν στὸν Ἀλῆ μιὰ ἀσυνήθιστη γιὰ τὸ ἄξιωμα καὶ τὴν καταγωγή του φροντίδα γιὰ τὴν ἐκπαίδευση τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Ἀλῆς βέβαια προέβαινε καὶ σὲ ἄλλες ἐξίσου ἀσυνήθεις γιὰ τὴν ἐποχὴ του καὶ τὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία ἐνέργειες, π.χ. τὴν κατασκευή δρόμων ἢ ἐγγειοβελτιωτικῶν ἔργων, γι' αὐτὰ ὅμως δὲν δαπανοῦσε ὁ ἴδιος, οὔτε ἀπασχολοῦσε τμήματα τῶν Ἀλβανῶν του, ἐπεὶδὴ ὅλα γίνονταν μὲ δαπάνες ἢ ἀγχαρεῖς τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ.⁸¹ Στὸ θέμα τῆς παιδείας οἱ λίγες σαφεῖς ἀναφορὲς στὶς θετικὲς ἐπεμβάσεις τοῦ Ἀλῆ παρουσιάζουν καὶ μιὰ ἄλλη ἄποψη. Ἀναφέρεται π.χ. ὅτι συνιστοῦσε στοὺς ἀρχιερεῖς τῆς ἐπικράτειάς του νὰ ἐνθαρρύνουν τὴν ἐκπαίδευση τῶν Ἑλλήνων καὶ συχνὰ προέτρεπε τὸν Κοσμᾶ Μπαλάνο νὰ ἐκπαιδεύσει μὲ ἐπιμέλεια τοὺς νέους τῆς σχολῆς του καὶ νὰ τοὺς δίνει τὸ καλὸ παράδειγμα γνωρίζοντας ὅτι θά ἀπολαμβάνει πάντα τὴν προστασία του. Ὁ William Martin Leake,⁸² ποὺ δίνει τὴν πληροφορία, ἀμφέβαλλε γιὰ τὴν εὐλικρίνεια τῶν προθέσεων τοῦ Ἀλῆ, καὶ προσθέτει ὅτι ὁ Πασὰς ἐνθάρρυνε τὴν ἐκπαίδευση τῶν Ἑλλήνων ὄχι ἀπὸ τὰ καλὰ του αἰσθήματα,

80. Στὸ ἴδιο, σ. 3. Ἐντούτοις καὶ ἡ πληροφορία αὕτη μπορεῖ νὰ μὴ εἶναι ἀπολύτως ἀκριβὴς διότι συγκρούεται μὲ ἄλλα στοιχεῖα ποὺ παρέχονται ἀπὸ τὴν ἴδια πηγὴ καὶ δημοσιεύονται ἀπὸ τὸν ἴδιο ἐκδότη, χωρὶς νὰ σχολιάζεται ἡ ἀκρίβειά τους ἢ νὰ προτείνονται κάποιες ἐξηγήσεις, βλ. Φ. Σαγκούνης, «Ἀνέκδοτος ἀλληλογραφία τῶν Ζωσιμάδων τῆς κοινότητος Ἰωαννίνων καὶ τῶν ἐπιτρόπων των καὶ ἄλλα ἔγγραφα ἐκ τοῦ Ἀρχείου Φίλιου», *Ἡπειρωτικὰ Χρονικά* 6 (1931), 206, 233· 7 (1932), 32· 8 (1933), 64-66, 69. Στὸ τελευταῖο ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἄρθρα ἡ Λαμπρινὴ ἀναφέρεται ὡς σύζυγος τοῦ Μιχαὴλ Τζουκαλᾶ μὲ τὸν ὁποῖο ἀπέκτησε δύο παιδιά, τὸν Θεόδωρο καὶ τὸν Ἰωάννη ποὺ πέθαναν ἄκληροι, στὰ ἄλλα ἀναφέρονται καὶ θυγατέρες, πούθενά ὅμως γιοὶ Κωνσταντῖνος ἢ Παναγιώτης. Πάντως σχέση ἐνὸς Διαμαντῆ Παναγιώτου, πιθανότατα τοῦ πατέρα τοῦ συγγραφέα τῆς ἐμμετρῆς ἱστορίας καὶ τοῦ νέου ποὺ στάλθηκε στὸ Λονδίνο, μὲ τὴν οἰκογένεια τῶν Ζωσιμάδων πρέπει οὕτως ἢ ἄλλως νὰ ὑφίσταται ἀφοῦ μέσα στὴν ἀλληλογραφία τους περιώθηκε καὶ μιὰ ἐξόφληση χρεωστικῆς ὁμολογίας του. Ἡ ὁμολογία αὕτη τοῦ 1791 ἀπὸ τὸ χωριὸ Ἀεβὰτ τῆς Θεσσαλονίκης ἦταν γιὰ τὸ σημαντικὸ ποσὸ τῶν 2.500 γροσίων.

81. Βλ. Σπ. Π. Ἀραβαντινός, *Ἱστορία Ἀλῆ Πασᾶ τοῦ Τεπελενλή συγγραφεῖσα ἐπὶ τῇ βάσει ἀνεκδότου ἔργου τοῦ Παναγιώτου Ἀραβαντινοῦ*, Ἀθήνα 1895, Μέρους τρίτον, σ. 344-6. Helen Angelomatis-Tsougarakis, *ὁ.π.*, σ. 34, 51, 55, 64.

82. *Travels in Northern Greece*, τ. 4, σ. 149.

άλλα αποβλέποντας σε κάποια υποθετικά άμεσα πλεονεκτήματα που έδεχομένως θα του πρόσφερε αυτή, αδιαφορώντας για τις άπώτερες συνέπειες που θα προέκυπταν από την άνοδο του μορφωτικού επιπέδου των Έλλήνων. Αντίστοιχη παρατήρηση για την υποκριτική, αλλά και επιδεικτική φροντίδα του 'Αλή για την παιδεία των Ελλήνων κάνει και ο γάλλος συγγραφέας Guillaume de Vaudoncour,⁸³ που γράφει ότι ο Πασάς προσπάθησε να χρησιμοποιήσει όσο μπορούσε το ελληνικό στοιχείο της επικράτειάς του και ενδιαφερόταν για τη μόρφωσή του, πολλές φορές μάλιστα καλούσε Έλληνόπουλα του σεραγιού να του επαναλάβουν το μάθημά τους. Αυτά όμως γίνονταν μέσα στο πλαίσιο που εξυπηρετούσε τους σκοπούς του.

"Άλλη μνεία της φροντίδας του 'Αλή για την παιδεία είναι το γεγονός ότι, μετά την απώλεια του μεγαλύτερου τμήματος του προικοδοτήματος της Σχολής της Άρτας στις αρχές του 19ου αί., χορηγούσε ο ίδιος για τη συντήρησή της 1.200 γρόσια το χρόνο.⁸⁴ Αν αληθεύει ή πληροφορία, προξενεί έκπληξη ή γενναιοδωρία του 'Αλή στην περίπτωση αυτή, μολονότι και πάλι δεν αποκλείεται να είχε βρεϊ, όπως συνήθιζε, κάποιο τρόπο να άποσπᾷ τὰ χρήματα αυτά από άλλους, έδεχομένως και με κέρδος, ενώ ο ίδιος παρουσιαζόταν ως ευεργέτης της Σχολής.

Μια άλλη αναφορά σε ανάμειξη του 'Αλή Πασᾶ σε εκπαιδευτικά θέματα ανάγεται στα 1789, όταν με έγγραφό του παράγγειλε στους χριστιανούς της Πρεμετής να προσλάβουν ως δάσκαλο τόν Μήτρο, γιό του Φιλή, και να τόν πληρώνουν από τὸ κληροδότημα του Ζώτου Ντούρου στη Βιέννη χωρίς να κρατᾶνε τίποτα.⁸⁵ Στην περίπτωση αυτή ο ίδιος μὲν ο Πασάς δεν συνεισέφερε τίποτα και ἡ επέμβασή του θα μπορούσε να θεωρηθεῖ ως τρόπος εξυπηρέτησης ἡ ανταμοιβῆς πρὸς τὸν συγκεκριμένο ἄνθρωπο χωρίς δική του επιβάρυνση, κάτι που κι αυτό χαρακτήριζε πολὺ συχνὰ τις πράξεις του.

Τὸ γεγονός ότι ο 'Αλής επιθυμοῦσε να ἐμφανίζεται, και μέχρι κάποιο

83. *Memoirs on the Ionian Islands, considered in a commercial, political and military point of view... including the life and character of Ali Pasha the present ruler of Greece...*, Λονδίνο 1816, σ. 271.

84. Βλ. 'Ιωάννης Λαμπρίδης, *Ἡπειρωτικά ἀγαθοεργήματα καὶ ἄλλα δημοσιεύματα (Ζαγοριακά - 1870, διάφοροι λόγοι κτλ.)*, 'Ιωάννινα 1971 (φωτομηχανική επανέκδοση της 'Εν 'Αθήναις εκδόσεως τοῦ 1880), τ. 1, σ. 101. 'Ο Λαμπρίδης δυστυχῶς δὲν ἀναφέρει ἀπὸ ποῦ ἀντλήσε τὴν πληροφορία ποὺ παρέχει.

85. Τρ. Εὐαγγελίδης, *Ἡ Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Ἑλληνικά σχολεῖα ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι Καποδιστρίου*, Ἀθήνα 1936, τ. 1, σ. 193.

βαθμό τὸ ἐπιτύγγανε, ὡς προστάτης τῶν γραμμάτων ἀντανανκλᾶται ἴσως στὰ δημοσιεύματα κάποιων ἡπειρωτῶν λογίων τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Ἔτσι ὁ Μιχαὴλ Στεφάνου Παρτζούλλας⁸⁶ ἀπὸ τὴν Κλεισούρα, συγγραφέας τοῦ βιβλίου *Γραμματικὴ Γαλλικὴ θεωρητικὴ καὶ πρακτικὴ*...,⁸⁷ τὴ δευτέρη ἐκδόση τοῦ ἔργου του, Βιέννη 1815, τὴν ἀφιέρωσε στὸν Ἀλὴ Πασά μὲ ἐξαιρετικὰ κολακευτικὸ πρόλογο.⁸⁸ Μερικὰ χρόνια ἀργότερα ἕνας ἄλλος ἠπειρώτης, ἀπὸ τὰ Γιάννινα αὐτὴ τὴ φορά, ὁ Δημήτριος Ἀθανασίου⁸⁹ στὸ ἄρθρο του γιὰ τὴν ἐκπαίδευση στὰ Γιάννινα ποὺ δημοσιεύτηκε στὸν *Λόγιο Ἐρμῆ*⁹⁰ τὴν 1η Μαρτίου 1817 γράφει τὰ ἑξῆς: «Ἡμεῖς [οἱ Γιαννιώται], οὔτινες περισσοτέρους τρόπους παρὰ τοὺς ἄλλους ἔχομεν καὶ τὴν εἰς τὰς μαθήσεις ὑπεράσπισιν καὶ προστασίαν τοῦ ὑψηλοτάτου ἡμῶν Αὐθέντου ἀπολαμβάνομεν, ὅστις, ὡς ἤδη γνωστὸν τοῖς πᾶσιν, ἀπέστειλεν εἰς τὴν σοφὴν Εὐρώπην μὲ ἰδιὰ του ἑξοδα τόσους νέους διὰ νὰ σπουδάσωσι, καὶ πρὸ μικροῦ ἐτοιμάζεται νὰ στείλῃ τρεῖς εὐφεῖς εἰς τὴν Λόντραν, διὰ νὰ ἐμπορέσῃ ποτὲ νὰ εἰσάξῃ εἰς τὴν ἐπικράτειάν του τὰς ἐπιστήμας καὶ τέχνας καὶ ν' ἀποκαταστήσῃ τὴν καθέδραν του λαμπράν καὶ περίβλεπτον.» Στὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ βρῖσκουμε τὴν πρώτη σαφὴ μνεία ἀπὸ ἐλληνικὴ πηγὴ ὅτι ὁ Ἀλὴς ἔστελνε νέους νὰ σπουδάσουν στὴν Εὐρώπη μὲ ἑξοδα του. Εἶναι ἐπίσης φανερό ὅτι ἡ εἵδηση γιὰ τοὺς νέους ποὺ πρόκειται νὰ σπουδάσουν («εἰς τὴν Λόντραν») ἀναφέρεται στὸ πραγματικὸ γεγονὸς τῆς ἀποστολῆς τοῦ Τζουκαλᾶ καὶ τοῦ Τζούρου παρὰ τίς ἀνακρίβειες στίς λεπτομέρειες ποὺ ἔχουν παρεισφρήσει, καὶ ποὺ δὲν θὰ ἦταν δύσκολο νὰ ἐρμηνευτοῦν ἀν ληφθεῖ ὑπό-

86. Βλ. Α. Παπαδόπουλος Βρετὸς, *Νεοελληνικὴ Φιλολογία, ἥτοι Κατάλογος τῶν ἀπὸ πτώσεως τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας μέχρι ἐγκαθιδρύσεως τῆς ἐν Ἑλλάδι βασιλείας τυπωθέντων βιβλίων παρ' Ἑλλήνων εἰς τὴν ὁμιλουμένην, ἢ εἰς τὴν Ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν*, Ἀθήνα 1854, 1856, μέρος Β', σ. 174, 317. Ματθαῖος Κ. Παράνικας, *Σχεδιάσμα περὶ τῆς ἐν τῷ Ἑλληνικῷ ἔθνει καταστάσεως τῶν γραμμάτων ἀπὸ ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως (1453 μ.Χ.) μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ἐνεστώσης (ΙΘ') ἑκατονταετηρίδος*, Κωνσταντινουπόλη 1867, σ. 60.

87. Βλ. Α. Χατζηδῆμος - Γ. Σίμος, «Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863. Προσθῆκες», *Ὁ Ἑραμιστής* 3 (1965), 251 (*Α 396).

88. Μ. Σ. Παρτζούλλας, ὁ.π., σ. [δ'-η']. Βλ. καὶ Τρ. Ε. Εὐαγγελίδης, *Ἱστορία Ἀλῆ-πασά τοῦ Τεπελενλῆ σατράπου τῆς Ἡπείρου (1741-1822)*, Ἀθήνα 1896, σ. 649-651.

89. Βλ. Π. Ἀραβαντινός, *Βιογραφικὴ συλλογὴ λογίων τῆς Τουρκοκρατίας, Εἰσαγωγή - Ἐπιμέλεια Κ. Θ. Δημαρᾶ, Ἰωάννινα 1960*, σ. 5-6. Τοῦ ἴδιου, *Χρονογραφία τῆς Ἡπείρου τῶν τε ὁμόρων Ἑλληνικῶν καὶ Ἰλλυρικῶν χωρῶν διατρέχουσα κατὰ σειρὰν τὰ ἐν αὐτοῖς συμβάντα ἀπὸ τοῦ σωτηρίου ἔτους τοῦ 1854...*, Ἀθήνα 1856, τ. 2, σ. 269, 270, 271.

90. *Λόγιος Ἐρμῆς* 7 (1817), 84.

ψη ή απόσταση και ό τρόπος με τον οποίο μπορεί να έλαβε την πληροφορία του ό Δημήτριος 'Αθηνασίους.

Η έρευνα για να διασταυρωθεϊ ή πληροφορία του Δημητρίου 'Αθανασίου σχετικά με την αποστολή και άλλων νέων για σπουδές εκτός 'Ελλάδος με δαπάνες του 'Αλγ' απέδωσε δύο ακόμη όνόματα 'Ηπειρωτών. 'Ο ένας από αυτούς ήταν ό γιατρός Λουκάς Βάγιας, αδελφός του Θανάση Βάγια, προσωπικός γιατρός και έμπιστος του 'Αλγ. Γι' αυτόν αναφέρεται ότι είχε σταλεί να σπουδάσει Ιατρική στη Γερμανία, όπου και παρέμεινε δεκαπέντε χρόνια πριν επιστρέψει να εγκατασταθεϊ στα Γιάννινα ως γιατρός του Βεζύρη.⁹¹ Μια σύγχρονη με τα γεγονότα πηγή, ό περιηγητής Henry Holland⁹² που είχε γνωρίσει τον Λουκά Βάγια, δίνει ακόμη πιο συγκεκριμένες πληροφορίες σύμφωνα μ' αυτές ό 'Αλγ' έστειλε τον Λουκά να σπουδάσει στην Παβία, στη Βιέννη και στη Λιψία, όπου και παρέμεινε δώδεκα χρόνια. Στα Γιάννινα είχε γυρίσει ένα χρόνο περίπου πριν από την επίσκεψη του βρετανού περιηγητή που πραγματοποιήθηκε τό 1812. Πάντως ως χρονολογία επιστροφής του Λουκά Βάγια πρέπει να δεχθούμε τό 1810, σύμφωνα και με την πληροφορία που παρέχεται σε μια σύγχρονη αποστολή του Rouqueville που μνημονεύει τό γεγονός.⁹³

Ό δεύτερος 'Ηπειρώτης που αναφέρεται είναι ό Ευάγγελος Μεξικός ή Μέξης, ό οποίος, σύμφωνα με τον Π. 'Αραβαντινό, μετά την εκπαίδευσή του στα Γιάννινα κοντά στον 'Αθανάσιο Ψαλίδα στάλθηκε με έξοδα του 'Αλγ' στη Νεάπολη για να σπουδάσει και αυτός Ιατρική. 'Όπως προκύπτει από τό συνδυασμό των πληροφοριών για τα δύο αυτά πρόσωπα, ό Ευάγγελος Μεξικός ή Μέξης προϋπήρξε γιατρός του 'Αλγ' και τον ύπη-

91. Βλ. Π. 'Αραβαντινός, *δ.π.*, σ. 16-17. Περιέργως, ό γιός του, ό Σπ. Π. 'Αραβαντινός, *δ.π.*, Μέρος τρίτον, σ. 472, σημ. 2, φαίνεται να άγνοεϊ τα όσα γράφει για τον Λουκά Βάγια ό πατέρας του στο πιο πάνω έργο του, και αναφέρει γι' αυτόν ότι ήταν «Έμπειρικός μάλλον Ιατροχειρουργός, αυτόάδελφος του Θανάση Βάγια και του αυτού, ως εκείνος ήθικου».

92. "Ο.π., σ. 256-7. Για τον Λουκά Βάγια, που είχε παντρευτεί τη θυγατέρα του 'Αθ. Ψαλίδα 'Ελισάβετ βλ. ακόμη Λ. Βρανούσης, 'Αθανάσιος Ψαλίδας ό Διδάσκαλος του Γένους (1767-1829). 'Ο πατριώτης - ό πολιτικός - ό άγωνιστής, 'Ιωάννινα 1952, σ. 45, 61, 63, 95, 124, 125, 129, 131, 132, 135, 136. Κ. Θ. Διαμάντης, «'Ο 'Αθανάσιος Ψαλίδας και τό άρχείο του», *Δελτίον της 'Ιστορικής και 'Εθνολογικής 'Εταιρείας της 'Ελλάδος* 14 (1960), 555, 562, 567, 568, 569, 575, 576. Ε. Πρωτοψάλτης, *'Ιστορικών 'Αρχείων 'Αλεξάνδρου Μαυροκορδάτου* [Μνημεία της 'Ελληνικής 'Ιστορίας], τ. 5, τχ. 3, 'Αθήνα 1968, σ. 130, 181, 322, 342, 481· τ. 5, τχ. 4, 'Αθήνα 1974, σ. 479, 516, 598, 900.

93. Α. Boppe, *δ.π.*, σ. 57 σημ. 2.

ρέτησε με την ιδιότητα αυτή μέχρι το 1810, όποτε και αντικαταστάθηκε από τον Λουκά Βάγια ύστερα από ραδιουργίες των δύο αδελφών Βάγια. "Αν ληφθεῖ υπόψη και ἡ ἡλικία τοῦ Μέζη —λέγεται ὅτι πέθανε στήν Τριπολιτσά 60 περίπου ἐτῶν τὸ 1818— θὰ πρέπει νὰ υποθέσουμε ὅτι αὐτός εἶχε σταλεῖ πρῶτος γιὰ νὰ σπουδάσει στὸ ἐξωτερικό, μετὰ τὴν προϋπόθεση πάντοτε ὅτι ἀληθεύει ἡ πληροφορία ποὺ δίνει ὁ Π. Ἀραβαντινός.⁹⁴

Εἶναι ἀμφίβολο ἂν θὰ μπορούσαν νὰ προκύψουν ἀσφαλὴ γενικότερα συμπεράσματα ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν μαρτυριῶν σχετικὰ μετὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ. Ἀδιαμφισβήτητα ἔδειχνε ἓνα ἀσυνήθιστο ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ ἐκπαιδευτικὰ θέματα, ποὺ δὲν θὰ ἔπρεπε ὅμως νὰ ἐκληφθεῖ ὡς συστηματικὴ προσπάθεια ἀνόρθωσης τῆς παιδείας στήν ἐπικράτειά του. Ὁ Ἀλῆς εἶχε τὴν ικανότητα νὰ διακρίνει καὶ νὰ υἱοθετεῖ ὅποιες δραστηριότητες ἐξυπηρετοῦσαν τὰ συμφέροντά του, ἄσχετα ἂν αὐτὲς ἐντάσσονταν στὶς παραδοσιακὲς ἀντιλήψεις καὶ συνήθειες τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἂν ἀντιπροσώπευαν ἰδέες τῶν χριστιανῶν ὑπάρχων του, ἢ ἦταν νεωτεριστικὲς θεωρίες καὶ πρακτικὲς εἰσαγόμενες ἀπὸ τὴ Δύση. Μέσα στὸ πνεῦμα αὐτὸ χρησιμοποιοῦσε, περιστασιακὰ ἴσως, καὶ τὴν ἐκπαίδευση ὥστε νὰ ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ ἀντλεῖ τὸ ἀνθρώπινο ὕλικὸ ποὺ θὰ τοῦ ἦταν ἀπαραίτητο γιὰ τὴν πραγμάτωση τῶν σχεδίων του. Δὲν φαίνονται συνεπῶς ἀπίθανες οἱ πληροφορίες ποὺ παρέχονται ἀπὸ τὶς πηγὲς ποὺ ἐξετάσαμε, δηλαδὴ εἴτε νὰ ἔστειλε ὁ ἴδιος εἴτε νὰ προκάλεσε μετὰ διάφορους τρόπους τὴν ἀποστολὴ νέων στήν Εὐρώπη γιὰ νὰ ἐκπαιδευτοῦν σὲ εἰδικότητες ποὺ τὶς χρειαζόταν ἄμεσα ἢ καὶ στὸ ἀπώτερο μέλλον. Τὸ γεγονός ὅτι δὲν διαθέτουμε περισσότερα στοιχεῖα γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ μπορεῖ νὰ εἶναι τυχαῖο, ἀφοῦ καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν νέων αὐτῶν δὲν θὰ ἦταν πολὺ μεγάλος, μπορεῖ ὅμως καὶ νὰ υποδηλώνει τὴν ἀπροθυμία ἐκείνων ποὺ ὠφελήθηκαν ἀπὸ μιὰ τέτοια εὐνοία νὰ ταυτίσουν τὶς ἀπαρχὲς τῆς σταδιοδρομίας τους μετὰ τὸ πρόσωπο τοῦ Ἀλῆ καὶ τὴν καθ' οἷονδὴποτε τρόπο ἐνίσχυσή τους ἀπὸ αὐτὸν ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατό του καὶ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση.

94. "Ο.π., σ. 122-3. Γιὰ τὸν Εὐάγγελου Μεζικὸ ἢ Μέζη βλ. καὶ Α. Παπαδόπουλος Βρεττός, ὁ.π., τ. 2, σ. 174, 307. Δ. Γκίνης καὶ Β. Μέζας, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1860. Ἀναγραφὴ τῶν κατὰ τὴν χρονικὴν ταύτην περιόδον ὅπου δῆποτε Ἑλληνιστὶ ἐκδοθέντων βιβλίων καὶ ἐντύπων ἐν γένει μετὰ πίνακος τῶν ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν τῆς περιόδου ταύτης*, τ. 1, σ. 131 (ἀρ. 810, 811). Ἡ πληροφορία τοῦ Ἀραβαντινοῦ σχετικὰ μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Μεζικοῦ ἢ Μέζη συγκρούεται μετὰ τὰ ἀναγραφόμενα ἀπὸ τὸν Τρ. Εὐαγγελίδη, *Ἡ Παιδεία ἐπὶ Τουρκοκρατίας. Ἑλληνικὰ σχολεῖα ἀπὸ τῆς ἀλώσεως μέχρι Καποδιστρίου*, Ἀθήνα 1936, τ. 1, σ. 141, ὁ ὁποῖος τὸν μνημονεύει ὡς διδάσκαλο στὶς Σέρρες μετὰ τὸ 1830 καὶ μέχρι τὸ 1834.

"Όσον άφορᾷ τή συγκεκριμένη άποστολή τών δύο νέων στη Βρετανία για νά διδαχτοῦν τήν κατασκευή κανονιῶν καί ἄλλων πολεμικῶν ὅπλων, πού άποτελεῖ ἀδιαισχρήτητο γεγονός, θά πρέπει νά προστεθοῦν τά ἀκόλουθα ὥστε νά μπορέσει νά γίνει κατανοητή καί εὐκρινής ἡ σύνδεσή της μέ τή γενικότερη πολιτική τοῦ Ἑλῆ Πασᾶ.

Ἡ Ἑλῆ ἀπό χρόνια προσπαθοῦσε συστηματικά νά σχηματίσει μιᾷ μονάδα πυροβολικοῦ γιά τό στρατό του. Ἡδη περί τό τέλος τοῦ 18ου καί τά πρῶτα χρόνια τοῦ 19ου αἰῶνα λειτουργοῦσε ἕνα εἶδος σχολῆς πυροβολικοῦ στό χωριό Μπουνίλα, στήν πεδιάδα τῶν Ἰωαννίνων, μέ ἐπικεφαλῆς τόν M. Charbonnel ἀλλά καί ἄλλους γάλλους ἀξιωματικούς, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ἐκτελοῦσαν τακτικά ἀσκήσεις πυροβολικοῦ.⁹⁵ Ἐπομένως ὁ Ἑλῆ εἶχε ἤδη πυροβόλα τήν ἐποχή αὐτή. Καθώς φαίνεται ὅμως δέν τά θεωροῦσε ἀρκετά κι ἔτσι ἔθεσε σ' ἐφαρμογή τά σχέδιά του γιά τήν ἀπόκτηση κι ἄλλων πυροβόλων μερικά χρόνια ἀργότερα. Μέσα στό πρῶτο ἔξάμηνο τοῦ 1805 κατασκεύασε ἕνα χυτήριο στό ἴδιο χωριό, τή Μπουνίλα. Στό χωριό αὐτό εἶχε προηγουμένως, μετά τήν ἐπιστροφή του ἀπό τήν ἐκστρατεία στή Βουλγαρία, μεταφέρει καί ἐγκαταστήσει μιᾷ ἀποικία Βουλγάρων. Ὁ William Martin Leake,⁹⁶ πού δίνει τήν πληροφορία, ρώτησε ὁ ἴδιος τόν Πασᾶ πού θά ἔβρισκε τόν ἀπαιτούμενο μπρούντζο γιά τό μέταλλο τῶν πυροβόλων του καί πῆρε τήν ἀπάντηση ὅτι τόν συγκέντρωνε ἀπό τοὺς ὑπηκόους του, πού ἄλλος ἔδινε μιᾷ παλιά κατσαρόλα, ἄλλος μιᾷ χύτρα. Ὁ βρετανός ἀπεσταλμένος πού ἐπισκέφθηκε τό χυτήριο τό βρῆκε μᾶλλον ἐτοιμόρροπο· ἡ στέγη του ἦταν ἔτοιμη νά πέσει. "Όσο γιά τίς ἀσκήσεις μέ μύδρους πού εἶδε ὁ Leake νά ἐκτελοῦνται στή Μπουνίλα φαίνεται ὅτι ἦταν ἐξίσου ἀνεπιτυχεῖς μέ ἐκεῖνες πού περιγράφει ἀργότερα ὁ Ibrahim Man-zour. Ἀνάλογη πληροφορία παρέχεται γιά τό 1807, ὁπότε ὁ Ἑλῆ ἀνέ-

95. F. Pouqueville, *Voyage en Morée, à Constantinople, en Albanie, et dans plusieurs autres parties de l'empire ottoman, pendant les années 1798, 1799, 1800 et 1801...*, Παρίσι 1805, τ. 3, σ. 48-50, Gabriel Remérand, *δ.π.*, σ. 63-65.

96. "Ο.π., τ. 1, σ. 222-3. Ὁ F. Pouqueville, *δ.π.*, τ. 3, σ. 48-50 ἀναφέρει καί αὐτός τά περί τῆς ἐγκαταστάσεως Βουλγάρων στή Μπουνίλα, τὸ πότε ὅμως ἔγινε αὐτό δέν εἶναι τόσο σαφές. Ὁ Leake τοποθετεῖ τὸ γεγονός τὸ 1802, ὁ Pouqueville πάλι ἀναφέρεται, θεωρητικά τουλάχιστον, σὲ γεγονότα ἀπὸ τὸ 1798 μέχρι τὸ 1801. Πρέπει νά προστεθεῖ ὅτι ἡ ἐκστρατεία τοῦ Ἑλῆ πρὸς τὴ Μακεδονία καί Θράκη καί ἀπὸ ἐκεῖ μέχρι τὴ Σόφια συνέβη τὸ 1804. Λέγεται ὅτι ἀνάμεσα στὰ ὅσα λαφυραγώγησε ἡ μέ διάφορους τρόπους συγκέντρωσε καί ἔφερε μαζί του ὁ Πασᾶς ἀπὸ τὴν ἐκστρατεία αὐτὴ περιλαμβανόνταν καί ὅσα κινητὰ πυροβόλα βρῆκε στὶς ὀχυρὲς θέσεις ἀπὸ ὅπου πέρασε, Gabriel Remérand, *δ.π.*, σ. 89. F. Pouqueville, *Histoire de la Régénération de la Grèce...*, τ. 1, σ. 246.

λαβε να χύσει κανόνια, και για το σκοπό αυτό έβγαλε από τις αποθήκες του χιλιάδες δικάδες χάλκινα μαγειρικά σκεύη που είχε κατασχέσει από τους ύπηκόους του.⁹⁷

Ο Guillaume de Vaudoncourt,⁹⁸ που ασχολείται άρκετά διεξοδικά με το θέμα αυτό, γράφει ότι τη διεύθυνση του χυτηρίου είχε ένας Ικανός Ιταλός από την Τοσκάνη, ο οποίος όμως υπέφερε από την άρπακτικότητα και τις ενοχλήσεις του Άλη και δεν μπορούσε να έργαστεί Ικανοποιητικά, άλλοτε γιατί του έπαιρνε τα έργα, άλλοτε γιατί δεν του έδινε άρκετά υλικά. Μόνο μετά τη μεσολάβηση του επικεφαλής γάλλου αξιωματικού που έφτασε το 1807 του δόθηκαν τα άπαραίτητα μέσα ώστε να κατασκευάσει μύδρους, πράγμα που το έπραξε με μεγάλη επιτυχία, και οι μύδροι που παρήγαγε ήταν αντίστοιχοι σε ποιότητα με τους ευρωπαϊκούς. Υπήρχαν και άρκετά έργοστάσια που κατασκεύαζαν πυρίτιδα, αλλά ή ποιότητά της δεν ήταν καλή. Στην επικράτεια του Άλη δεν κατασκευάζονταν ούτε όπλα ούτε λάμες για τα ξίφη. Οι τελευταίες έρχονταν από τη Β. Άλβανία και τη Βοσνία. Τα όπλα αγοράζονταν εν μέρει από την Ιταλία. Η αύξηση των τιμών όμως είχε κάνει τους Άλβανούς να σταματήσουν τις εισαγωγές τους από εκεί και αυτό όδήγησε στην κατασκευή όπλων κατώτερης ποιότητας ώστε να διατίθενται σε χαμηλότερη τιμή. Οι πηγές δεν μάς πληροφορούν αν πραγματικά κατάφερε να κατασκευάσει Ικανοποιητικά πυροβόλα, αλλά κάτω από τις επικρατούσες συνθήκες αυτό φαίνεται άπίθανο.

Μολονότι το πυροβολικό που είχε σχηματίσει ο Άλής, 200 περίπου πυροβόλα, παρουσίαζε τεράστια προβλήματα, γεγονός για το όποιο συμφωνούν όλες οι πηγές, και ή χρησιμότητά του, σύμφωνα με ένα είρωνικό σχόλιο, ήταν μόνο για να προξενεί θόρυβο,⁹⁹ ο Πασάς δεν έγκατέλειπε τις προσπάθειές του για να το αυξήσει.

Αυτό το κατόρθωσε πρώτα με τη συνδρομή των Γάλλων και κατόπιν με την ένισχυση των Βρετανών, που τον υποστήριξαν φοβούμενοι ένδεχόμενη εισβολή των Γάλλων στην περιοχή. Κατά τη διάρκεια του Ρωσοτουρκικού πολέμου έπεισε τους Γάλλους να του στείλουν αξιωματικούς του πυροβολικού, πυροβολητές, κανόνια και πυρομαχικά. Στις άρχές του

97. Σπ. Π. Άραβαντινός, ό.π., σ. 361. Πβ. και William Martin Leake, ό.π., τ. 1, σ. 405-6. Guillaume de Vaudoncourt, ό.π., σ. 277.

98. Ό.π., σ. 286-7.

99. Βλ. Σπ. Π. Άραβαντινός, ό.π., Μέρος τρίτον, σ. 386, 387, 389-391. Ibrahim-Manzour, *Mémoires sur la Grèce et l'Albanie, pendant le gouvernement d'Ali-Pacha. Ouvrage pouvant servir de complément à celui de M. Pouqueville*, Παρίσι 1827, σ. 54-55. Guillaume de Vaudoncourt, ό.π., σ. 284-35.

1807 ένα απόσπασμα 22 αξιωματικών υπό τους συνταγματάρχη Nicole και λοχαγὸ Ponceton κατευθύνθηκε πρὸς τὴ Β. Ἀλβανία μέσω Ραγούζας καὶ Βοσνίας. Τὸς ἀκολούθησε ἕνας λόγος ἀπὸ τὸ Βασίλειο τῆς Νεαπόλεως μὲ ἐπιπλέον ἀξιωματικούς πού μὲ μία κορβέτα καὶ μὲ μία κανονιοφόρο ἔφερνε καὶ τὰ πολεμοφόδια. Οἱ ἄνδρες αὐτοὶ ἐγκαταστάθηκαν ἀπὸ τὸν Ἀλῆ σὲ διάφορα μέρη τῆς ἐπικράτειάς του κάτω ἀπὸ τὶς ὁδηγίες τοῦ Pouqueville, ἐνῶ ὁ G. de Vaudoncourt παρέμεινε στὴν ἐπικράτεια τοῦ Ἀλῆ γιὰ νὰ ἐπιβλέπει τὶς ἀμυντικὲς ἐπιχειρήσεις.¹⁰⁰ Λίγο ἀργότερα, ὅταν οἱ διαθέσεις τοῦ Πασᾶ πρὸς τοὺς Γάλλους ἄλλαξαν καὶ ὁ Ἀλῆς ἔκανε στροφή πρὸς τὴ Βρετανία, μία ἀπὸ τὶς σημαντικὲς ἀπαιτήσεις του ἦταν πάλι νὰ τοῦ δοθοῦν κανόνια καὶ πυρομαχικά. Αὐτὸ ζήτησε ὁ Πασᾶς σὲ μυστικὴ συνάντησή του μὲ τὸν William Martin Leake στὶς 6 Νοεμβρίου 1807 ἀνάμεσα σὲ ἄλλα αἰτήματά του, ὅπως τὴν παρουσία βρετανικοῦ στόλου κοντὰ στὶς ἀκτὲς του, τὴν κατάληψή ἀπὸ τοὺς Βρετανούς καὶ τὴν παραχώρηση σ' αὐτὸν τῆς Ἀγίας Μαύρας κτλ. Ὅρισμένα ἀπὸ αὐτὰ τὰ αἰτήματα πραγματοποιήθηκαν κι ἀνάμεσά τους καὶ ἡ ἀποστολὴ πυροβολικοῦ — ἄλλοι ἀναφέρουν ὅτι τοῦ δόθηκαν τριάντα κανόνια καὶ ἄλλοι δέκα — καὶ πυρομαχικῶν πού μεταφέρθηκαν ἀπὸ τὴ Βρετανία ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ ἴδιου τοῦ Leake τὸν ἐπόμενο χρόνο καὶ ἔφθασαν στὴν ἐπικράτεια τοῦ Ἀλῆ τὸν Φεβρουάριο/Μάρτιο τοῦ 1809. Ὁ Leake, ὅπως εἶδαμε πῶς πάνω, ἀποβιβάστηκε στὴν Πρέβεζα τὴν 1η Μαρτίου. Δύο μῆνες ἀργότερα, ὁ Πασᾶς προσφέροντας καὶ πάλι τὴ βοήθειά του πρὸς τοὺς Βρετανούς καὶ ὑποσχόμενος νὰ ἐκδιώξει τοὺς Γάλλους ἀπὸ τὰ Ἰόνια Νησιά ἐναντι ἀνταλλαγματῶν ζητοῦσε πάλι μεταξὺ ἄλλων πυρομαχικά καὶ 150 πυροβολητές.¹⁰¹ Ἀπὸ τὴ στιγμή ὅμως πού ἡ θέση τῶν Βρετανῶν εἶχε ἀρχίσει νὰ ἐδραιώνεται στὰ Ἐπτάνησα, καὶ κυρίως μετὰ τὴν κατάληψή τῆς Κέρκυρας καὶ τὴν ἥττα τοῦ Ναπολέοντα, ἡ ἀνάγκη τῆς Βρετανίας νὰ συνεχίσει νὰ ἱκανοποιεῖ τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ Ἀλῆ ὀλοένα μειωνόταν. Εἶναι ἐπομένως εὐλογο νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Βεζύρης βλέποντας τὴν κατάσταση ἐπιθυμοῦσε νὰ ἐξασφαλίσει τὴ δυνατότητα κατασκευῆς τῶν κανονιῶν καὶ τῶν ἄλλων ὅπλων πού χρειάζόταν, χωρὶς νὰ ἔχει τὴν ἀνάγκη νὰ ζητάει ὀλοένα, συχνὰ χωρὶς ἀνταπόκριση, πυροβόλα καὶ ὀπλισμὸ ἀπὸ τοὺς ξένους. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο ἡ ἀνάγκη νὰ ἐκ-

100. Guillaume de Vaudoncourt, *ὁ.π.*, σ. 251-2. Ibrahim-Manzour, *ὁ.π.*, σ. 53. Richard Alfred Davenport, *The Life of Ali Pasha of Tepelene, Vizier of Epirus: surnamed Aslan, or, the Lion...* Λονδίνο 1837, σ. 205-6.

101. Βλ. πῶς πάνω σ. 146 καὶ PRO, FO 78/57, φ. 191-202. FO 78/61, φ. 59-63, 65, 73-79. FO 78/65, σ. 42-45. John W. Baggally, *ὁ.π.*, σ. 34, 37, 57. Gabriel Remérand, *ὁ.π.*, σ. 131, 146. A. Boppe, *ὁ.π.*, σ. 153.

παιδεύσει κατάλληλα για τη δουλειά αυτή δικούς του ανθρώπους ήταν επιτακτική· έτσι δικαιολογείται και η φορτική επιμονή του προς τόν Guilford να αναλάβει τη φροντίδα των σπουδών του Τζουκαλά και του Τζούρου στη Βρετανία.

Από το ούσιαστικά μικρό αυτό δείγμα από τις πολυάριθμες επιστολές, άλλες εκδεδομένες και άλλες ανέκδοτες, άλλες γνωστές και άλλες λανθάνουσες, τις οποίες πρέπει να είχε στείλει ο 'Αλή Πασάς σε διαφόρους στο διάστημα της μακρόχρονης διακυβέρνησής του, βλέπουμε πόσα νέα στοιχεία μπορούν να αντληθούν, ή να διευκρινιστούν, ακόμη και όταν εκ πρώτης όψεως δεν φαίνεται να παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. 'Η ιστορική έρευνα επιτυγχάνοντας κάθε φορά να συνδυάσει τους μικρούς και τους μεγάλους κρίκους της αλυσίδας των ιστορικών γεγονότων, με ποι- κίλο κάθε φορά βαθμό επιτυχίας, μάς επιτρέπει καλύτερη προσέγγιση και μεγαλύτερο βαθμό κατανόησης του παρελθόντος. Στη συγκεκριμένη περίπτωση του 'Αλή Πασά, παρά τόν ήδη μεγάλο όγκο της βιβλιογραφίας γύρω από το πρόσωπό του και τη δράση του, είναι φανερό ότι υπάρχουν ακόμη πάρα πολλά και σημαντικά στοιχεία που η συνεχιζόμενη έρευνα θα φέρνει βαθμιαία φως.

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

1

FO 78 / 65 φ. 76α

Κόπια

'Εξωχότατε

πρὸ ὀλίγων ἡμερῶν εἶχα τὴν εὐχαρίστησιν νὰ γράψω εἰς τὴν ἐξωχότητά σου εἰς πλάτος τὰ δέοντα μὲ ἔναν ἀπὸ τοὺς ἐδῶ ὑπαγιάδες μου ἐρχόμενοι εἰς τὸ ἀφτόθι. ἐλπίζω ὅτι θέλει λάβεις αὐτὴν τὴν γραφὴν μου ἐνγερῶς, καὶ νὰ ἔχω καὶ τὲς ἀναγκαίαις ἀποκρίσεις τῶρα πάλιν ἔχω τὴν αὐτὴν εὐχαρίστησιν νὰ σὲ ἠδοκησῶ ὅτι σήμερον ἔλαβον ἡδισες ἀπὸ Κωνσταντινουπόλιν βεβαίως, διὰ τὸν ἐξησαμὸν κάθε διαφορὰς μεταξὺ τῆς ὑψηλῆς πόρτας, καὶ ἡγγλετέρας διὰ μέσον τῶν πληρεξουσίων τοῦ Σαχήτη ἐφέντη, ἀπὸ μέρος τῆς ὑψηλῆς πόρτας, καὶ τοῦ ἐξοχότατου μινίστρον Ἄδερ ἀπὸ μέρος τῆς διοικήσεώς σας ὅπου ἀπὸ πρὸ πολλοῦ ἀκόμη ἐδρίσκεται εἰς τὰ Καστέλια τῶν Δαρδανέλιων ὅπου ἔλαβον ἀρκεταῖς συνομιλίαις, καὶ ἔκαμον τὸν συμ-

βιβασμόν, ἔως τώρα στοχάζωμαι καὶ ὁ Μινίστρος Ὑπουργὸς, καὶ ἔχῃ ἔμβη μέσα εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν· καὶ δὲν εἶναι πλέον ἀμφιβολία ὅτι τὰ πράγματα θέλει εὐρύνει τὸν δρόμον τοὺς κατὰ τὴν κοινὴν μας ἐπιθυμίαν. μετὰ τὴν πρώτην εὐκαιρίαν προσμένω νὰ λάβω, καὶ τὲς ἀναγγέαις ὁρδινίης περὶ τοῦτο λοιπὸν ἀνάγκη εἶναι ὅπου τοῦτη ἡ φλοτίλια, ἡ ὁποία περὶ τρέχει εἰς ἐτοῦτα τὰ πλευρᾶ, νὰ λάβῃ τὲς ἀναγγέαις προσταγὰς ἀπὸ μέρος τοῦ ἐξωχωτάτου ἀμμηράλιον Κωλιγγούδ, διὰ νὰ εὐρίσκειται πάντοτε πλησίον μου, καὶ νὰ ἀκολουθεῖ τὲς ὁρδινίης μου εἰς τὴν χρεῖαν. ἐπεὶ ἔγωγ μὲ τὲς πρώτες ἐδίσεις ὅπου νὰ λάβω ὅτι ὁ μινίστρος Ὑπουργὸς ἐμβήκε εἰς τὴν Κωνσταντινουπόλιν, διὰ νὰ εἶναι ἐλπίς ἀπὸ μέρους τῆς Ἀγγλιτέρας ἔχω ἀποφασίσαι νὰ βάλω εἰς πράξιν τὰ καὶνίματά μου, μετὰ ὅλας τὰς δυνάμεις μου ἐναντίον τὸν ἐχθρόν μου, καὶ ἀνταμώνοντας τὰς δυνάμεις μου μετὰ τὴν συνδρομὴν τῶν καραβιῶν αὐτὸν ἐλπίζω ὅπου νὰ κάμωμεν μεγάλην δουλίαν. ὅθεν φρόντισε νὰ ἡδοποιήσεις περὶ τοῦτω τὸν ἐξοχώτατον ἀμμηράλιον ὀγολιγγόδ παρακαλόντας τον διὰ νὰ ὀγληγορεύει τὲς ἀναγγαίης προσταγὰς εἰς τοῦτα τὰ καράβια ἐδόθεν, μετὰ ἅθε ἄλλην χρεῖοδὴ ἐνδυνάμοσιν, καὶ πρόβλεψεν ὅπου ἐνίκα [...] εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σκοποῦ μας διὰ νὰ μὴν χάσωμεν αὐτὴν τὴν εὐκαιρίαν, προτοῦ νὰ || λάβουν κερὰ οἱ ἐχθροὶ νὰ ἐνδυναμοθοῦν, εἶναι περιττὸν νὰ σοῦ γράψω περισσότερον. πρέπει νὰ γίνῃ ἅθε ἐπιμέλεια εἰς τὴν ὑπόθεσιν, νὰ προσέχουν εἰς τὲς προδιαθέσεις, καὶ διορισμοὺς μετὰ τοῦτα τὰ πολεμικὰ καράβια ἐγγλέζικα ὅπου εὐρίσκοντε ἐδῶ τριγύρω διὰ νὰ ὠφελιθῶμεν εἰς αὐτὴν τὴν περίστασιν ἐν ὅσω ἔχωμε τὸν καιρὸν, καὶ τὴν εὐκολίαν, καὶ προσμένω περὶ τοῦτω τὴν πληρο[φο]ρητικὴν σου ἀπόκρισιν διὰ ῥεπουλάν μου, σοῦ εὐχόμεναι θεόθεν ὑγίαν, εὐτυχίαν, μετὰ τὰ καταθύμια.

1808, Δικεμβρίου 2. Ἰωάννινα.

φίλος σας εἰλικρινῆς
Ἀλῆ πασᾶς
βελῆς τῶν Ἰωαννίνων

2

Hertfordshire County Record Office
Acc. 599, No 85621

Εὐγενέστατε Καπετὰν Αἰκ

Σὲ ἀκριβοχαιρετῶ. Ἀπὸ τὴν Κυριακὴν ὅπου κατευωδόθην ἐδῶ εἰς Πρέβεζαν ἔως σήμερον οὔτε ἡῦρα οὔτε εἶδα ἀκόμη κανένα ἐδικόν σας καράβι

νά φανῇ εἰς τοῦτα τὰ μέρη. Εἶναι χρεία διὰ τὰ εὐρεθῆς συμμά μου τώρα διὰ συνομιλίαν πολλὰ ἀναγκάων ὑποθέσεων ὅπου δὲν ἤμπορῶ νὰ σὲ τὰς γράφω καὶ λοιπὸν βίασε τὸν ἐρχομόν σου ὅσον τὸ ὀγλήγορότερον. Σὲ προσμένω μὲ ἀνυπομονήν καὶ σοῦ εὖχομαι θεόθεν ὑγίειαν.

1809, Μαρτίου 24. Σ.Π.

Πρέβεζα

Ἀγαπητὸς σου φίλος

Βεζήρ Ἀλῆ Πασᾶς

3

No 85620

Ἀγαπητὲ Σιὸρ Καπετὰν Λήκ!

αὐτὴν τὴν στιγμήν ἦλθε τατάρης μου ἀπὸ Κωνσταντινούπολιν. λάβε τὰ γράμματά σου, ὁμοίως καὶ ἓνα μπουλετῖνον μὲ τὰς εἰδήσεις ἀπὸ τὸ παρικοῦναβο. ἔξω ἀπὸ τὸν απερασμένον πόλεμον τῆς Ἰμπραήλας μοῦ γράφουν ὅτι ἐγινε καὶ ἄλλος τώρα ὀγλήγορα δύο ἡμερόνυκτα ἀκατάπανστα.

δεκεπέντε χιλιάδες ῥῶσοι ἐπῆγαν διὰ τὰ πολεμίσουν τὸ κάστρον τῆς Ἰμπραήλας καὶ καταχαλάσθησαν. καθὼς γράφουν μόλις ἐγγλύτωσαν δύο χιλιάδες καὶ τὰ ἀσκήρια τὰ τούρκικα τοὺς ἄμπωξαν μὲ πολλὴν ἀφανισμόν ἕως εἰς τὸν σερέτην ποταμόν.

Τοῦτες τὲς εἰδήσεις μοῦ γράφουν, ἴσως ἔχεις καὶ ἡ εὐγενεία σου ἄλλες. ἂν ἀγαπᾷς ἔρχεσαι ἕως ἐδῶ καὶ ὁμιλοῦμε.

1809: Ἰουνίου 5/17, μπαχτζέ

Ὁ εἰλικρινὴς σου φίλος

Βεζήρ Ἀλῆ Πασᾶς

4

No 85627

εὐγενέστατε καὶ ἡγαπημένε μου φίλε,

ἔλαβον τὸ φιλικόν της, καὶ εἶδον νὰ ζητᾷ πουργιουρλιά μου διὰ τὰ περιέλθῃ τὰς ἐπαρχίας τῆς Ἑλλάδος. Ἴδον κατὰ τὴν αἰτησίαν της ὅπου τῆς τὰ πέμπω περικλεισμένα καὶ ἃς τὰ λάβῃ. ἐγὼ φίλε μου ἐπιθυμοῦσα νὰ ἀνταμωθῶμεν πρῶτα, καὶ ἔπειτα νὰ μισεύσης διὰ αὐτὸ τὸ ταξίδι. ὁ ἐρχομός μου εἰς τὰ αὐτόθι θέλει ἀκολουθήσει ὀγλήγορα, ἢ ὀλίγη ἀργητά μου ἀκολουθᾷ ἀκόμη ἐξ αἰτίας τῶν περατινῶν ἀγάδων, οἱ ὅποιοι ἔρχονται νὰ μὲ

ἀνταμώνουν, μὲ αὐτοὺς ὁμιλῶ τέσσαρας πέντε ἡμέρας καὶ εὐθὺς μισεύω
διὰ τὰ αὐτόθι, καὶ θεόθεν καλαῖς ἀντάμωσais.

1809, Σεπτεμβρίου 30, Σοπήκι (ὕπογραφή)

Ὑστερόγραφον. πάλιν ῥητὰ τῆς κάμνω νὰ μὲ προσμείνη νὰ ἀνταμοθῶμεν
καὶ ἔπειτα νὰ μισέσῃ· καὶ διὰ ἓνα ἄνθρωπον ὁποῦ εἶχον εἰπῇ τοῦ Πάνου
Κορηγιώτου, παρακαλῶ, ἂν ἦλθε νὰ μοῦ τὸν πέμψητε.

5

No 85619

Τὰς εἰδήσεις ὁποῦ ἔχω ἀπὸ ἓναν φίλον εἶναι ὅτι τὸ συνοικέσιον τοῦ Μπονα-
πάστε μὲ τὴν θυγατέρα τοῦ αὐτοκράτορος Ἀουστρίας ἐτελείωσεν· ἐτοῦτο
εἶναι βεβαίωτον, ἀκόμη πλῆθος στρατεύματα γαλλικὰ ἦλθον εἰς Ἱτα-
λίαν μὲ σκοπὸν νὰ ἀπεράσουν διὰ τοὺς Κορυφούς, καὶ ἀπὸ αὐτὰ ἦλθαν εἰς
Κορυφούς τὴν ἀπερασμένην Κυριακὴν ἕως 300.

Μία κολόνα ἀπὸ 40 χιλιάδας γάλλους ἀπέρασαν εἰς τὴν Λαλματίαν μὲ
ἀπόφασιν, ὡς λέγουν, νὰ ἀπεράσουν ἀπὸ τὴν Σκόνδραν καὶ ἀπὸ τὰ περι-
γιάλια τῆς Ἀλβανητίας νὰ ἔλθουν νὰ βοηθήσουν τὰ Νησία καὶ τοὺς Κο-
ρυφούς, καὶ ἐτοῦτο εἰς τὸν τρόπον ὁποῦ μοῦ τὸ γράφει φαίνεται νὰ εἶναι
βέβαιον.

Τὴν περίληψιν τῶν γαζέτων τῆς Νεαπόλεως ὁποῦ ἔχωμεν εἶναι ὅτι ὁ γε-
νεράλ Σεβαστιανὸς ὁποῦ ἦτον μίαν φορὰν ἐλτίζης εἰς τὴν πόλιν ἐπῆρεν τὴν
Σηβήλιαν ὁποῦ ἦτον τὸ τάχι τῆς Λιοικίσεως τῶν Ἰσπανιόλων, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ
ἔπιασαν ἀπὸ τὴν ἀνδαλουσίαν ἕως εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἐπῆραν τὴν μαλάγαν,
καὶ ἄλλας πολλὰς πολιτείας καὶ κοντολογίης ὅπου παρησιάζονται οἱ Φραν-
τζέζοι προσκυνοῦν οἱ Ἰσπανιόλοι ἔξω ἀπὸ τὸ Πορτογάλλο ὁποῦ ἀκόμι δὲν
ἐκινήθησαν, τὸν πρόγονόν του ὁποῦ τὸν εἶχε Πρίγκηπα τῆς Ἱταλίας τὸν
ἔκαμεν μέγαν Δοῦκα τοῦ Φραγκφόρτ ὁποῦ κατὰ τὸ σύστημα ὁποῦ εἶχεν
δώσῃ εἰς τὴν ἐνωσιν τοῦ ῥήνου ἦτον ὁ προεδρεύων ἡγεμὼν ἐπάνω εἰς
ὅλους τοὺς βασιλεῖς τῆς ἐνώσεως τοῦ ῥήνου, δηλαδὴ εἰς τὰ τζιράκια του.

Ἀξίον σημειώσεως εἶναι ἓνα νέον ὁποῦ γράφουν ἀπὸ τὴν σαξωνίαν
ἀπὸ τὰς 13 Φεβρουαρίου ὁ σάξων βασιλεὺς τους, καθὼς ἰξεύρετε, εἶναι καὶ
μέγας Δοῦξ τῆς Βαρσαβίας. Λέγουν λοιπὸν πὺς εἶναι ὀλίγος καιρὸς ὅτι
εἰς τὰ σύνορα τῆς ὤσσιας ὁποῦ συνορεύει μὲ τὸ δονκάτον τῆς Βαρσαβίας
ἄνοιγαν οἱ ὤσσοι μὲ μεγάλῃν ἐξέτασιν ὅλας τὰς γραφὰς ὁποῦ ἀπερνοῦ-
σαν ἀπὸ τὴν σαξωνικὴν λεχίαν διὰ τὴν ὤσσιαν, καὶ ὅτι ἓνα μεγάλο σῶμα

ζουσσών είχεν φθάσει εἰς τὰ σύνορα τῆς Βαρσαβίας || ἐπάνω εἰς τὸν ποταμὸν Μπονγ καὶ ὅτι οἱ ῥούσσοι ἔξω τῶν συνθηκῶν νὰ εἶχαν κάμει μοιρὰ τὸ βιὸ ἐνὸς μεγαλωσιάνου λέχον ἀπὸ τὴν Βαρσαβίαν, ὅπου εἶχεν τόπους εἰς τὴν λεχίαν τῆς ῥωσσίας. ἔτούτεν τὴν εἶδησιν τὴν εἰσφέρουν εἰς τὴν σαξωνίαν πὼς τάχα τὸ ἔλεγεν μία γαζέτα τῆς ὀλάνδας, καὶ αὐτοί, δηλαδὴ οἱ σάξωνες, θέλουν νὰ τὴν ἀναιρέσουν λέγοντες ὅτι δὲν εἶναι ἀλήθεια ὅπου ἄνοιξαν οἱ ῥούσσοι τὰς γραφὰς καὶ πὼς ἀληθινὸν ἦτον διὰ τὰ ῥωσσικὰ στρατεύματα ὅπου ἦλθαν εἰς τὸ Μπονγ ὅμως αὐτὰ ἀπέρασαν ὕστερον διὰ τὴν Βλαχομπογδανίαν καὶ πὼς ἔνα τοιοῦτον δὲν ἵμπορεῖ νὰ εἶναι διὰ τὴν μεγάλην ἁρμονίαν ὅπου ἀπερνᾷ μεταξὺ φράντζας καὶ ῥωσσίας. Ἴσως ἐτοῦτο νὰ εἶναι ψεῦμα, ἵμπορεῖ ὅμως νὰ εἶναι καὶ ἀλήθεια καὶ νὰ θελήσουν μὲ πολιτικὸν τρόπον νὰ τὸ σκεπάσουν.

Γράφουν πρὸς τούτοις εἰς τὴν γαζέταν βιέννης ὅτι ἀπὸ εἰδήσεις ὅπου ἔχουν ἀπὸ Κωνσταντινούπολιν ἡ ὑψηλὴ πόρτα ἔδωσεν προσταγὴν νὰ φυλαχθοῦν καλὰ τὰ κάστρα ἀπὸ τὰ Δαρδανέλια καὶ πὼς ὅλο ἔνα δουλεύουν τὴν εἰρήνην μὲ τοὺς ῥούσσους, μὲ τὸ μέσον τοῦ ἐλτζῆ τῆς φράντζας.

Ἀκόμη μία φλώτα Ἑγγλέζικη μὲ στρατεύματα ἦτον ἐτοιμὴ νὰ μισεύσῃ ἀπὸ τὴν σικελίαν, ὡς ἔλεγον, ἢ διὰ τὸν Μωρέαν ἢ διὰ τοὺς Κορυφούς.

6

Kent Archives Office
U471 C124

Collendisime Charissimeque (sic) Amice!

Summo gaudio animi mei percepi notitiam reditus sui ad has partes, apropinquationemque (sic), precipue vero ad Insulam Ionii maris Zakynthum.

Certe notitia hac inflammavit, vivacemque redidit imaginationem meam, que opinabatur presentem illam tuam collendam faciem videre. Sed pro dolor! illusio erat! Gaudium enim in tristitiam reversum est eodem momento; quo sensi apropinquasse te, ut discenderes, et non ut huc adventares, et per hoc com[m]issum fefellisem spem te revidendi juxta colloquium nostrum hic habitum.

Attamen rogo me non oblivisse; ut ego semper tui memor ero, certus sis.

A Docto viro Holland nimis contentus sum, qui et has litteras meas

*tibi daturus sit; quarum responsionem cum signis sincere nostram
amicitia summa cum anxietate exspectando maneo.*

Excellentia tua

1813 Martis 27 Ioannina

Sincerus Amicus

Aly Vesir

7

Ἀναγκωστική Ἐταιρεία Κερκύρας
Φ. II. 6

Ἐκλαμπρότατε κύριε!

καὶ μετὰ τὴν ἐρώτησιν τῆς ποθητῆς μοι ἀγαθῆς ὑγείας τῆς τὴν εἰδοποιῶ,
ὅτι μὲ χαρὰν μὲν ἔμαθα τὸν ἐρχομὸν τῆς εἰς αὐτὰ τὰ μέρη, καὶ εἶχα μεγάλην
εὐχαρίστησιν, ἂν ἦτον τρόπος, νὰ λάμβανε τὸν κόπον νὰ ἔρχονταν καὶ εἰς
τὸ σπίτι μου, καὶ μὲ αὐτὸ ἤθελε μὲ ὑποχρεώσει, ὥσάν ὅπου χαίρομαι ὅταν
δέχομαι φίλους εἰς τὸ σπίτι μου, καὶ μάλιστα τὴν ἐκλαμπρότητά της. ὅχι
καὶ ἀπὸ τὰ ἰντερέσα της βιάζεται νὰ μὴν τὸ ἀκολουθήσῃ. τῆς εὖχομαι κα-
λὸν κατευόδιον καὶ εὐτυχὴ ἐπιχειρήματα παρακαλῶντας της νὰ μοῦ γρά-
φῃ συχνὰ φανερώνοντάς μοι τὰ περὶ τῆς ὑγείας της νὰ χαίρομαι.

Ἐπειδὴ καὶ ἔχω δύο νέους μὲ πνεῦμα ἀγαποῦσα νὰ τὰ στείλω τῆς ἐκ-
λαμπρότητός της νὰ τὰ βάλῃ εἰς κανένα σχολεῖον διὰ νὰ σπουδάξουν τὴν
τέχνην τῆς μηχανικῆς εἰς κατασκευὴν κανονίων καὶ ἄλλων σιδηρικῶν ὀρ-
γάνων. εἰς τὸ ὅποιον φιλικὸν ζήτημά μου παρακαλῶ τὴν ἐκλαμπρό-
τητά της νὰ μὲ προφθάσῃ ὅσον τάχιστα μὲ τὴν τιμίαν της ἀπόκρισιν
καὶ μένω μὲ εὐλιχρινὴν ἀγάπην

φίλος τῆς εὐλιχρινῆς
Βεζὺρ ἀλλή πασιᾶς

τῷ ἐκλαμπροτάτῳ καὶ [ἀκρι]βῶ μοι φίλῳ κυρίῳ κυρίῳ μιλόρδ Νόρθ.
1813 Ἀπριλίου 9

8

Kent Archives
U471 C114/30/1

Eccellenza

Se io ho proffessato sempre per il di lei degno soggetto la più perfetta considerazione, spero che non mi neghera questa nobile Testimonianza, poiche non dubbito, che l'abbia ben conosciuta.

Non dovrebbe certamente aversi scordato nequal l'espontanea sua promessa di non lasciarmi deluso d'ogni quel tratto delli desiderabili suoi riscontri, che mi riusciran[n]o sempre di tutta compiacenza.

Ma in onta tutto ciò mene ritrovo intieramente privo de suoi graditti caratteri, i quali nel mentre che mi avrebbero consolato colla lietta notizia del di lei ottimo stato, me ne accerterebbero anco della continuazione della sua Carra amicizia, che molto preggio.

Voglio però credere, che lei sta bene, e che il suo silenzio ne provenga da occupazioni, e non mai da verun altro motivo, e che la nostra amicizia è ferma, e costante, e per ciò la prego anche in dimostrazione di questo, ritrovandosi presentamente in situazione a poter essermi utile, nelle attuali politiche circostanze, prestarsi possibilmente a mio favore, per il che le proffesserò eterna Grattitudine.

E con perfetta stima ho il piacere d'essere

Li 11/23 7bre 1814 Gianina

*di Vostra Eccellenza
sincero amico
Visir Ali Pascia*

*A sua Eccellenza
Lord North
in Londra*

Kent Archives
U471 C115/44

Ἐκλαμπρότατε κύριε Νόρδ

Εὐχαρίστως ἐδέχθην τὴν ἔντιμον γραφὴν τῆς σημειωμένην κατὰ τὸν προπαρελθόντα Ἰαννουάριον καὶ εἶδον τὰς ἐν αὐτῇ φιλικὰς καὶ εἰλικρινεῖς πρὸς με ἐκφράσεις τῆς περὶ τῶν ὁποίων τῇ μένῳ πολλὰ ὑπόχρεως.

Μὲ δυσαρέσκειάν μου τὴν ἀκούω μαζοὰν ἀπὸ τὰς πολιτικὰς ὑποθέσεις ἀλλ' ἐλπίζω ὀλίγηροα νὰ λάβω τὴν εὐχαρίστησιν εἰς τὸ νὰ τὴν ἀκούσω εἰς ὑπουργήματα καὶ βαθμοὺς πρόποντας εἰς τὸν χαρακτήρα τῆς καὶ εἰς τὴν ἀξιότητα τοῦ ὑποκειμένου τῆς ὥστε δουλεύοντας ἐν αὐτοῖς πιστῶς καὶ ἀξίως τὴν Βρετανικὴν Διοίκησιν θέλει ἔχει τὴν εὐκαιρίαν διὰ νὰ συντρέχη καὶ εἰς τὰς χρεῖας καὶ ἐπιθυμίας τῶν φίλων τῆς.

Χρεῖαν ἔλαβον διὰ νὰ πέμψω εἰς Λόνδρον τὸν πιστόν μου ὑπηρετὴν Σεήτ ἀχμέτ ἐφένδην μὲ ἐπαγγελίαν ἀπὸ μέρους μου πρὸς τὴν Βρετανικὴν Διοίκησιν καὶ μὲ τὴν ἐλπίδα τῆς ἄχρι τοῦδε ἐπιστροφῆς τῆς ἐκλαμπρότητός τῆς λαμβάνω τὴν ἐλευθερίαν διὰ νὰ τὸν συστήσω εἰς τὴν ἀγάπην τῆς καὶ εἰς τὴν δυνατὴν φιλικὴν συνδρομὴν τῆς εἰς ὅποιανδήποτε χρεῖαν του καὶ μὲ ὑποχρεώνει μεγάλως.

Ὅσον δὲ διὰ τοὺς νέους διὰ τοὺς ὁποίους εἰς τὴν ἐν Ἰωαννίνοις ἄμεσον συνομιλίαν μας εἶχεν ἐξηγηθῇ πρὸς τὴν ἐκλαμπρότητά τῆς ὅτι ἐπεθύμουν νὰ πέμψω εἰς Λόνδρον διὰ νὰ ἤθελε ἐπιμεληθῶσιν εἰς κάποιας τέχνης τῶν ὁποίων ἡ χοῆσις μοι εἶναι πολλὰ ἀναγκαῖα ἐνταῦθα, ἐπειδὴ ἀπὸ καλωσύνης τῆς μὲ τὴν ὑστέραν αὐτὴν γραφὴν τῆς μοι δίδει τὴν ἐλευθερίαν διὰ νὰ τὴν ἐνοχλήσω μὲ τὸ βάρος αὐτῶν ἰδού ἐξαποστέλλω αὐτοὺς εἰς τὴν συνωδίαν τοῦ ὀρθέντος ἡμετέρου Σεήτ ἀχμέτ ἐφένδην ὀνομαζομένους τὸν μὲν Παναγιώτην Διαμαντῇ Τζουκαλᾷ || τὸν δὲ Γεώργιον Τζοῦρον, τοὺς ὁποίους παρακαλῶ νὰ δεχθῇ φιλοφρόνως καὶ νὰ φροντίσῃ τὴν γύμνασίν των εἰς τέχνας κατασκευῆς δουφεκίων, κανονίων, βομβάρδων, βάλων, σιδηροεργαλείων τῆς ἀθλητικῆς καὶ σχεδὸν κάθε εἶδους ὁργάνων πολεμικῶν τῶν ὁποίων ἡ χοῆσις μοι εἶναι ἀναγκαιοτάτη. ἂν αὐτοὶ μὲ τὸν καιρὸν ἀποκτήσουν ἐδφεῖαν τόσῃν ὥστε νὰ ἡμπορέσουν νὰ γυμνασθῶσιν καὶ εἰς κάμμιαν ἄλλην τέχνην αὐτὸ θέλει εἶναι ξεχωριστὸν τους προτέρημα. ἡ πρώτη ὁμως ἐπιμελεία των θέλει εἶναι εἰς τὰς ἄνω σημειωμένας τέχνας καὶ εἴθε νὰ φανῶσιν ἄξιοι τῆς ἐπιθυμίας μου καὶ τῆς φροντίδος τῆς.

* Ἀς μοὶ χάρισῃ ἡ ἀγάπη τῆς τὴν συγγνώμην διὰ τὴν ἐλευθερίαν ὁποῦ

ἔλαβον εἰς τὸ νὰ τῇ δώσω τοιοῦτον βάρους, ὁμολογῶντας πάντοτε τὴν ὑπο-
χρέωσίν μου καὶ ἐπιθυμῶντας τὴν εὐκαιρίαν εἰς τὸ νὰ τὴν δείξω καὶ πραγ-
ματικῶς εἰς περίστασιν ὅπου ἤθελε δεηθῇ νὰ φανῶ χρήσιμος εἰς κάθε
δυνατὴν μοι ἐπιθυμίαν τῆς ἐκλαμπρότητός της, καθὼς ἔχω τὴν τιμὴν νὰ
διακηρύττωμαι μὲ ὅλην τὴν ὑπόληψιν

Παρέβεξα 14/26 Ἀπριλίου 1815

τῆς ἐκλαμπρότητός της
φίλος εἰλικρινῆς καὶ ἔκθυμος
ὁ Βεζήρ Ἀλὴ Πασᾶς
Ἰωαννῶν κ.τ.τ.

Πρὸς τὸν Ἐκλαμπρότατον κέριον Νόρδ.
Ἐν τῇ Λόνδρᾳ.

ΕΛΕΝΗ ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ - ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ